

Forsvarsbygda: “Et samfunn i samfunnet”

En kvalitativ casestudie om Øverbygd, en nordnorsk bygd med dominerende militær tilstedeværelse

Tiril Oline Simonsen Bakken

Human Geography

HGO4090 – 60 studiepoeng

Våren 2026

Antall ord: 35912

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Samfunnsvitenskapelig fakultet

Sammendrag

Denne masteroppgaven undersøker hvordan militær tilstedeværelse virker stedsproduserende i et ruralt vertssamfunn, med Øverbygd i Indre Troms som case. Studien tar utgangspunkt i en kontekst der Forsvaret har en dominerende fysisk og institusjonell rolle, samtidig som lokalsamfunnet preges av typiske demografiske distriktsutfordringer og nedleggelse av kommunale tilbud. Formålet er å analysere hvordan hverdagsliv, sosiale relasjoner og opplevelsen av tilhørighet i en forsvarsbygd formes av disse forutsetningene.

Oppgaven er forankret i relasjonell stedsteori, kritisk militærgeografi og mobilitetsperspektiver, der sted forstås som noe som produseres gjennom praksiser, maktforhold og relasjoner over tid. Studien er et kvalitativt enkeltcasestudie. Den bygger på semistrukturerte intervjuer med lokale innbyggere, forsvarsansatte, medflyttere og fagpersoner. I tillegg benyttes deltakende og vandrende observasjon samt dokumentanalyse.

Analysen viser at Forsvaret i Øverbygd fungerer som en dominerende stedsproduserende institusjon, der militær tilstedeværelse preger landskap, hverdagspraksiser og kollektive forestillinger om stedet. Samtidig avdekkes en tydelig romlig og sosial segregering, der institusjonell lukkethet og romlig organisering bidrar til parallelle sosiale liv med begrenset samspill mellom militære og sivile. Studien viser videre at mobilitet og pendling er sentrale stedsproduserende praksiser, som svekker varig lokal tilhørighet og bosetting, samtidig som de er nødvendige for Forsvarets personellorganisering.

Avslutningsvis belyses hvordan Øverbygd formes av skalerte maktforhold mellom stat og kommune, der konsekvenser av militær oppskalering håndteres lokalt, mens beslutninger fattes på statlig nivå. Samlet bidrar oppgaven med ny empirisk innsikt i forsvarsbygder som fenomen, og viser hvordan militær stedsproduksjon i rurale områder må forstås i skjæringspunktet mellom sikkerhetspolitikk, hverdagsliv og lokale relasjoner.

Oppi Øverbygd, Boknakaran (1994)

(søk gjerne opp sangen og hør)

No ska eg betru deg i tona og ord
- å heisan å hoppsan, å flaks må man ha -
Ei kvinnfolk-historia eg hadde i fjor
- å heisan å hoppsan, oppi Øverbygd -

Eg trefte ei tøtta, ho jobba på en gård
- å heisan å hoppsan, å flaks må man ha -
Ho hadde det ho trengte, både legga og lår
- å heisan å hoppsan, oppi Øverbygd -

Ho va'kje førlova, ho hadde'kje ring
- å heisan å hoppsan, å flaks må man ha -
Men tru meg, det va tøtta som kunne sine ting
- å heisan å hoppsan, oppi Øverbygd -

Og spelte dem polka då blei ho reint på styr
- å heisan å hoppsan, å flaks må man ha -
Ho hoppa som ei kviga, ja ho dansa som et dyr
- å heisan å hoppsan, oppi Øverbygd -

Det varte ei vekka, så fór eg min vei
- å heisan å hoppsan, å flaks må man ha -
Førr eg sku te Svalbard på jobb i Kings Bay
- så heisan å hoppsan, oppi Øverbygd -

Men då eg kom tebake va ho trutna og svær
- å heisan å hoppsan, å flaks må man ha -
Ho va blitt førlova med en yrkes-militær
- å heisan å hoppsan, oppi Øverbygd -

Sangen baserer seg på en sann historie, og representerer en tid der militært ansatte i større grad enn i dag var integrert i sivilsamfunnet, fant sin utvalgte på tjenestestedet, og ble boende.

Forord

Det har vært en overraskende følelsesmessig reise å skrive en oppgave som både er tett på, og problematiserer et sted som står meg nært. Gjennom året jeg har skrevet denne oppgaven har det skjedd mye i hjembygda mi. Nye militære bygninger har poppet opp synkront med at kommunale tjenester har blitt lagt ned. Å grave i uformelle og formelle strukturer som er bærebjelker i stedet jeg kjenner best, har krevd noen indre diskusjoner med meg selv. Men først og fremst har det vært godt å kjenne på andres og mitt eget engasjement for hjembygda mi. Problemstillingene jeg utforsker i denne oppgaven har på et vis fulgt meg store deler av livet. Derfor ønsker jeg å legge dette som premiss, og som en advarsel for deg som leser - det er mye av meg i denne oppgaven.

Med det vil jeg takke hjertelig til alle informanter og meningsbærere for verdifulle og nyanserte perspektiver, og sterkt engasjement. Tusen takk til familie og venner i Øverbygd for at dere kun har vært en telefon unna – dere har fargelagt denne oppgaven. Særlig takk for hjelpen til pappa - min fot innenfor gjerdet.

Veilederne mine Heidi Bergsli og David Jordhus-Lier, tusen takk for klok og trygg støtte gjennom året.

Jeg vil også takke KS, Distriktssenteret og Institutt for Forsvarsstudier for finansiering, og sistnevnte for skriveplass og faglig støtte. Det har vært noen lærerike måneder på Festningen.

Nå gleder jeg meg til å begynne å betale ned på studielånet!

Tiril Oline Simonsen Bakken

Oslo, 13. mai 2026

Innholdsfortegnelse

Forord	iv
1. Innledning	1
1.1 En forsvarsunges blikk på forsvarsbygda	1
1.2 Formål.....	3
1.3 Problemstilling	4
1.4 Oppgavens oppbygning	5
2 Forutsetninger for Øverbygd som sted	6
2.1 Øverbygd som fysisk og institusjonelt landskap.....	6
2.2 Historisk omforming: fra bondesamfunn til militært vertssamfunn.....	10
2.3 Kultur, tilhørighet og lokal identitet.....	11
2.4 Forsvaret i den sikkerhetspolitiske og institusjonelle konteksten	13
2.5 Attraktive lokalsamfunn som politisk mål.....	14
3 Sted og militær tilstedeværelse: Et analytisk rammeverk	16
3.1 Hvordan forske på et sted	16
3.2 Hvordan forstå stedsidentitet og makt i forsvarsbygda?	20
3.3 Militærgeografi – det militære som analytisk inngang til sted	22
4 Forsvarsbygd i kontekst	25
4.1 Hva er et ruralt samfunn?.....	25
4.2 Hva kjennetegner adskilte samfunn?.....	26
4.3 Hvordan forstås militær stedsproduksjon i tidligere forskning?	30
4.4 Mitt bidrag:	36
5 Metode	37
5.1 Kvalitativt casestudie.....	37
5.2 Forskningsdesign.....	39
5.3 Datainnsamling og metoder	40
5.4 Analysestrategi	48

5.5 Etiske hensyn:	51
6 Landskap, segregering og relasjonelle rom i Øverbygd	55
6.1 Hvordan påvirkes landskap og representasjon av Forsvarets dominerende tilstedeværelse?	55
6.2 Segregasjon i forsvarsbygda	66
6.3 Ulike sosiale erfaringer.....	70
7 Forsvarsbygda – et tvangsekteskap mellom by og land	80
7.1 Pendlerordningen - et nødvendig onde eller en skutt gullfugl?	80
7.2 Hvorfor er det viktig med folk i forsvarsbygda?.....	91
7.3 Attraktive lokalsamfunn for en styrket forsvarsevne?.....	94
7.4 Lokalsamfunnet mellom to stoler - Forsvaret og kommunen.....	98
8 Konklusjon	109
8.1 Hovedfunn.....	109
8.2 Implikasjoner for utvikling og videre forskning i forsvarsbygder	111
Referanseliste	112
Vedlegg 1: Informasjons- og samtykkeskjema.....	121
Vedlegg 2: Eksempel på intervjuguide fagperson Målselv kommune.....	124
Vedlegg 3: Eksempel på intervjuguide utvalg lokalbefolkning og forsvarsansatte.....	125
Vedlegg 4: Godkjent meldeskjema (Sikt)	128

1. Innledning

1.1 En forsvarsunges blikk på forsvarsbygda

“Heia militæret med rompa i været”

Ropte vi i kor fra huskestativet i skolegården, mens soldatene marsjerte på andre siden av veien. Like hverdagslig som å gå ut i grøfta når grønne lastebiler kjørte forbi, og som å bli med pappa på øl-time inni leiren på fredager - sammen med de andre barna som også hadde fedre som jobbet innenfor gjerde. De åtte første årene i livet mitt bodde jeg i et militært nabolag i en bygd i Indre Troms, som heter Øverbygd. Oppå en haug ligger en rekke av identiske tomannsboliger i lyse toner av gult, blått, grønt og hvitt. Alle nabobarna var “forsvarsunger”, og mange av mødrene var hjemmeværende. Jeg husker det som at de hver dag samlet seg rundt kaffekanna under “carporten”, og tok vare på hverandres unger når de hadde ærender. Helt sånn var det kanskje ikke, men jeg tror ikke det er så langt ifra. Og moren min snakker om det som en unik og sosial tid i livet. Forsvarsungene - naboene - gikk i en barnehage for forsvarsbarn, i sentrum. Jeg og broren min gikk i den lokale barnehagen fem kilometer unna, fordi moren min var lokal. Etter noen år flyttet naboene videre, og gjerne før barna begynte på skolen. Vi ble derimot på *Haugen* i åtte år. Da jeg begynte på skolen, var jeg en av få med gangavstand, fordi det nesten bare er forsvarsboliger i sentrum, og de fleste forsvarsbarna flyttet videre før de begynte på skolen. Så bygde vi hus, og jeg begynte å ta bussen som en lokal.

Året jeg fylte 15 år kunne jeg endelig begynne å jobbe i oppvasken på kjøkkenet i leiren. Jeg fikk mitt eget inngangskort med bilde og kode. Til å begynne med føltes det ganske høytidelig: vise kortet til vakta - en soldat på 18 år - få en vakthilsning som symbol på at jeg er velkommen inn, opp på sykkelen og inn i miniatyrbyen. Store kontorbygg, haller og anleggsmaskiner, grønne MB'er (jeg er fortsatt usikker på om det står for militærbil eller Mercedes Benz), kaserner på begge sider av veien med navn som Evje, Heistad og Porsanger, oppkalt etter hvor rekruttene sendes fra - fredede bygg fra 1950-tallet med angivelig særegen arkitektonisk kvalitet, kjent for dårlig luftkvalitet som resulterer i neseblod og nyhetsoppslag, et stort velutstyrt treningsanlegg, før en stengt kiosk fører deg inn i alléen med bjørketrær på

hver side, som leder opp til matmessa. Messa er utformet slik at oppvasken er det siste stoppet før soldatene går ned trappa når de forlater, og dermed kan de snu seg i trappa og se rett inn gjennom en glippe inn i oppvasken. Etter måltidene var det både spennende og ubehagelig å se om “oppvaskjentene” var skrevet om på Jodel (en anonym sladre-app).

Jeg flyttet vekk etter videregående, men etter syv år borte fikk jeg en ettårig stilling i hjemkommunen. Jeg var spent på det sosiale livet, samtidig som jeg forventet at det på et sted med så høy konsentrasjon av mennesker på min egen alder, måtte gå greit. Der måtte jeg tro om igjen, for det fantes få møteplasser på tvers av forsvarsansatte og sivile. Jeg begynte derimot i det lokale koret, og der var det to forsvarsansatte. Han ene ble kjæresten min, og plutselig hadde jeg litt flere tilganger til sosiale arenaer. Med én fot innenfor gjerdet, og én fot utenfor, så hadde jeg nesten dobbelt så mange sosiale arenaer som de som har begge føtter på samme side.

Figur 1: Fremst i 17.maitoget var det pyntede MB'er som barnehagebarna fikk sitte på med. Bildet er av meg, pappa og broren min. Foto: privat.

Disse erfaringene danner utgangspunktet for mitt analytiske blikk og posisjon overfor spørsmålene jeg undersøker i denne oppgaven, og forankrer studien i en konstruktivistisk forståelse av sted og virkelighet, der sosiale relasjoner, makt og posisjon skapes og forhandles gjennom praksiser på tvers av rom og skala (Furlong & Marsh , 2002:18).

1.2 Formål

I den lille bygda Øverbygd i Indre Troms kan innbyggernes tilgang til sosiale rom avhenge av om man går i grønn uniform eller ikke. Der er ikke Forsvarets tilstedeværelse bare synlig gjennom militære anlegg og aktivitet, men preger også hverdagsliv, bevegelser og møteplasser på stedet. Det er i denne sammenhengen jeg velger å omtale Øverbygd som en *forsvarsbygd* – et sted der Forsvaret har en dominerende tilstedeværelse, både i kraft av antall mennesker og råderett over sentrale arealer.

Øverbygd må forstås i lys av en bredere sikkerhetspolitisk utvikling. Den norske regjeringens historiske satsing på Forsvaret har ført til økt militær aktivitet og omfattende utbyggingsplaner ved Forsvarets avdelinger rundt om i landet, blant annet på Skjold leir i Øverbygd. Samtidig som Forsvaret bygges opp, står Øverbygd overfor velkjente distriktsutfordringer, som fraflytting og nedleggelse av lokale tilbud. Dette skaper et spenningsfelt mellom nasjonale sikkerhetspolitiske prioriteringer og lokale forutsetninger for bosetting og hverdagsliv.

Forsvarets tilstedeværelse spiller en sentral rolle i mange norske lokalsamfunn, særlig i distriktene. Disse er den siste tiden rettet økt politisk og offentlig oppmerksomhet, men det finnes få studier som undersøker hvordan militær tilstedeværelse virker i hverdagen i slike vertssamfunn. Denne masteroppgaven tar utgangspunkt i dette kunnskapshullet, og undersøker hvordan Øverbygd formes som sted og lokalsamfunn i samspillet mellom Forsvarets institusjonelle tyngde og lokale, sosiale og kommunale forutsetninger.

Formålet med denne oppgaven er å undersøke hvordan Forsvarets dominerende tilstedeværelse former Øverbygd gjennom fysiske og institusjonelle strukturer, sosiale relasjoner og hverdagslige praksiser. Ved å rette blikket mot forholdet mellom Forsvaret og lokalsamfunnet, søker studien å belyse hvordan militær tilstedeværelse produserer både muligheter og barrierer for tilhørighet, samspill og lokal bærekraft i et ruralt vertssamfunn. Øverbygd analyseres som en kritisk case, med mål om å bidra til økt kunnskap om militær stedsproduksjon i norsk samfunnsgeografisk kontekst.

1.3 Problemstilling

Denne oppgaven tar utgangspunkt i fenomenet forsvarsbygd, og undersøker hvordan steder som er vertskap for Forsvaret formes og forandres gjennom langvarig militær tilstedeværelse. Begrepet forsvarsbygd brukes analytisk for å rette oppmerksomheten mot steder der Forsvaret ikke bare er en arbeidsgiver, men en institusjon med betydelig påvirkningskraft over stedets romlige organisering og sosiale relasjoner. Forsvarsbygda forstås her som et relasjonelt sted der militære, sivile og politiske prosesser veves sammen i hverdagen.

Med dette som utgangspunkt stiller oppgaven følgende overordnede problemstilling:

Hva gjør det med et sted at Forsvaret har en dominerende tilstedeværelse?

For å besvare denne problemstillingen har jeg definert tre underspørsmål:

1. Hvordan produseres Øverbygd gjennom militær tilstedeværelse, romlig adskillelse og hverdagspraksiser?
2. Hvordan påvirker mobilitet og pendling samspill, tilhørighet og bosetting i Øverbygd?
3. Hvordan preges lokalsamfunnet av spenninger mellom statlig og kommunalt aktørskap?

For å besvare problemstillingene analyserer oppgaven Øverbygd ved bruk av stedsteori gjennom et relasjonelt perspektiv. De analytiske begrepene segregering, makt og identitet er derfor viktige for å forstå hvordan militær aktivitet, mobilitet og institusjonelle strukturer er stedsproduserende faktorer som inngår i hverdagslige praksiser. Først undersøkes hvordan rom, landskap, tilgang og møteplasser organiseres og erfares lokalt. Deretter analyseres hvordan pendling og midlertidighet påvirker relasjoner, bosetting og tilhørighet. Avslutningsvis belyses hvordan statlig og kommunalt aktørskap kommer til uttrykk gjennom skalerte maktforhold, der konsekvenser i stor grad håndteres lokalt, men beslutninger fattes på et høyere nivå. Studien er gjennomført som en enkeltcase-studie. Datagrunnlaget består av kvalitative intervjuer av lokalbefolkning, forsvarsansatte, medflyttere og fagpersoner, deltakende og vandrende observasjon, i tillegg til dokumentanalyse med hovedvekt på lokale medier.

1.4 Oppgavens oppbygning

Oppgaven er strukturert i åtte kapitler. Kapittel 1 introduserer tema, forskningskontekst og problemstillinger, samt oppgavens relevans og avgrensninger. I kapittel 2 redegjøres det for Øverbygd som sted gjennom historiske, geografiske og institusjonelle rammer, med særlig vekt på Forsvarets etablering og rolle i lokalsamfunnet. Kapittel 3 presenterer det teoretiske rammeverket, der relasjonell stedsteori, mobilitet og perspektiver fra kritisk militærgeografi danner grunnlag for analysen. Kapittel 4 omhandler relevant tidligere forskning og litteratur som plasserer studien i en bredere faglig sammenheng. I kapittel 5 gjennomgås metodiske valg, inklusive datainnsamling, posisjonalitet og etiske refleksjoner. Kapittel 6 og 7 utgjør analysedelen og er delt i to hoveddeler: først en analyse av stedlige, romlige og relasjonelle dynamikker i Øverbygd, deretter en analyse av institusjonelle spenninger mellom stat og kommune i et forsvarsdominert vertssamfunn. Avslutningsvis oppsummerer kapittel 8 hovedfunnene og diskuterer deres betydning for forståelsen av forsvarsbygder, samt peker på implikasjoner og videre forskningsbehov.

2 Forutsetninger for Øverbygd som sted

Øverbygd er et lite lokalsamfunn med få fastboende innbyggere, som samtidig er vertskap for en stor militær avdeling, som i perioder består av flere ganger så mange mennesker. Denne asymmetrien mellom fast befolkning og tilreisende militært personell preger stedet både fysisk og sosialt, og stiller særlige krav til lokalsamfunnets evne til å håndtere tilstrømmingen. Øverbygd fremstår dermed som en egnet case for å undersøke hvordan formelle og uformelle strukturer kan legge til rette for tilhørighet for noen, samtidig som de bidrar til avstand og utenforskap for andre.

Figur 2: Øverbygd på kartet.

For å forstå Øverbygd som en arena for relasjonsbygging og identitetsskaping, tar oppgaven utgangspunkt i en relasjonell forståelse av sted. Sted forstås her som en fysisk lokasjon med materielle forutsetninger, som gis mening gjennom sosiale, politiske og kulturelle prosesser, og som erfares gjennom individuelle erfaringer, kollektive minner og følelser (Massey, 1994; Cresswell, 1996). I et slikt perspektiv ses inkludering og fellesskap ikke som motsetninger til eksklusjon og avstand, men som fenomener som oppstår i samspill (Cresswell, 1996).

Før jeg gir en teoretisk ramme, ser jeg det derfor som hensiktsmessig å redegjøre for Øverbygds historiske og fysiske forutsetninger. Det følgende bakgrunnskapittelet gir en samlet framstilling av stedets utvikling, organisering og institusjonelle kontekst, og danner grunnlaget for den videre analysen.

2.1 Øverbygd som fysisk og institusjonelt landskap

Caset i denne oppgaven er Øverbygd – et tettsted i Målselv kommune i Indre Troms. Det er ikke så lett å avgrense hvor mange mennesker som sokner til Øverbygd, ettersom det som geografisk defineres som Øverbygd og det som oppleves å “høre til” tettstedet ikke nødvendigvis sammenfaller. Dette handler først og fremst om at mennesker fra de fire dalene Målselvdalen, Tamokdalen, Rostadalen og Dividalen har Øverbygd som sitt tettsted. Antallet

innbyggere som tilhører grunnkretsen, også kalt skolekretsen, var 810 i 2022 (Kommuneplanens samfunnsdel, Målselv kommune).

Forsvaret har to bataljoner i Øverbygd - Ingeniørbataljonen og Narvikbataljonen (tidligere 2. bataljonen) med til sammen omtrent 1300 soldater og ansatte (Leraand, 2026). I tillegg ble det for noen år siden bygget en alliert leir som kan huse opp til 1000 soldater. Denne leiren er ment for å trene allierte soldater i kalde og kupertede forhold. I 2023 tok britene over etter at nederlenderne hadde vært der i et par år, og den gikk fra å hete Camp Orange til Camp Viking.

Figur 3: Skjold inndelt i soner, illustrert med hjelp av min venn Aissa.

Figur 3 viser Øverbygd inndelt i militære og sivile “soner”, for å illustrere hvordan Skjold er organisert. Både sentrum og militærleiren i Øverbygd heter Skjold, men Øverbygd strekker seg i praksis langt forbi Skjolds grenser. For å synliggjøre hvordan bygda er organisert romlig og institusjonelt, vil jeg beskrive hva som møter deg dersom du kommer kjørende gjennom stedet.

Kommer du kjørende fra Bardufoss (fire mil unna)– kommunens største tettsted og flyplass – kjører du langs Målselva forbi sivile gårder og hus, Øverbygd kirke og frodig natur. Noen

hundre meter etter skiltet som signaliserer at du er i Øverbygd, kommer du til Skjold. Her er et veikryss omringet av jernvarehandelen Vårheim (med vinutsalg), Coop Extra, GTs kro (tidligere Shell; bensinstasjon, kafé og pub) og en stor bussholdeplass langs ved en liten park. Herfra ser du noen sivile hus og et stort militært nabolag bak Coop, med familie- og parboliger på den ene siden, og nye leilighetskomplekser med pendlerboliger og kvarter på den andre.

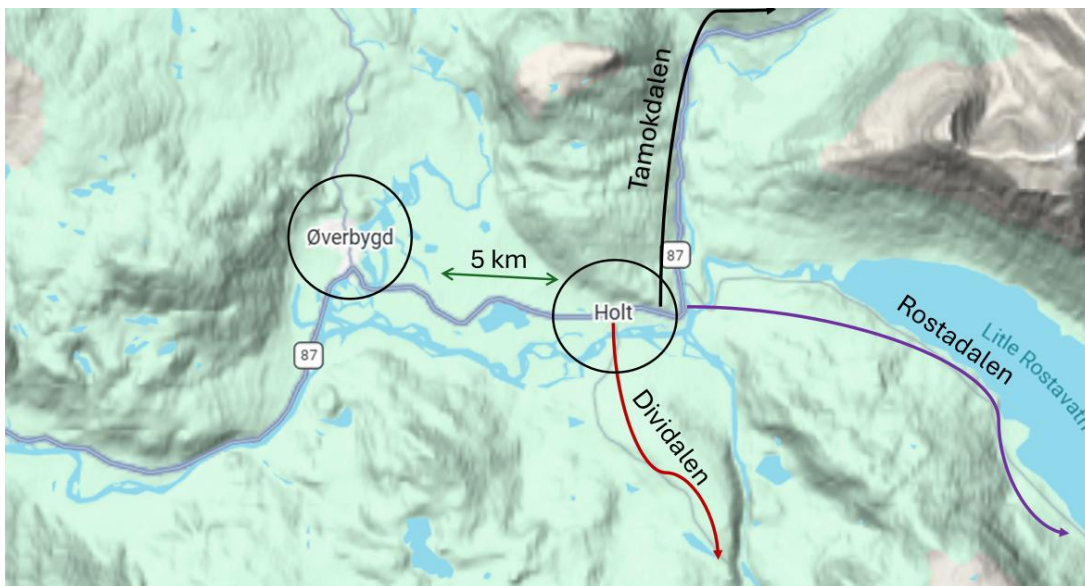
Figur 4: Krysset i Øverbygd sentrum og et militært nabolag (byggene øverst i høyre hjørne er revet og erstattet med pendlerboliger)

Tar du til venstre i krysset og kjører om lag 300 meter, passerer du branntomta til Heggelund Kafé på høyre side – det som tidligere var bygdas kafé, restaurant, bar og diskotek – og på venstre side frisør, solarium og elektroforretning. Videre ligger Bjørkeng oppvekstsenter (barnehage og 1.–10. klasse) på høyre side og Gimlehallen – idrettshall med svømmehall og kunstgressbane på venstre side. Etter ytterligere 300 meter når du hovedinngangen til militærleiren Skjold. Rett utenfor leiren ligger det militære velferdsbygget med kantine og kino (åpent for alle).

Figure 5 Skjold militærleir. Øverbygd sentrum og Målselva i bakgrunnen

Hele sentrum kan passeres på omtrent to minutter, men det er mye som ikke umiddelbart er synlig. Tar du en liten avstikker, finner du for eksempel Holmen – en tidligere militærleir på en holme i elva, som for 20 år siden ble til FilmCamp, en kulturell institusjon hvor det foregår filmproduksjoner og internasjonal kulturell aktivitet. Der organiserer de også pubkvelder, konserter, bygdas julebord og høst- og vårmarked.

Kjører du heller til høyre i krysset du først kom til, og følger veien i fem kilometer, kommer du til Holt – Øverbygds tidligere sentrum. Her ligger sivile nabolag, verksted- og entreprenørfirma, en Joker-butikk, legekantoret (vedtatt nedlagt i april 2026) - i samme bygg som biblioteket og sanitetskvinnens lokaler, lysløypa og til slutt omsorgssenteret (tidligere

sykehjem, lagt ned i januar 2026). Her møtes også tre dalfører der mange av bygdas innbyggere bor, og som leder mot fjell, nasjonalpark og én av de til E8, E6 og Tromsø. To kilometer forbi Holt ligger Øvergård Montessoriskole, tidligere bygdas eneste skole (da offentlig) frem til Forsvarets etablering. Skolen på Skjold ble bygget for å imøtekomme det økende antallet befalsfamilier (Nygård, 1991).

Denne fysiske organiseringen – med militære, kommunale og sivile funksjoner tett sammenvevd, men samtidig tydelig avgrenset – danner et sentralt utgangspunkt for å forstå Øverbygd som et forsvarsdominert sted.

2.2 Historisk omforming: fra bondesamfunn til militært vertssamfunn

For å forstå dagens Øverbygd er det nødvendig å se utviklingen i et lengre historisk perspektiv, både før og etter Forsvarets etablering. Frem til slutten av 1700-tallet fantes det ingen fastboende i Øverbygd-området. Området ble benyttet av flyttsamer som fulgte sesongbaserte flyttmønstre, men uten status som faste innbyggere. Samenes bruk av området er underkommunisert i den historiske litteraturen, noe Bjørnsen (1991) peker på som etnosentrisme.

I 1790 ankom de første fastboende Øverbygdingene. De kom fra Gudbrandsdalen og Østerdalen, i kjølvannet av flommen Storofsen i 1789, som utløste betydelig migrasjon fra det som i dag er Innlandet. Disse fikk tildelt land av regjeringen, noe som i ettertid har blitt knyttet til en del av fornorskingsprosessen av Nord-Norge og samene. Som tiden gikk, økte folketallet, og i 1925 fikk Øverbygd status som egen kommune.

Under andre verdenskrig etablerte tyskerne en leir og to fangeleirer i bygda og i 1953 ble disse anleggene utgangspunkt for opprettelsen av brigaden i Nord-Norge (Bjørnsen, 1991). Det som i over 150 år hadde vært et relativt avskjernet bondesamfunn med rundt 700 innbyggere, fikk på kort tid om lag 400 nye sivile innbyggere fra hele landet – i tillegg til soldater som oppholdt seg i kortere perioder (Ibid). Valget av område var blant annet begrunnet med passende avstand til den sovjetiske grensen, gunstige geografiske forhold for øvingsvirksomhet og soldatutdanning, samt eksisterende infrastruktur i form av flystripe og byggeklare tomter etter tysk aktivitet under krigen (Nygård, 1991). I tillegg ble det vektlagt at

Forsvaret skulle være til stede i bebodde og livskraftige samfunn, som i en krigssituasjon også kunne bidra til lokal forsyning av befall og soldater (ibid).

Etableringen av Forsvaret førte til nye servicefunksjoner som posthus, butikker, bensinstasjon og kaféer ble etablert, og skolen som nå er bygdas offentlige skole ble bygget. Totalen av dette førte til store endringer i sysselsettingen. Mellom 1950 og 1970 sank andelen av befolkningen sysselsatt i jordbruk fra 50 til 16 prosent (Nygård, 1976:123). En annen avgjørende omveltning var flyttingen av sentrum fra Holt til Skjold, hvor leiren ble etablert. Samtidig ble tidligere ubebygde arealer og rekreasjonsområder gjort om til militære anlegg og øvingsområder, og dermed utilgjengelige for store deler av lokalbefolkningen. Selv om bygda opplevde betydelige positive ringvirkninger i form av arbeidsplasser, tjenester og skatteinntekter, hadde lokalbefolkningen begrenset innflytelse over utviklingen, som i stor grad skjedde på Forsvarets premisser (Nygård, 1991). Gjennom den kalde krigen var aktiviteten i militærleirene høy. Men da den kalde krigen tok slutt, fulgte imidlertid nedrustning, nedleggelse og økt usikkerhet rundt videre opprettholdelse av militære avdelinger rundt om i landet, også i Indre Troms.

2.3 Kultur, tilhørighet og lokal identitet

Bjørnsen (1991) beskriver kulturen i Øverbygd som særegen, og som en viktig driver for stedsidentitet og tilhørighet. Denne kulturen springer ut av dølakulturen, med røtter i Gudbrandsdalen og Østerdalen. Et tydelig kjennetegn som fortsatt dominerer i dag er dialekten, som skiller seg fra andre dialekter i nord. I tillegg stammer andre kulturelle uttrykk knyttet til tradisjonsmusikk, mat, stedsnavn og etternavn fra dølene.

Et godt eksempel på dølakulturen er det lokale koret – Dølakoret. Frem til for noen år siden arrangerte de Døladagene i Tromsø – et årlig førjulsmarked hvor de tok med dølakulturen til byen, med tradisjonell bakst, sang, musikk og dans. Arrangementet fungerte både som en tradisjon for mange, en identitetsmarkør og sosial møteplass, spesielt for Øverbygdinge og Tromsøfolk. Hvorfor døladagene har opphørt, skal jeg ikke spekulere i. Men generelt er Øverbygd preget av den demografiske utviklingen i vi ellers ser i bygde-Norge.

Bjørnsen (1991) peker på at en døl er en øverbygding, men at en øverbygding ikke nødvendigvis er en døl, fordi også folk uten forfedre fra Gudbrandsdalen og Østerdalen kan

være øverbygding. De som ikke er døl, må ifølge Bjørnsen ofte forhandle sin posisjon som “ekte” øverbygding. Forskjellene materialiserer seg blant annet gjennom språk. Interessant nok, går det bare én kilometer fra Skjold, i retning Balsfjord (nabokommunen) før dialekten endrer seg markant til en nordnorsk kystdialekt. Denne språklige eksklusiviteten, symbolisert gjennom en “søring”-dialekt i Nord-Norge, er en viktig del av den lokale identiteten. Samtidig må døler, når de beveger seg sørover, forhandle sin posisjon som nordlending. Dette illustrerer Masseys (1994) poeng om at steders særpreget ikke forsvinner i møte med globalisering, men snarere forsterkes gjennom relasjonelle prosesser.

Dølakulturen i dag er imidlertid ikke identisk med den Bjørnsen skildrer i 1991. Dialekten er blitt mindre distinkt, noe en informant formulerte slik:

“Nå sier de jæ – en blanding av Æ (typisk nordlending), jeg og je (Øverbygding).”

Dialekt fungerer som en sterk markør for tilhørighet og identitet (Monka et al., 2020), og endringen av den peker mot Øverbygds nyere historie i samspill med resten av landet og verden – særlig gjennom Forsvarets mobilitet og tilstrømning av mennesker uten lokal forankring.

Denne påvirkningen utenfra ble allerede i 1975 problematisert av en lokal kulturperson:

“Vi har et godt eksempel i Øverbygd (med garnisonsstedet Skjold). Der bodde 500–600 mennesker. Øverbygd var egen kommune og det var et godt miljø der. Men det gamle særpreget drukner fullstendig i en vrimmel av mennesker fra hele landet som plutselig dominerer bygdebildet i kraft av sitt antall. For oss som forsøker å ta vare på det gamle, er det ikke bare hyggelig å oppleve slike ting.”

– Johan Nymo, 1975 (sisert i Nygård, 1991:90)

Utsagnet har aktualitet i dag, selv om Forsvaret bare er en av flere påvirkningskilder på et sted.

2.4 Forsvaret i den sikkerhetspolitiske og institusjonelle konteksten

For å forstå hvordan Øverbygd formes av Forsvarets tilstedeværelse, er det nødvendig å streife innom det politiske og institusjonelle bakteppet.

Da Berlinmuren falt i 1991, så den internasjonale sikkerhetssituasjonen plutselig annerledes ut, enn hva den de siste 40 årene med kald krig hadde gjort (Haaland et al., 2024: 220). Tiden etter var preget av fredsoptimisme og nedrustning, samtidig som konflikter i Afrika og Midtøsten fremprovoserte debatten om norske styrker i internasjonale operasjoner. 1990-tallet representerte et skifte i norsk forsvarspolitik, og sammensatte årsaker som høy inflasjon og en strategi om spesialisering på visse områder, resulterte i en femårsperiode fra 2001 hvor Forsvaret ble kraftig redusert og sentralisert (Ibid:233). Dette ble kalt den store forsvarsreformen, og resulterte i at en rekke militære avdelinger rundt om i landet ble lagt ned, og fokuset ble rettet mot internasjonalisering. Forsvarets strategi gikk fra en invasjons- og mobiliseringsstrategi hvor totalberedskap og kvantitet i antall soldater var viktig, til en spesialiseringsstrategi med fokus på kvalitet - bedring av utstys- og treningsnivå, spesialstyrker og evnen til å deployere og operere med allierte styrker (Ibid). Reformen møtte motstand, og særlig fra det Haaland et al. (2024:235) kaller *tradisjonelle forsvarsvenner*. De så trusselen fra Russland som fortsatt stor, og ønsket å opprettholde det tidligere landsdekkende Forsvaret. Dessuten mente de at den tidligere organiseringen av Forsvaret bidro til å opprettholde relasjonen til samfunnet. Denne omorganiseringen endret ikke bare militær struktur, men også forholdet mellom Forsvaret, territoriet og lokalsamfunnene hvor avdelinger tidligere hadde en stabil og langvarig tilstedeværelse.

Den sikkerhetspolitiske utviklingen etter 2014 markerte et tydelig brudd med reformperiodens prioriteringer. Etter økt konfliktpress fra Russland og annekteringen av Krym i 2014, endret NATOs strategi seg til å igjen prioritere avskrekking og tilstedeværelse i Nordområdene, noe som resulterte i at "Forsvaret vendte hjem" (Haaland et al., 2024:256). Etter Russlands storangrep på Ukraina i 2022 vedtok et enstemmig Storting om å styrke Forsvaret. Dette var første gang siden 1950 at Stortinget var enstemmig om det. Det resulterte i den historisk omfattende langtidsplanen for Forsvaret (Forsvarsdepartementet, 2024) om å investere over 600 milliarder gjennom en 12-årsperiode. Et budsjett som i 2026 økte med 115 milliarder (Forsvarsdepartementet, 2026).

Denne utviklingen markerer et tydelig brudd med reformperiodens prioriteringer, og innebærer en ny fase hvor Forsvarets territorielle tilstedeværelse igjen står sentralt i norsk sikkerhetspolitikk - særlig i nordområdene. Disse strukturelle og historiske trekkene danner derfor en viktig ramme for å forstå Øverbygd som militært vertssted, der mange av sikkerhetspolitisk og institusjonell prosessene har hatt direkte konsekvenser lokalt.

2.5 Attraktive lokalsamfunn som politisk mål

“Det geografiske tyngdepunktet har flytta seg nordover. Arktis er ikke lenger et stille bakteppe i verdenspolitikken – det er en hovedscene.” (Jensen, i *Nordnorsk debatt*, 2026).

Attraktive og levende samfunn i nord, har blitt et politisk mål som følge av den sikkerhetspolitiske situasjonen. Dette sitatet illustrerer hvordan nordområdene i økende grad forstås som strategisk sentrale i norsk politikk. Samtidig påpeker det at det gir begrenset effekt å styrke forsvar og beredskap dersom lokalsamfunnene i nord samtidig svekkes gjennom fraflytting, manglende tjenester og redusert hverdagsliv. Dette peker mot et sentralt spenningsfelt i dagens nordområdepolitikk: sammenhengen mellom sikkerhet, bosetting og lokalsamfunnsutvikling.

Den nye nordområdestrategien *Norge i nord – Nordområdepolitikk i en ny virkelighet* (Departementene, 2025) konkretiserer denne sammenhengen ved å forstå nasjonal sikkerhet som avhengig av bosetting, aktivitet og velfungerende lokalsamfunn. Bosetting og levende lokalsamfunn tillegges særlig høy strategisk verdi, både som forutsetning for beredskap og som del av totalforsvarstenkningen. Når Jensen peker på avstanden mellom mål og virkelighet, handler det derfor ikke om innretningen av strategien i seg selv, men om hvordan målsettingene lar seg realisere i praksis.

I denne konteksten fremstår begrepet *attraktive lokalsamfunn* som et sentralt politisk mål. Begrepet brukes særlig i tilknytning til samspillet mellom Forsvaret og sivilsamfunnet, og fremheves som en forutsetning for både forsvarsevne og rekruttering. Attraktive lokalsamfunn forstås som avgjørende for å sikre tilgang på riktig arbeidskraft, i stor grad

militært personell, og for å opprettholde et velfungerende totalforsvar. Med andre ord kan man tolke det som at samfunnets resiliens har blitt et politisk strategisk mål holdepunkt.

Et annet strategisk dokument fra regjeringen er som nevnt, Forsvarsløftet, som tilrettelegger et historisk høyt investeringsnivå i Forsvaret (Forsvarsdepartementet, 2024). Blant annet er det i Nord-Norge planlagt investeringer på 50 milliarder kroner og etablering av om lag 1700 nye arbeidsplasser de kommende ti årene (Departementene, 2025). Ifølge strategien styrkes Forsvaret best i samspill med sivilsamfunnet, og attraktive lokalsamfunn forstås som en forutsetning for å rekruttere og beholde personell, samt for å styrke både militær og sivil beredskap. I denne tenkningen får lokalsamfunn en funksjon som både støtteapparat og strukturell forutsetning for militær operativ evne.

Samtidig som Forsvaret styrkes i distriktene, står organisasjonen overfor betydelige utfordringer knyttet til rekruttering og stabilitet. Om lag 43 prosent av militært ansatte tjenestegjør i distriktskommuner i sentralitetsklasse 5 og 6 (Lindgren et al., 2024), et tall som er forventet å øke. Hæren, som er den største grenen i Forsvaret, har flertallet av sine avdelinger lokalisert i distriktene i Nord-Norge og i Østerdalen. I forbindelse med Forsvarsløftet er det planlagt en tredobling av Hærens personell fram mot 2036. Samtidig har Forsvaret allerede i dag utfordringer med å beholde personell på disse stedene (ibid), og mobilitet og pendling fremstår dermed som sentrale virkemidler i Forsvarets personellpolitikk.

I Øverbygd aktualiseres dermed spørsmålet om hvordan attraktive lokalsamfunn forstås og realiseres i praksis, når statlige sikkerhetspolitiske mål møter et lite lokalsamfunn med begrensede ressurser, men stor strategisk betydning.

Dette kapitlet har presentert tre sammenvevde nivåer som danner et bakteppe for analysen av militære vertssteder: et statlig sikkerhetspolitisk nivå, et territorielt og institusjonelt nivå og et menneskelig og relasjonelt nivå. Disse beskrives her parallelt, men forstås som gjensidig avhengige. Sammen bidrar de til å ramme inn den militærkontekstuelle situasjonen som Øverbygd inngår i. I det neste kapitlet gis et analytisk rammeverk for å forstå Øverbygd som sted med dominerende militær tilstedeværelse. Sammen med dette bakgrunnskapitlet gir det et grunnlag for å drøfte oppgavens problemstillinger videre.

3 Sted og militær tilstedeværelse: Et analytisk rammeverk

Når lokalsamfunn gis en strategisk rolle, får lokale forhold som bosetting, familiehverdag, sosial integrasjon av tilflyttere og tilhørighet også en sikkerhetspolitisk betydning.

I denne oppgaven undersøker jeg Øverbygd som et sted preget av dominerende militær tilstedeværelse, høy mobilitet og tydelige sosiale og fysiske skillelinjer mellom Forsvaret og lokalbefolkningen. For å analysere hvordan disse forholdene produseres, erfares og gis mening, tar jeg utgangspunkt i sted som et relasjonelt analytisk konsept. Teorien i dette kapitlet er derfor ikke ment som en generell gjennomgang av stedsbegrepet, men som et analytisk verktøy for å forstå hvordan militær tilstedeværelse former et ruralt vertssamfunn.

3.1 Hvordan forske på et sted

I dette teorikapitlet vil jeg fokusere på *sted* som analytisk konsept med et relasjonelt perspektiv. Gjennom det vil jeg bringe inn mobilitet og makt som viktige stedsproduserende faktorer knyttet til konsepter som stedsopplevelse og stedsidentitet. Derfra ønsker jeg å bringe inn perspektiver fra kritisk militærgeografi, med fokus på hvordan militær tilstedeværelse på steder er en del av landskap, representasjoner og skala.

3.1.1 Det relasjonelle stedsbegrepet

I denne oppgaven forstås sted som relasjonelt, prosessuelt og maktformet, i tråd med den dominerende stedsdebatten i samfunnsgeografi. Med utgangspunkt i tidlige bidrag som Relphs (1976) arbeid med stedsidentitet, der menneskers erfaringer, tilknytning og mening står sentralt, analyseres Øverbygd ikke kun som et geografisk avgrenset lokalsamfunn, men som et sted der lokale, nasjonale og globale prosesser møtes og virker sammen. For å ramme inn denne kompleksiteten anvendes et relasjonelt stedsbegrep slik det er utviklet av Doreen Massey (1994, 2005).

Masseys perspektiv representerer et sentralt brudd med forståelser av sted som avgrenset og statisk. I hennes relasjonelle perspektiv forstås steder som dynamiske møtepunkt for sosiale, økonomiske og politiske relasjoner som strekker seg på tvers av skala – fra det lokale til det

globale (Massey, 1994). Sted er alltid i prosess og konstitueres gjennom pågående relasjoner, samtidig som disse relasjonene er ulikt posisjonert, og sted må derfor alltid forstås som et maktfylt rom. I denne oppgaven er særlig tre aspekter ved Masseys stedsforståelse analytisk relevante: (1) sted som sammenstilling av relasjoner på tvers av skala, (2) sted som kontinuerlig i endring, og (3) sted som politisert gjennom asymmetrier i makt og posisjon.

Denne vektleggingen av relasjonalitet utdypes av Murdoch (2006), som beskriver relasjonelle rom som grunnleggende maktfylte. Det er ikke fysiske steder i seg selv som er analytisk interessante, men hvordan relasjoner knyttes sammen, stabiliseres og utfordres over tid. Relasjonelle rom produseres gjennom både konsensus og konflikt, der enkelte allianser og praksiser får større gjennomslag enn andre, og der inkludering og ekskludering er en integrert del av rommets tilblivelse. Murdochs perspektiv tydeliggjør hvordan steder ikke bare formes gjennom samspill, men også gjennom konkurranse mellom relasjoner og interesser. Masseys begrep sammenkastethet (*throwntogethernes*), gir et presist analytisk grep for å forstå slike dynamikker (2005). Sammenkastethet er hvordan aktører med ulike bakgrunner, tilknytninger og maktposisjoner kastes sammen på steder og må forholde seg til hverandre, ofte uten å ha valgt dette selv (Massey, 2005). Begrepet er særlig fruktbart i analysen av Øverbygd, som preges av kontinuerlig tilstrømming av militært personell uten lokal forankring, samtidig som en etablert lokalbefolkning har sterke historiske og sosiale bånd til stedet. Stedets karakter formes dermed av både møter og ikke-møter mellom mennesker, institusjoner og praksiser, og av hvordan disse relasjonene endres over tid.

Det relasjonelle stedsbegrepet brukes i denne oppgaven til å analysere hvordan militær tilstedeværelse ikke bare påvirker Øverbygd som fysisk lokasjon, men også produserer bestemte former for tilhørighet, segregering og makt. På denne måten fungerer stedsbegrepet som et sentralt analytisk redskap for å forstå hvordan Forsvarets dominerende tilstedeværelse får konkrete og erfarbare konsekvenser i lokalsamfunnets hverdagsliv.

3.1.2 I spenningsfeltet mellom det lokale og det overløke

En av de mest fremtredende påvirkningene i Øverbygd i dag er knyttet til internasjonal sikkerhetspolitikk og den pågående oppskaleringen av Forsvaret. Måten disse prosessene får konsekvenser lokalt, formes av stedsspesifikke sosiale og historiske forutsetninger. I denne

oppgaven legger jeg til grunn at det er i samspillet mellom påvirkninger utenfra og lokale forhold at sted produseres, endres og tillegges mening.

Derfor er det påfallende å etablere skalabegrepet godt. Skala forstås i denne oppgaven ikke som naturlige eller forutbestemte hierarkier, men som sosialt produserte forbindelser mellom ulike romlige og institusjonelle størrelser (Herod, 2011). Med et relasjonelt skalaperspektiv brukes skala som et analytisk verktøy for å undersøke hvordan nasjonale sikkerhetspolitiske prioriteringer og institusjonell makt materialiseres i lokale hverdagspraksiser, tjenester og relasjoner i Øverbygd. Skala gjør det dermed mulig å analysere hvordan beslutninger og makt utøvd på ett nivå får konkrete og erfarbare konsekvenser på et annet.

For å analysere dette spenningsfeltet anvendes John Agnews (1987) tredelte forståelse av sted som lokalisering (*location*), lokale (*locale*) - materiell forutsetning for sosiale relasjoner og opplevelsen av sted (*sense of place*). Disse dimensjonene gir et analytisk utgangspunkt for å strukturere hvordan militær tilstedeværelse påvirker Øverbygd på flere nivåer samtidig, samtidig som de forstås som gjensidig sammenvevd og i kontinuerlig samspill. Agnews tredeling kan forstås som et konkret analytisk grep for å undersøke hvordan slike skalerte prosesser får uttrykk i stedets fysiske organisering, sosiale relasjoner og meningsdannelse.

Sted som lokalisering synliggjør hvordan Øverbygds geografiske og fysiske forutsetninger – som avsidesliggende beliggenhet, tilgjengelig areal og nærhet til øvingsområder – har vært avgjørende for etableringen og videre utviklingen av militære anlegg. Samtidig peker lokaliseringen på et grunnleggende spenningsforhold mellom stedets strategiske betydning i en nasjonal og geopolitisk sammenheng, og dets posisjon som et lite og perifert lokalsamfunn i hverdagslig forstand. Opplevelsen av sted retter oppmerksomheten mot hvordan Øverbygd oppleves og gis mening på ulike måter av forskjellige grupper, preget av ulik fartstid, mobilitet og grad av tilhørighet. Lokale-dimensjonen belyser hvordan sosiale relasjoner og hverdagsliv er romlig og institusjonelt organisert, og hvordan Forsvarets tilstedeværelse påvirker samhandling, inkludering og eksklusjon mellom grupper. Til sammen aktualiserer Agnews tredeling maktspørsmål knyttet til hvem som får definere stedet, og på hvilke premisser.

Agnews begreper sier i mindre grad noe om hvordan relasjoner på tvers av skala og institusjonell makt virker gjennom stedet over tid. Her bidrar Castree & Holloway (2009)

med å forstå steder som relasjonelle omkoblingspunkter (*switching points*) i globale nettverk av politiske, økonomiske og sosiale relasjoner. Steder inngår i slike nettverk som gjensidig avhengige, samtidig som de forblir særpregede. Som Berg og Dale (2004) påpeker, kan økt sammenkobling mellom steder både forsterke likhet og samtidig tydeliggjøre forskjeller.

Dette kommer tydelig til uttrykk i Indre Troms, der Øverbygd, Setermoen og Bardufoss er tett sammenkoblet gjennom militær infrastruktur, geografisk nærhet og delte tjenester. Samtidig eksisterer det konkurranse både mellom lokalsamfunnene og mellom de militære leirene, blant annet gjennom symbolske markører, sammenligninger og lokale identitetskonstruksjoner. Overlokale forbindelser bidrar dermed ikke bare til likheter, men også til å produsere og forsterke stedlige forskjeller.

For å fange hvordan disse relasjonelle og skalerte prosessene erfares i hverdagen, suppleres analysen med et kroppslig stedsbegrep inspirert av Bærenholdt (2007). Hans perspektiv belyser hvordan sted ikke bare forstås og fortolkes kognitivt, men også erfares gjennom kropp, sansning og bevegelse. I et sted preget av militær tilstedeværelse, mobilitet og tydelige romlige skiller mellom åpne og lukkede områder, gir det kroppslige perspektivet et viktig analytisk supplement ved å rette oppmerksomheten mot hvordan tilgang, avstand og tilhørighet også leves og føles i praksis.

De teoretiske perspektivene presentert her danner grunnlaget for analysedelen av oppgaven. Med utgangspunkt i et relasjonelt stedsbegrep undersøkes hvordan overlokale prosesser – særlig knyttet til sikkerhetspolitikk og Forsvarets oppskalering – virker gjennom Øverbygd og gis lokale uttrykk. Agnews tredeling brukes til å strukturere analysen av hvordan militær tilstedeværelse påvirker stedet som lokalisering, som stedsopplevelse og som arena for sosiale relasjoner, mens Castree & Holloway (2009) forståelse av steder som omkoblingspunkter bidrar til å belyse hvordan slike påvirkninger medieres på tvers av skala, uten å oppheve det lokale særpreget. Videre anvendes Masseys begrep om sammenkastethet for å analysere hvordan fysisk sameksistens mellom militært personell og lokalbefolkning former – og til tider begrenser – møter, relasjoner og sosial integrasjon. Samlet søker analysedelen å vise hvordan sted, makt og tilhørighet produseres i Øverbygd gjennom relasjonelle, skalerte og kroppslige praksiser.

3.2 Hvordan forstå stedsidentitet og makt i forsvarsbygda?

Identitet er et sentralt begrep i en relasjonell forståelse av sted. I denne oppgaven brukes stedsidentitet ikke som et selvstendig analyseområde, men som et analytisk grep for å forstå hvordan militær tilstedeværelse og mobilitet får betydning for tilhørighet og opplevelsen av stedet.

Stedsidentitet kan analytisk forstås gjennom et skille mellom identiteten mennesker knytter til et sted (*identity with place*) og stedets identitet (*identity of place*). Dette skillet ble tidlig tydeliggjort av Relph (1976), som knyttet identitet med sted til stedsfølelse, tilhørighet og erfaring. Selv om begrepet stedsidentitet ofte brukes i mer upresis forstand – særlig i offentlig diskurs der det knyttes til omdømme, historie og ytre fremstillinger – er skillet analytisk fruktbart nettopp fordi det synliggjør samspillet mellom individuelle erfaringer og kollektive forestillinger. Som Dale og Berg (2013:34) påpeker, lar dette skillet seg vanskelig opprettholde i praksis, ettersom de to dimensjonene gjensidig former hverandre. Derimot har det en analytisk funksjon å undersøke hvordan stedsidentitet produseres og forhandles på et sted.

For å operasjonalisere identitet knyttet til sted viser Dale og Berg (2013:34) til fire dimensjoner av stedstilknytning: sosiale relasjoner, materialitet, fortid og minner. Disse dimensjonene bidrar samlet til å forklare hvordan mennesker utvikler relasjoner til steder over tid. Samtidig er det ikke nødvendigvis samsvar mellom hva som skaper stedstilknytning for individet og hva som forbindes med stedets identitet mer generelt. Dette aktualiserer spørsmål om hvilke dimensjoner av stedsidentitet som vektlegges av ulike grupper, og hvordan disse forhandles i et lokalsamfunn preget av mobilitet og midlertidighet.

Stedsidentitet handler imidlertid ikke bare om erfaring og tilhørighet, men også om representasjon. Politiske prosesser og mediale fremstillinger spiller en sentral rolle i hvordan steder forstås og verdsettes. Slike representasjoner formes ofte gjennom det Holloway og Hubbard (2001) beskriver som diskurskamper. Steder kan både stigmatiseres og strategisk omformes gjennom slike prosesser. I denne oppgaven benyttes dette perspektivet for å analysere hvordan Øverbygda representeres – internt og eksternt – og hvordan militær tilstedeværelse inngår i stedets identitetsproduksjon.

Stedsidentitet må videre forstås i sammenheng med makt. I denne oppgaven forstås makt som noe som virker gjennom romlige organiseringer, institusjonelle ordninger og hverdagslige praksiser. Makt kommer dermed til uttrykk i hvordan tilgang, tilhørighet og handlingsrom fordeles mellom ulike aktører, og brukes analytisk for å forstå hvordan Forsvarets dominans former relasjoner og utviklingsmuligheter i Øverbygd.

Cresswell (1996) viser hvordan steder produserer og strukturerer maktrelasjoner gjennom skillet mellom å være *innenfor* og *utenfor* (*in place / out of place*). Å være innenfor handler om å fremstå som legitim og hjemmehørende innenfor et sett av sosiale normer og romlige forventninger, mens å være utenfor innebærer manglende tilgang, legitimitet eller tilhørighet. Slike posisjoner er situerte og kontekstuelle, og kan variere med tid, rolle og romlig setting, men bidrar over tid til å etablere mønstre av inkludering og eksklusjon på et sted.

Mobilitet utgjør et sentralt bindeledd mellom stedsidentitet og makt. Som Cresswell (2010) understreker, er mobilitet ikke kun bevegelse, men en sammensatt praksis som også omfatter representasjoner og erfaringer. Mobilitet er ulikt distribuert og kan fungere både som ressurs og som nødvendighet. I denne oppgaven forstås mobilitet som en politisk og institusjonelt strukturert praksis, der tilgang til – eller krav om – bevegelse kan produsere ulikt handlingsrom for ulike grupper.

I forsvarskonteksten i Indre Troms er dette særlig relevant, ettersom mange forsvarsansatte pendler eller har kort fartstid på stedet. Samtidig viser både tidligere forskning (Valestrand og Gerrard, 2015, Berg og Dale, 2004) og oppgavens empiri at mobilitet ikke nødvendigvis står i motsetning til stedsidentitet. Som Ahmed (2003) påpeker, sameksisterer mobilitet og tilhørighet, og steder man har bodd eller oppholdt seg over tid kan få varig betydning for identitetsdannelse (Taylor, 2010).

Med utgangspunkt i Cresswells *mobilitetens politikk* (2006) analyseres pendling i Øverbygd som mer enn en logistisk løsning. Måten mobilitet organiseres og praktiseres på inngår i produksjonen av stedsidentitet, ulikhet og maktforhold. Mobilitet gir noen aktører tilgang til å kunne dra (*power of exit*), samtidig som den kan produsere fravær og sosial utarming for stedet som helhet. Analysedelen undersøker derfor hvordan militær mobilitet former hvem som opplever seg som innenfor eller utenfor, hvilke former for tilhørighet som blir mulig, og hvordan dette påvirker Øverbygd som bosted og hverdagssted.

3.3 Militærgeografi – det militære som analytisk inngang til sted

For å analysere hvordan militære institusjoner og praksiser inngår i stedsproduksjon tar jeg utgangspunkt i perspektiver fra militærgeografi, og særlig kritisk militærgeografi. Innen norsk samfunnsgeografi er steds- og ruralgeografi utbredt. Derimot finnes det ingen litteratur definert som militærgeografi så vidt meg bekjent, og steds- og lokalsamfunnsdimensjonene ved militær tilstedeværelse er i liten grad utforsket i andre disipliner. Internasjonalt er stedsbegrepet nokså utbredt i militærgeografien, noe jeg vil presentere i dette kapittelet. Men heller ikke innen internasjonal militærgeografi er det rurale perspektivet utforsket. Denne oppgaven søker å bidra med å utforske nettopp dette. Derfor må oppgaven sees i kontekst av eksisterende forskning på militærgeografi. For å operasjonalisere dette krysningsfeltet mellom rurale steder og militærgeografi er skalabegrepet særlig relevant.

3.3.1 Militærgeografi som disiplin

Militærgeografi kan forstås som studiet av militære aktiviteter, institusjoner og militarisering som geografisk forankrede og romlige fenomener (Rech et al., 2015). Militære praksiser har ikke bare en romlig dimensjon i seg selv, men bidrar også til å forme landskap, steder og sosiale relasjoner. Dette perspektivet er særlig relevant i analysen av Øverbygd, der militær aktivitet påvirker både fysiske omgivelser og hverdagsliv.

Begrepene militarisme og militarisering står sentralt i militærgeografisk litteratur (Rech et al., 2015; Woodward, 2020). Der militarisme viser til ideologier som prioriterer militære løsninger på konflikt, viser militarisering til prosesser der militære logikker og praksiser normaliseres og får gjennomslag i sivile, sosiale og kulturelle sammenhenger. Militarisering forstås her som en flerskalaprosess, der militær makt og praksis ikke bare utøves gjennom politiske beslutninger og strategier, men også materialiseres i landskap, kroppslige praksiser og sosiale relasjoner i hverdagen (Woodward, 2020). I et vertssamfunn som Øverbygd er dette analytisk fruktbart for å undersøke hvordan militær tilstedeværelse griper inn i mer enn forsvar og sikkerhet, og blir del av stedets sosiale orden.

Tradisjonell militærgeografi har røtter i kolonialisme, imperialisme og statlig territoriell kontroll. Denne retningen var i stor grad statscentrert og objektivistisk, med fokus på territorium, strategi og militær effektivitet (Rech et al., 2015). Slike tilnærminger har fortsatt

innflytelse, særlig innenfor amerikansk militærgeografi (bl.a. Collins, 1998; Galgano & Palka, 2011).

Fra begynnelsen av 2000-tallet har det imidlertid vokst frem en kritisk militærgeografisk tilnærming, særlig i kjølvannet av krigene i Irak og Afghanistan og økt akademisk oppmerksomhet rundt makt og ulikhet (Woodward, 2005; Spanu, 2023). Kritisk militærgeografi retter oppmerksomheten mot hvordan militære institusjoner og praksiser inngår i bredere sosiale og politiske prosesser, og hvordan militarisering påvirker steder langt utover slagmarken. I mitt perspektiv er denne tilnærmingen særlig relevant i studier av militære vertssamfunn, der militær aktivitet er vevd inn i stedsutvikling og dagligliv.

Et sentralt kjennetegn ved kritisk militærgeografi er å være bevissthet ens egen posisjon som forsker. Perspektivet problematiserer hvordan geografisk kunnskap, representasjoner og metodiske valg kan bidra til å normalisere – eller utfordre – militariserte forståelser av rom og sted (Rech et al., 2015). Dette er relevant i denne oppgaven, som ikke bare analyserer militæret som aktør, men også hvordan militær tilstedeværelse forstås, erfares og representeres lokalt.

Innen kritisk militærgeografi fremheves særlig tre analytiske innganger: landskap, representasjoner og skala. I denne oppgaven legges vekt på hvordan landskapet erfares i hverdagen, hvilke representasjoner av Øverbygd som dominerer, og hvordan stedet produseres gjennom praksiser på tvers av skala. Disse inngangene åpner for analyser av hvordan militarisering materialiseres både fysisk og symbolsk.

3.3.2 Hvordan analysere landskap, representasjon og skala i kritisk militærgeografi?

I analysen av Øverbygd er landskap forstått som mer enn fysiske omgivelser; det analyseres som erfaring. Rech et al. (2015) skiller mellom det representative landskapet – knyttet til kart, planlegging og kontroll – og det opplevde landskapet, som formes gjennom sansning, bevegelse og praksis. Kritisk militærgeografi problematiserer hvordan tradisjonelle geografiske metoder har bidratt til å legitimere militariserte landskap, og argumenterer for en selvrefleksiv tilnærming til landskapsanalyse (ibid).

Sidaway (2009) gir et sentralt eksempel på hvordan landskap kan analyseres som erfaring gjennom sin studie av den militært dominerte havnebyen Plymouth. Han viser hvordan militarisering flettes inn i hverdagslige rom gjennom fysiske avgrensninger, lyd, symboler og bevegelser, og hvordan dette påvirker kroppslige erfaringer av trygghet og utrygghet. Et slikt perspektiv åpner for å analysere geopolitikkens konsekvenser slik de faktisk erfares i hverdagen.

Et annet analytisk poeng hos Sidaway (2009) er det han omtaler som et sikkerhetsparadoks, der økonomisk stabilitet og arbeidsplasser er tett knyttet til militær aktivitet som samtidig representerer risiko og destruktiv kapasitet. Dette paradokset er analytisk relevant også for Øverbygd, der Forsvarets tilstedeværelse både oppleves som stabiliserende og som kilde til usikkerhet. Landskapet blir dermed et rom der trygghet og sårbarhet sameksisterer, og der militær tilstedeværelse får doble betydninger i lokalsamfunnet.

4 Forsvarsbygd i kontekst

For å teoretisere fenomenet *forsvarsbygd* plasserer oppgaven Øverbygd i et bredere forskningslandskap som omhandler rurale samfunn, dominerende institusjoner og militære vertssteder. Kapitlet tar for seg litteratur om rurale lokalsamfunn, militær stedsproduksjon, mobilitet og forholdet mellom militær og sivil sfære. Målet er å utvikle et analytisk rammeverk som gjør det mulig å forstå hvordan dominerende militær tilstedeværelse former hverdagsliv, relasjoner og stedlig utvikling i et ruralt vertssamfunn.

4.1 Hva er et ruralt samfunn?

Ettersom Øverbygd er et ruralt sted der militær tilstedeværelse, mobilitet og tilflytting preger både hverdagsliv og sosiale relasjoner, er det hensiktsmessig å forankre analysen i eksisterende forskning om rurale samfunn. Ruralitet har i forskningen ofte blitt operasjonalisert gjennom kvantitative indikatorer som sentralitet, befolkningstetthet, bosettingsmønster og næringsstruktur (Almás og Elden, 1997; Farstad mfl., 2009). I norsk sammenheng brukes blant annet Statistisk sentralbyrås sentralitetsindeks (SSB, 2023), der kommuner klassifiseres fra mest til minst sentrale.

Samtidig har ruralitet som analytisk begrep i økende grad blitt forstått kvalitativt, som et sett av sosiale, kulturelle og symbolske dimensjoner. Haugen og Stræte (2011) skiller mellom tre slike dimensjoner. For det første en geografisk og territoriell dimensjon, knyttet til avstand, tilgjengelighet og romlige forutsetninger. For det andre en sosial og økonomisk dimensjon, der næringsstrukturer, arbeidsmønstre og sosiale praksiser står sentralt. For det tredje en fortolkende dimensjon, der rurale steder forstås gjennom narrativer, forestillinger og representasjoner. Ruralitet er dermed ikke bare et fysisk kjennetegn, men også noe som produseres gjennom hvordan steder omtales, verdsettes og forstås – både av dem som bor der og av aktører utenfra.

Tilflytting til rurale steder skjer ofte på bakgrunn av arbeid, og nytilflyttede blir gjerne synlige i små samfunn der mange kjenner hverandre. Hompland (2014) peker på at profesjonelle tilflyttere kan vekke motstand fordi de bringer med seg nye kompetanser, vurderingskriterier og praksiser som kan komme i konflikt med lokale normer og erfaringer.

Fra et lokalt perspektiv kan dette oppleves som mangel på steds-kunnskap og respekt, mens tilflyttere selv kan forstå sin posisjon som nøytral og faglig forankret. På steder preget av høy gjennomstrømming av arbeidskraft – enten som følge av sesongarbeid, turnus eller pendling – kan det utvikles en form for sosial immunitet, der sterk tilknytning til nytilflyttede i mindre grad investeres (ibid). Slike dynamikker kan svekke sosial integrasjon og forsterke skillelinjer mellom grupper.

Disse perspektivene er relevante for analysen av Øverbygd fordi de synliggjør hvordan tilflytting, midlertidighet og arbeid ikke bare påvirker demografiske mønstre, men også former sosiale relasjoner, tilhørighet og stedlig identitet i rurale lokalsamfunn. I et militært vertssamfunn, der mobilitet i stor grad er institusjonelt organisert, forsterkes disse dynamikkene ytterligere.

4.2 Hva kjennetegner adskilte samfunn?

I denne delen trekkes tidligere forskning inn for å belyse tre perspektiver som er sentrale for analysen av Øverbygd: rurale vertssamfunn, institusjonell adskillelse og mobilitetsformer knyttet til pendling. Andre samfunnseksempler brukes som analytiske analogier for å tydeliggjøre både likhetstrekk og særtrekk ved Øverbygd. Formålet er ikke å plassere Øverbygd i en fast kategori, men å utvikle begreper som kan synliggjøre hvordan romlig og sosial adskillelse produseres i et militært vertssamfunn.

Før jeg tar for meg adskilte samfunn, ønsker jeg å gjøre en kort begrepsavklaring knyttet til forholdet mellom adskilthet og segregering. I denne oppgaven forstår jeg adskilte samfunn som et sammenligningsgrunnlag for å analysere forsvarsbygda. Segregering forstås derimot som en effekt av adskilthet, og brukes med en analytisk funksjon. Segregering er at mennesker er adskilt basert på gruppetilhørighet, og kan komme til uttrykk på ulike måter, både intensjonelt og ikke-intensjonelt, for eksempel gjennom bolig, arbeidsliv eller fritid (van Ham og Tammaru, 2016). Segregering forstås her i sammenheng med litteratur om adskilte og institusjonelt lukkede samfunn, der romlig avgrensning, tilgang og interne ordninger bidrar til sosial distanse mellom grupper. Begrepet brukes beskrivende og prosessuelt for å analysere hvordan Forsvarets tilstedeværelse produserer Øverbygd som sted.

4.2.1 Institusjonell lukkethet og sosial avgrensning

De militære anleggene i Øverbygd er i hovedsak lukket for offentligheten, og tilgang gis primært til personer med formell tilknytning til Forsvaret, enten som ansatte, familiemedlemmer eller gjennom særskilte ordninger. Innenfor disse anleggene finnes boligkvarter, matmesse, bar, treningsfasiliteter og sosiale tilbud, noe som gjør det mulig å leve store deler av hverdagslivet innenfor et institusjonelt avgrenset rom. I tillegg har Forsvaret etablert egne boligområder som huser forsvarsansatte og opptar betydelige arealer i sentrum av bygda. Sett med en samfunnsgeografisk linse kan dette minne om det som i litteraturen omtales som enklavesamfunn.

Enklavesamfunn kjennetegnes av sterk konsentrasjon av en bestemt gruppe innenfor et avgrenset fysisk område, ofte avgrenset gjennom institusjonelle, økonomiske eller kulturelle mekanismer (Law et al., 2007). Slike samfunn kan ta ulike former, for eksempel i religiøse enklaver, sosioøkonomisk motiverte inngjerdede boligområder (*gated communities*), gettoer, demografisk segregerte områder som eldre-kolonier eller andre typer institusjonell segregering. Uavhengig av form innebærer denne typen avgrensning ofte en sosial distanse mellom grupper, som skaper en sosial segregering. Segregeringent kan være både intensjonell og utilsiktet. Zacharya et al. (2022) beskriver intensjonelle samfunn som en særskilt type enklavesamfunn, der en gruppe mennesker organiseres innenfor felles normer, mål og praksiser, ofte i en tydelig geografisk avgrensning.

Zacharya et al. (2022) viser videre hvordan lokasjon er avgjørende for etableringen av intensjonelle samfunn. Slike samfunn lokaliseres der både materielle og sosiale forutsetninger muliggjør tydelig avgrensning og intern samhandling. Selv om de empiriske eksemplene i deres studie er religiøst motivert og organiseres nedenfra, har analysen overføringsverdi til statlig organiserte institusjoner som militære anlegg. Også i Øverbygd er etableringen av militærleirer tett knyttet til fysiske og geografiske forutsetninger, som avsidesliggende beliggenhet, store sammenhengende arealer og strategisk geopolitiske hensyn. Samtidig har den sosiale adskillelsen en funksjon ved å produsere samhold, lojalitet og eksklusivitet – verdier som står sentralt i militære organisasjoner.

Intensjonell lukkethet kan dermed forstås som funksjonell, men den har også konsekvenser for relasjonen mellom leiren og lokalsamfunnet rundt. Zacharya et al. (2022) problematiserer

begrepet *enhet* (*entity*), ofte forstått som noe adskilt fra omgivelsene, ved å peke på at sosiale enheter alltid eksisterer i relasjon til en større stedlig og sosial kontekst. I deres studie viser sammenligningen mellom åpne og lukkede intensjonelle samfunn at graden av fysisk lukkethet har direkte betydning for hvordan innbyggerne utvikler stedsidentitet både til det interne fellesskapet og til vertssamfunnet. I lukkede samfunn var tilknytningen til omgivelsene svakere enn i de mer åpne tilfellene. Overført til Øverbygd er poenget dermed ikke hvorvidt militærleiren *er* et intensjonelt samfunn, men hvordan graden av lukkethet og institusjonell kontroll former relasjonen mellom Forsvaret og lokalsamfunnet.

I norsk sammenheng finnes det få religiøse eller politisk motiverte enklavesamfunn, men det eksisterer andre typer samfunn med tydelige romlige og sosiale skiller. Som en analytisk analogi kan litteratur om hytte- og turismesamfunn belyse noen av de samme dynamikkene som preger militære vertssamfunn. Hyttefelt er ofte fysisk og sosialt adskilt fra fast bosetting, og hyttebrukere inngår i begrenset grad i lokale fellesskap, til tross for permanente strukturer og hyppig tilstedeværelse. Forskningen viser at relasjonen mellom lokalbefolkning og hytteeiere ofte oppleves som relativt positiv, men at konfliktnivået øker i takt med tetthet og omfang av utbygging (Blumenthal, 2021), blant annet knyttet til belastning på infrastruktur, arealbruk og ulike forventninger til stedet.

Selv om motivasjonen for tilstedeværelse er ulik – rekreasjon i hytteområder og arbeid i militære vertssamfunn – synliggjør analogien hvordan permanente strukturer kan romme midlertidige befolkninger, og hvordan dette kan skape spenninger knyttet til vertskap, eierskap og ansvar.

4.2.2 Fly inn / fly ut, og pendling som analytisk ramme

Et annet relevant fenomen jeg ønsker å trekke fram er samfunn preget av fly-inn/fly-ut-turnus. Det er en arbeidsorganisering som særlig forbindes med gruveindustrien i Australia og Nord-Amerika, som har klare paralleller til den norske Nordsjøturnusen, men også til pendlerordningen i Forsvaret. Arbeidsformen innebærer at arbeidstakere flys til arbeidsstedet for intensive arbeidsperioder, for deretter å returnere til hjemstedet i friperiodene. Storey (2010) viser at denne typen arbeidsorganisering ofte erstatter tidligere fast bosetting, og at endringen fra bofasthet til pendling får betydelige konsekvenser for lokalsamfunnene som huser virksomheten.

Storey (2010) undersøker hvordan overgangen til fly-inn/fly-ut påvirker gruvesamfunn i Australia og Amerika, med særlig vekt på forholdet mellom lokal autonomi, statlig styring og samfunnsmessig bærekraft. Han viser at graden av lokal innflytelse over utviklingens tempo og omfang er avgjørende for hvordan kostnader og gevinster ved virksomheten fordeles. Der lokalsamfunn har reell påvirkningskraft, tilfaller flere av fordelene stedet. Der beslutninger tas over hodet på lokalsamfunnet, oppstår derimot økt avhengighet av statlige ordninger, og lokal autonomi svekkes.

Ordnningen kan være forstyrrende for lokalsamfunn av flere grunner (ibid). For det første kan tidligere fastboende arbeidstakere velge å flytte, noe som forsterker skillet mellom arbeidere og lokalsamfunn. Dette kan ytterligere forsterkes av økonomiske forskjeller, der pendlerarbeid ofte er bedre betalt enn øvrige arbeidsplasser lokalt. For det andre tilfaller økonomiske ringvirkninger i stor grad arbeidernes hjemkommuner, ettersom skatteinntekter flyttes bort fra vertskommunen. Dette svekker lokalsamfunnets evne til å møte infrastruktur- og tjenestebehov som virksomheten skaper, og bidrar til økt avhengighet av statlig kompensasjon.

Inspirert av Storeys diskusjon om bærekraftige lokalsamfunn forstås lokalsamfunn her som grupper av mennesker som bor innenfor et avgrenset område, deler sosiale bånd og samhandler i hverdagen. Et bærekraftig lokalsamfunn forutsetter ikke bare økonomisk aktivitet, men også felles mål, verdier og en viss grad av lokal kontroll. Storey argumenterer for at slike mål ofte er implisitte snarere enn eksplisitte i vertsskapsamfunn, og at dette gjør det vanskelig å vurdere hvilke effekter ulike praksiser – som pendling – faktisk har på samfunnets langsiktige bærekraft.

Dette perspektivet er overførbart til Forsvarets målsettinger om attraktive lokalsamfunn. Til tross for at attraktive vertssteder fremheves som strategisk viktige i Forsvarets langtidsplaner, er det få konkrete avklaringer av hvilke prioriteringer og avveininger dette innebærer i praksis. I analysen undersøkes derfor hvordan pendlerordninger i Øverbygd kan forstås som en institusjonalisert mobilitetsform med strukturelle konsekvenser for stedlig tilhørighet, lokal autonomi og samfunnsutvikling. På denne måten fungerer fly-inn/fly-ut-litteraturen som et sentralt analytisk utgangspunkt for å forstå pendlingens betydning i et militært vertssamfunn som Øverbygd.

4.3 Hvordan forstås militær stedsproduksjon i tidligere forskning?

Mens kapittel tre ga et analytisk rammeverk for oppgaven, har dette kapittelet som hensikt å sette oppgaven i kontekst av tidligere forskning.

Tidligere norsk forskning har berørt Forsvarets stedlige betydning i Indre Troms. Bjørnsen (1991) og Nygård (1991) gjorde begge studier om *garnisonsbyen* som fenomen, med case fra Indre Troms. Bjørnsens sosialantropologiske hovedoppgave utforsker de sosiale relasjonene mellom gruppene på stedet, mens Nygårds perspektiv analyserer hvordan militær tilstedeværelse fikk betydning for lokaløkonomi, bosettingsmønstre og regional utvikling.

Disse bidragene gir et viktig historisk bakteppe for forståelsen av militære vertssteder i Norge, og refereres til jevnlig gjennom denne oppgaven. Samtidig skiller denne studien seg fra disse ved å rette hovedfokuset mot hverdagsliv, relasjonelle prosesser og stedsproduksjon slik disse erfares i dag. For å analysere hvordan militær tilstedeværelse ikke bare påvirker, men aktivt produserer steder gjennom praksiser, materialitet og erfaringer, ser jeg det derfor nødvendig å trekke inn perspektiver fra kritisk militærgeografi.

4.3.1 Militærgeografi og sted

For å analysere hvordan militær tilstedeværelse i Øverbygd ikke bare foregår *på* et sted, men aktivt bidrar til å produsere stedet, trekkes det her inn perspektiver fra kritisk militærgeografi, med særlig vekt på Woodward's arbeid med militær stedsproduksjon.

Woodward (2020) argumenterer for at militær stedsproduksjon skjer gjennom en rekke praksiser og militære fenomener som materialiseres i og gjennom sted. Militære aktiviteter påvirker, konstituerer og former steders fysiske og symbolske uttrykk over tid. Gjennom sin studie av Newcastle upon Tyne viser Woodward hvordan militære fenomener som våpenproduksjon, erobring og kulturminner har vært sentrale i byens historiske stedsproduksjon, og hvordan disse fortsatt setter spor i landskapet gjennom bygg, monumenter og materielle strukturer. I Øverbygd er det ikke primært historiske markører som preger stedsopplevelsen, men den pågående og hverdagslige militære tilstedeværelsen. Analysen må derfor rettes mot samtidspraksiser og deres materielle, sosiale og sanssemessige uttrykk.

For å konseptualisere militær stedsproduksjon fremhever Woodward (2020) særlig skala og tilstedeværelse, med vekt på det materielle. Sted forstås her som noe som kan observeres, brukes, beveges gjennom og sanses, og militær tilstedeværelse analyseres som fysisk og håndgripelig. Selv om militarisering også kan være usynlig og ikke-materiell, for eksempel gjennom digitale infrastrukturer og cyber, argumenterer Woodward for at materiell tilstedeværelse er et sentralt utgangspunkt for å analysere militært aktørskap. Med aktørskap menes at militær stedsproduksjon ikke skjer automatisk, men er resultat av bevisste og strategiske beslutninger.

I Øverbygd er militær aktivitet i stor grad fysisk, synlig og sansbar i hverdagen. Militære installasjoner, kjøretøy, øvelser og romlige avgrensninger påvirker hvordan stedet organiseres og brukes, og hvordan hverdagslivet erfares av både militært personell og lokalbefolkning. Militær stedsproduksjon kan dermed analyseres som et sett av praksiser som former både landskap og sosiale relasjoner.

Et annet sentralt poeng Woodward (2020) diskuterer, er problematiseringen av det ofte tatt-for-gitt-skillet mellom det sivile og det militære. I praksis er disse sfærene sammenvevd gjennom praksiser som er både motsetningsfylte og gjensidig avhengige (Sørensen & Ari, 2018). Forestillingen om et klart skille mellom sivilt og militært kan åpne for ansvarsforskyvning og eksklusjon av “den andre”, og skjule hvordan militær makt virker inn i sivile rom, institusjoner og relasjoner.

Kritisk militærgeografi har imidlertid i begrenset grad rettet oppmerksomhet mot militært personells rolle i den daglige produksjonen av militariserede steder. Chitukutuku og Maringira (2019) viser hvordan militært personell, gjennom hverdagslige bevegelser, rutiner og sosiale praksiser, kan forstås som aktive aktører i stedsproduksjonen, snarere enn kun representanter for en institusjon. Dette perspektivet åpner for å analysere militært personell i Øverbygd som deltakere i stedets sosiale og romlige liv, noe som er sentralt i denne oppgaven.

Samlet gir disse perspektivene en kontekst for å analysere hvordan militær stedsproduksjon i Øverbygd materialiseres gjennom hverdagslige praksiser, romlig organisering og kroppslige erfaringer. Samtidig komplementeres dette perspektivet i oppgaven med et tydelig sosialt og relasjonelt fokus, der militær stedsproduksjon forstås i lys av regionale forhold, mobilitet og institusjonelle rammer i Nord-Norge.

4.3.2 Kontekst Nord-Norge - mobilitet og primærnæring:

Mobilitet har lenge vært et sentralt kjennetegn ved bosetting og livsstrategier i Nord-Norge. Aarsæther og Nyseth (2012) beskriver mobilitet som et gjennomgående trekk i nordnorske livsløp, der flytting mellom steder knyttes til arbeid, utdanning, relasjoner og livsfase. Denne mobiliteten forstås ikke som uttrykk for stedløshet, men som et stedsproduserende fenomen som alltid må analyseres i relasjon til lokale forutsetninger og stedets betydning. Øverbygda er ingen unntak i denne sammenhengen; særlig unge voksne, og spesielt kvinner, flytter ofte ut av bygda for utdanning og arbeid (Bakken, 2022).

Valestrand og Gerrard (2015) analyserer kystsamfunnene Kirkenes og Skarsvåg, og viser hvordan disse stedene opplever høy grad av mobilitet og samtidig opprettholder relativt stabile stedsrepresentasjoner som industristed og fiskevær. Selv om steder tradisjonelt assosieres med perifer beliggenhet og næringsmessig ensidighet, argumenterer forfatterne for at stedene kontinuerlig omformes gjennom samspillet mellom mobilitet, materielle forutsetninger og strukturelle endringer. Mobilitet forstås her ikke som et brudd med sted, men som en integrert del av stedets tilblivelse. Et sentralt poeng i den forbindelse er betydningen av materiell og institusjonell forankring. I Kirkenes og Skarsvåg er naturressurser som fisk og malm grunnleggende for stedets etablering og økonomi, og gir et empirisk grunnlag for å forstå hvordan mobilitet kan sameksistere med relativt stabile stedlige identiteter.

Med støtte i et relasjonelt mobilitetsbegrep (Jessop et al., 2008) analyseres mobilitet som stedsproduserende faktor som et resultat av samvirket mellom territorium, sted, skala og nettverk, der makt og politikk inngår som sentrale dimensjoner.

Denne litteraturen er relevant som kontekst for denne oppgaven, fordi den viser hvordan steder med sterk materiell og institusjonell forankring kan være preget av høy mobilitet uten at stedets identitet oppløses. Dette gir et viktig bakteppe for analysen av Øverbygda, der mobilitet i stor grad er knyttet til Forsvarets organisering og personellpolitikk, og der militær tilstedeværelse utgjør en tilsvarende dominerende stedlig forankring.

En beslektet dynamikk beskrives i NIBR-rapporten *Livskraftige kystsamfunn* (Schmit et al., 2011), som analyserer Lovund som et kystsamfunn dominert av fiske og oppdrett. Her fungerer privat næringsvirksomhet som hjørnestein og trekker arbeidskraft utenfra, samtidig som verdikjeder, eierskap og beslutninger i økende grad er overlokalt forankret. Rapporten viser hvordan internasjonalisering, mobilitet og arbeidsinnvandring kan bidra til sosial fragmentering, og hvordan små lokalsamfunn er særlig sårbare for overpolitiske beslutninger.

Et sentralt funn i rapporten er betydningen av lokal kultur og relasjonelle ressurser for omstilling og samhandling. Lokal kultur forstås som delte normer, verdier og praksiser som legger føringer for hvilken retning samfunnsutviklingen kan ta. Gode relasjoner og tillit mellom aktører skaper sosial kapital og kan styrke lokal attraktivitet, mens manglende samhandling kan virke motsatt (Schmit et al., 2011). Selv om konteksten på Lovund skiller seg fra Øverbygd når det gjelder formål og omfang, bidrar analysen til å synliggjøre hvordan dominerende aktører – enten private næringer eller statlige institusjoner – former lokale makt- og ansvarsrelasjoner.

Felles for mange nordnorske lokalsamfunn er rollen som vertskap for dominerende aktører, enten gjennom naturressursbaserte næringer eller statlige institusjoner. Forsvaret skiller seg imidlertid ut som en særlig kompleks aktør, både gjennom sitt samfunnsmandat og gjennom graden av institusjonell tyngde, arealbeslag og arbeidsrelatert mobilitet. Denne litteraturen viser hvordan slik dominans ofte produserer parallelle sosiale ordener, der kontakt mellom grupper begrenses av både materielle og kulturelle barrierer – et perspektiv som er sentralt i analysen av Øverbygd.

4.3.3 Forsvaret som institusjon i sivilsamfunnet: det sivil-militære gapet:

Ifølge Haaland et al. (2024:50) kan forholdet mellom Forsvaret og sivilsamfunnet forstås som summen av alle kontaktflater og møtepunkter mellom dem. Disse spenner fra brede ordninger som allmenn verneplikt og øvingsvirksomhet, til mer konkrete kontaktpunkter knyttet til Forsvarets geografiske lokalisering og til livene til dem som arbeider og tjenestegjør i Forsvaret, samt deres familier. Særlig relevante i denne sammenhengen er lokalsamfunnene der Forsvaret er fysisk til stede, gjennom arealbeslag, arbeidsplasser og tilflytting.

Til tross for at Forsvaret er avhengig av sivilsamfunnet for legitimitet, rekruttering og støtte, peker litteraturen på eksistensen av et sivil-militært gap – en vedvarende avstand mellom det

militære og det sivile (ibid). Dette gapet har flere former. Det kan være geografisk, ved at store deler av befolkningen bor langt fra militære anlegg; demografisk, ved at militært personellsammensetningen ikke reflekterer befolkningssammensetningen for øvrig; eller politisk og kulturelt, ved at holdninger og verdier i Forsvaret avviker fra sivile normer. Samlet kan slike gap bidra til økt distanse mellom militære og sivile arenaer.

Samtidig finnes det tiltak som kan redusere denne avstanden, blant annet gjennom utvidet verneplikt, økt åpenhet og synlighet, samt representasjoner av Forsvaret i medier og populærkultur. Likevel argumenterer Haaland et al. (2024:50) for at det også finnes grunner til å opprettholde en viss avstand mellom det militære og det sivile. Forsvarets mandat innebærer et særskilt ansvar og et potensial for bruk av dødelig makt, slik det uttrykkes i Forsvarets grunnsyn på ledelse (2020). Dette forutsetter en institusjonell og kulturell forankring som skiller seg fra sivilsamfunnets.

Denne asymmetrien skaper en vedvarende spenning mellom nærhet og avstand. På den ene siden forventes Forsvaret å speile og forsvare samfunnets verdier; på den andre siden krever den militære rollen sterk intern lojalitet, egne ritualer og tradisjoner. Selv om militær kultur i dag preges av større vekt på mangfold og likestilling enn tidligere, består det fortsatt interne praksiser som bidrar til sosial og institusjonell avgrensning.

Selv om litteraturen om det sivil-militære gapet hovedsakelig opererer på et nasjonalt og institusjonelt nivå, gir begrepet et viktig analytisk utgangspunkt for å forstå hverdagslige relasjoner mellom Forsvaret og samfunn på lokalt nivå. I et militært vertssamfunn får dette gapet konkrete, stedlige uttrykk gjennom bosettingsmønstre, møteplasser, tilgang og hverdagslig samhandling – forhold som står sentralt i analysedelen av denne oppgaven.

4.3.4 Forsvaret som organisasjon: familie, mobilitet og hverdagsliv

Tidligere forskning og offentlige utredninger viser at Forsvarets organisering har betydelige konsekvenser for familieliv, bosetting og stabilitet blant militært personell. I rapporten *Mellom familien og Forsvaret* (Heen et al., 2023) fremheves logistiske utfordringer og organisatorisk uforutsigbarhet som sentrale belastninger for familier der én eller begge parter er forsvarsansatt. Uforutsigbarheten knytter seg blant annet til arbeidstid, fravær fra hjemmet,

hyppige endringer i tjenestested og begrenset støtte i møte med praktiske og familiespesifikke behov.

Forsvarets beordringssystem innebærer at militært ansatte, særlig under 38 år, er underlagt rotasjon mellom tjenestesteder med intervaller på tre til fem år (ibid). Denne ordningen sammenfaller ofte med livsfaser der mange etablerer familie og får omsorgsansvar. Rapporten peker på at spenningen mellom beordringssystemets krav til mobilitet og ønsket om stabilitet i familielivet utgjør et strukturelt spenningsfelt, som kan påvirke både trivsel, karrierevalg og vilje til varig bosetting på tjenestestedet. Videre viser rapporten at Forsvaret fortsatt preges av en mannsdominert organisasjonskultur, med tradisjonelle forestillinger om kjønn, arbeid og familie. Dette kan bidra til at familiens behov i praksis nedprioriteres i møte med operative og organisatoriske hensyn. Samtidig har samfunnsutviklingen, med økt yrkesdeltakelse blant kvinner og endrede forventninger til foreldreskap og arbeidsliv, endret premissene for militær mobilitet og bosetting sammenlignet med tidligere perioder.

Hvordan Forsvaret håndterer dette spenningsfeltet mellom operative behov og familieliv har direkte betydning for rekruttering, stabilitet og bosettingsmønstre i militære vertssamfunn. Litteraturen peker på at organisatoriske rammer, støtteordninger og grad av forutsigbarhet er avgjørende for om personell velger å flytte til – og bli værende på – et tjenestested. Samtidig viser studier av arbeidslivspreferanser generelt at faktorer som godt arbeidsmiljø, mening i arbeidet og psykososiale forhold ofte veier tyngre enn monetære insentiver alene. Forsvaret har på flere områder potensial til å oppleves som meningsfull og attraktiv arbeidsplass, men dette forutsetter organisatoriske løsninger som er tilpasset dagens familie- og arbeidsliv.

Disse utfordringene bekreftes i en nyere rapport fra Forsvarets forskningsinstitutt (Fauske og Strand, 2026), som viser at de mest fremtredende årsakene til at personell slutter eller vurderer å slutte i Forsvaret, er dårlig balanse mellom jobb og fritid, misnøye med personellforvaltning, lang reisevei og høy arbeidsbelastning. Samlet understreker denne litteraturen hvordan Forsvarets interne organisering og mobilitetsregimer får direkte konsekvenser for hverdagsliv og stedlig stabilitet i vertskommuner som Øverbygd.

4.4 Mitt bidrag:

Denne masteroppgaven undersøker hvordan steder er relasjonelle størrelser som produseres gjennom samspill mellom lokale hverdagspraksiser og overlokale politiske og institusjonelle prosesser. Med Øverbygd som case analyserer oppgaven hvordan mobilitet og militær tilstedeværelse virker inn i et ruralt lokalsamfunn, og hvordan dette former sosiale strukturer, hverdagsliv og stedsidentitet, som resulterer i en *forsvarsbygd*.

Oppgaven skiller seg fra eksisterende norsk steds litteratur ved å undersøke militær tilstedeværelse som en aktiv stedsproduserende kraft. Til tross for Forsvarets betydelige rolle i mange norske lokalsamfunn, har forholdet mellom militær tilstedeværelse og sted i liten grad vært gjenstand for samfunnsgeografisk forskning i Norge. Studien bidrar dermed til å utvikle et militærgeografisk perspektiv innen norsk samfunnsgeografi, et felt som hittil i den militære disiplinen har vært knyttet til teknisk-strategiske fagfelt som militær geomatikk og etterretning, snarere enn relasjonelle analyser av hverdagsliv og makt.

Også i internasjonal militærgeografi tilfører studien ny empiri på to måter. For det første flyttes analytisk fokus fra krig og konflikt til militært personells hverdagslige tilstedeværelse i fredstid, og hvordan denne inngår i lokale stedlige prosesser. For det andre bidrar oppgaven med et relasjonelt, ruralt perspektiv i et forskningsfelt som ofte har vært dominert av urbane kontekster. Ved å analysere militær tilstedeværelse i et lite vertssamfunn synliggjøres hvordan militarisering også får hverdagslige og relasjonelle konsekvenser utenfor byene.

Dette kapitlet har plassert fenomenet forsvarsbygd i eksisterende litteratur og forskning, for å forstå fenomenet som et ruralt lokalsamfunn der dominerende militær tilstedeværelse, institusjonell makt og mobilitet inngår i stedets hverdagslige produksjon.

5 Metode

5.1 Kvalitativt casestudie

Denne masteroppgaven er en utforskende kvalitativ studie av steder som er vertskap for Forsvaret, med Øverbygd i Indre Troms som empirisk case. Datagrunnlaget består hovedsakelig av kvalitative intervjuer, dokumentanalyse og deltakende observasjon. Studien er gjennomført som et enkelt-casestudie av Øverbygd, stedet der Skjold leir er lokalisert. Casestudier egner seg for å undersøke komplekse samfunnsfenomener i deres kontekst, og muliggjør en dybdeforståelse av hvordan strukturelle forhold, institusjoner og hverdagspraksiser virker sammen (Baxter, 2016: 130). Fenomenet som undersøkes i denne studien er et ruralt sted i Nord-Norge der Forsvaret har en dominerende tilstedeværelse. Mange av Forsvarets avdelinger er lokalisert i rurale områder, særlig i Nord-Norge, og disse stedene har i senere år blitt gjenstand for betydelig oppskalering.

Studien må også forstås i lys av den norske regjeringens historiske satsing på Forsvaret, Forsvarsløftet, som respons på en skjerpet sikkerhetspolitisk situasjon i Europa (Forsvarsdepartementet, 2024). Denne satsingen innebærer omfattende utvidelser i form av bygningsmasse, personell og militær aktivitet, med direkte konsekvenser for lokalsamfunnene der Forsvaret er lokalisert.

Et casestudie er ikke en metode i snever forstand, men en overordnet forskningsdesign eller metodologisk tilnærming (Baxter, 2021:110). Casestudier bygger på antakelsen om at enkeltstående tilfeller kan gi analytisk innsikt utover seg selv, enten ved at de har særskilte egenskaper, belyser underutforskede fenomener, eller kan settes i relasjon til eksisterende teori. En metodisk robust casestudie forutsetter derfor tydelig teoretisk forankring, slik at funnene kan diskuteres i lys av – og i dialog med – bredere analytiske rammer.

5.1.1 Valg av case

Kommuner der Forsvaret er lokalisert omtales ofte som vertskommuner, og mange av disse er distriktskommuner hvor militær tilstedeværelse utgjør en sentral institusjonell og økonomisk faktor (Forsvarsdepartementet, 2026). Caset som er valgt i denne oppgaven er Øverbygd i Indre Troms, et tettsted i Målselv kommune der Skjold militærleir og Camp Viking (for allierte

styrker) er lokalisert. Ettersom Øverbygd ikke er en egen kommune, benyttes betegnelsene *vertsskapssted* og *forsvarsbygd* snarere enn verts- og forsvarskommune. En Forsvarsbygd er noe jeg definerer som et sted hvor Forsvaret har en dominerende tilstedeværelse, måtte det være som arbeidsgiver, jamfør innbyggertall eller knyttet til arealbruk. Når det gjelder Øverbygd dominerer Forsvaret på alle tre plan.

Øverbygd kan med andre ord forstås som et kritisk case for studiet av militære vertssteder. Forholdet mellom militær tilknytning og lokal bosetting er særlig markant: Personer med tilknytning til Forsvaret utgjør flertallet av befolkningen, noe som gir Forsvaret en dominerende posisjon i lokalsamfunnet. Samtidig er Øverbygd relativt isolert sammenlignet med mange andre militære vertssteder i regionen, med større avstand til transportknutepunkt, færre næringsaktører og et mer begrenset tjeneste- og fritidstilbud. Kombinasjonen av sterk militær dominans, høy arbeidsrelatert mobilitet, institusjonell lukkethet og kommunal sårbarhet gjør stedet særlig velegnet for å undersøke hvordan militær tilstedeværelse virker i rurale lokalsamfunn.

Ifølge Yin (2018) kan kritiske caser ha særlig analytisk verdi ved å teste, utdype eller utfordre eksisterende teori. I norsk samfunnsgeografisk forskning er militær tilstedeværelse som dominerende stedlig aktør i liten grad undersøkt, og studier som kombinerer perspektiver på ruralitet, institusjonell dominans og militærgeografi er få. Samtidig finnes det omfattende litteratur om rurale steder preget av homogent næringsliv og dominerende hjørnesteinsnæringer, der spørsmål om sårbarhet, eksklusjon og avhengighet står sentralt. Ved å analysere Øverbygd gjennom et militærgeografisk perspektiv, gir casen et særlig egnet empirisk utgangspunkt for å utforske hvordan militær makt, mobilitet og institusjonelle praksiser former sted og hverdagsliv.

Valget av case har også en personlig dimensjon, ettersom jeg er født og oppvokst i Øverbygd. Etter å ha bodd utenfor bygda i flere år, flyttet jeg midlertidig tilbake som voksen og ble da særlig oppmerksom på hvordan hverdagsliv og sosiale relasjoner på stedet var preget av institusjonell dominans og høy gjennomstrømming av mennesker. Denne erfaringen skjerpet mitt analytiske blikk for hvordan Øverbygd skiller seg fra andre rurale lokalsamfunn uten tilsvarende militær tilstedeværelse.

5.2 Forskningsdesign

Forskningsdesignet i denne oppgaven er utviklet for å undersøke hvordan militær tilstedeværelse virker stedsproduserende i et ruralt lokalsamfunn, og hvordan slike prosesser erfares og forhandles i hverdagslivet. Studien er inspirert av tidligere forskning på sammenlignbare fenomener, særlig innen kritisk militærgeografi, der relasjonelle stedsbegrep brukes for å analysere hvordan militære institusjoner former rom, praksiser og sosiale relasjoner (Rech et al., 2015; Woodward, 2020; Sidaway, 2009).

Forskningsdesignet er også inspirert av studier av andre lokalsamfunn der én dominerende institusjon eller næring preger stedets sosiale og romlige organisering. Kojala (2020) analyserer for eksempel en liten gruveby i Minnesota gjennom dybdeintervjuer, dokumentanalyse og deltakende observasjon, og viser hvordan ulike aktører kjemper om definisjonsmakten over stedet. Gjennom å kombinere flere metoder fanger han mangfoldet av stemmer, erfaringer og interesser som inngår i lokal stedsproduksjon. Denne tilnærmingen har vært en viktig inspirasjon for mitt forskningsdesign.

Ved å kombinere kvalitative intervjuer, dokumentanalyse og deltakende observasjon er målet med denne studien å produsere nyansert, kontekstnær kunnskap om Øverbygd som forsvarsbygd. Forskningsdesignet er dermed egnet til å synliggjøre spenninger mellom formelle strukturer og levde erfaringer, mellom intensjon og konsekvens, og mellom statlig styring og lokal forankring.

Kvalitativ forskning kjennetegnes av fleksibilitet og situasjonsfølsomhet, og har færre standardiserte kriterier for evaluering enn kvantitative tilnærminger (Baxter & Eyles, 1997). Samtidig stiller dette større krav til et eksplisitt og gjennomtenkt forskningsdesign. Jeg har derfor lagt vekt på metodisk transparens og systematikk, samtidig som feltets dynamikk har fått styre tilpasninger underveis. At case-stedet også er mitt hjemsted har gitt særlig gode forutsetninger for langvarig tilstedeværelse og fortløpende observasjon, samtidig som dette fordrer bevisst refleksjon rundt forskerrolle og posisjon – noe som utdypes senere i delkapittelet om forskerrolle og etikk.

Formålet med denne casestudien er å produsere analytisk og fortolkende kunnskap om hvordan militær dominans faktisk virker på et bestemt sted. Studien gir dermed overførbar

innsikt i hvordan militær tilstedeværelse kan inngå i stedlig produksjon, særlig i rurale vertssamfunn med høy mobilitet og institusjonell asymmetri. Samlet sett genererer dette dybdekunnskap om hvordan militær tilstedeværelse produserer sted, forstått som et relasjonelt samspill mellom institusjoner, praksiser, mobilitet og hverdagsliv.

5.3 Datainnsamling og metoder

Jeg har benyttet tre metoder i datainnsamlingen: kvalitative intervjuer, observasjon og dokumentanalyse. Bruken av flere metoder bidrar til å styrke studiens troverdighet gjennom det som i kvalitativ metode omtales som triangulering (Stratford & Bradshaw, 2021:102). Triangulering benyttes her for å redusere risikoen for ensidige fortolkninger og for å gi en mer nyansert forståelse av fenomenet som studeres.

Som kvalitativ forsker er det nødvendig å reflektere over egen rolle som posisjonert og deltakende subjekt i forskningsprosessen (Baxter & Eyles, 1997). Dette innebærer bevissthet rundt hvorfor forskningen gjennomføres der den gjør, hvilke metoder som tas i bruk, og hvordan forskerens tilstedeværelse påvirker både datainnsamlingen og måten data fortolkes på. Slik refleksivitet forstås her som en styrke, ettersom den muliggjør eksplisitt vurdering av forskningsvalg og relasjonen mellom forsker og informanter.

Et sentralt mål i denne oppgaven har vært å sikre metodisk robusthet – her brukt som oversettelse av *rigour* i kvalitativ forskning. Metodisk robusthet handler om at studien er preget av konsistens, transparens og etterprøvnbarhet, og at funnene fremstår som troverdige og analytisk begrunnede (Stratford & Bradshaw, 2021). Bruk av flere metoder gir ikke i seg selv robusthet, men kan styrke studien dersom metodene anvendes konsekvent og i tett dialog med problemstillingene og det teoretiske rammeverket (Stratford & Bradshaw, 2021:93). Derfor har triangulering vært brukt aktivt for å etterprøve funn på tvers av datakilder, og for å belyse både institusjonelle strukturer og hverdagslige erfaringer.

5.3.1 Intervjuer

Hoveddelen av det empiriske materialet i denne oppgaven består av semistrukturerte intervjuer. Denne metoden kombinerer forutsigbarhet gjennom tematiske rammer med fleksibilitet og rom i møte med informantene (Hay & Cope, 2021:149). Et sentralt mål har

vært å få fram ulike perspektiver på Forsvarets rolle i Øverbygd, og intervjuer har derfor vært brukt for å undersøke hvordan militær tilstedeværelse forstås og erfares av ulike aktører.

Intervjuer gir tilgang til subjektive erfaringer og fortolkninger, men forutsetter samtidig bevissthet rundt at dataene ikke representerer én samlet eller objektiv sannhet (Goss & Leibach, 1996:116). Målet har derfor ikke vært å generalisere informantenes utsagn, men å forstå hvordan mening, uenighet og erfaring produseres i et lokalsamfunn preget av institusjonell dominans og høy mobilitet.

I forarbeidet til intervjuene har jeg aktivt oppsøkt ulike stemmer gjennom lokalaviser, offentlige dokumenter, Forsvarets og regjeringens rapporter, samt sosiale medier. Disse kildene synliggjorde sterke og til dels motstridende perspektiver på Forsvarets rolle i lokalsamfunnet. Samtidig ble det tydelig at enkelte erfaringer og posisjoner i liten grad kom til uttrykk i offentligheten, noe som var et viktig utgangspunkt for rekruttering av informanter.

Intervjuene ble gjennomført med støtte i en intervjuguide (vedlegg 2 og 3) basert på oppgavens problemstillinger, supplert med temaer fra lokale hendelser og politiske prosesser. Nyåpningen og bruken av Gimlehallen var for eksempel et gjennomgående tema i flere intervjuer, ettersom anlegget nylig har vært gjenstand for lokal debatt om tilgang og prioriteringer mellom Forsvaret og sivilsamfunnet. Intervjuguiden ble justert underveis i feltarbeidet i takt med ny informasjon og innsikt. De fleste intervjuene ble gjennomført fysisk, mens tre intervjuer med fagpersoner ble gjennomført digitalt via Teams.

Under feltarbeidet hadde jeg tilgang til kontorplass innenfor militærleiren. Dette opplevdes som praktisk fordelaktig, men også betydningsfullt i møte med forsvarsansatte, ettersom det bidro til å etablere tillit og legitimitet rundt prosjektet.

Tabell: Oversikt over deltakere i alle utvalg.

Deltaker	Rolle	dato
Fagperson 1	Forsvarsdepartementet	13.10.25

Fagperson 2	Forsker	22.10.25
Forsvarsansatt 1	Forsvarsansatt/pendler	16.11.25
Fagperson 3 og 4	Forskere i prosjekt om forsvarskommuner	14.01.26
Lokal 1	Barnehageansatt	03.02.26
Lokal 2	Lærer	03.02.26
Medflytter 1	Medflytter/sivil	03.02.26
Lokal 3	Lokalt tidsvitne	05.02.26
Forsvarsansatt 2	Forsvarsansatt og lokal	08.02.26
Forsvarsansatt 3	Forsvarsansatt/pendler	09.02.26
Medflytter 2	Medflytter/sivilt ansatt	10.02.26
Forsvarsansatt 4	Forsvarsansatt/pendler	10.02.26
Lokal 4	Næringsdrivende	10.02.26
Medflytter 3	Medflytter/sivilt ansatt	11.02.26
Forsvarsansatt 5	Forsvarsansatt/lokal	11.02.26
Fagperson 5	Ansatt i Målselv kommune	11.03.26
Lokal 5	Lokal/bor i Oslo - ønsker å flytte hjem	10.04.26

5.3.1.2 Utvalg og rekruttering

Jeg har intervjuet totalt 18 informanter fra tre overordnede informantgrupper: fagpersoner, lokale innbyggere og forsvarsansatte/medflyttere. Disse kategoriene har hatt et analytisk formål, men i praksis har flere av informantene hatt overlappende roller. Enkelte forsvarsansatte har bodd lenge i Øverbygd og kan også regnes som lokale, noen medflyttere er lokalt yrkesaktive, og én informant kategorisert som fagperson har både forsket på området, vært medflytter og vært sterkt lokalt engasjert. Utvalgsinndelingen må derfor forstås som et redskap for å strukturere materialet, snarere enn som gjensidig utelukkende kategorier.

I tillegg til de formelle intervjuene har jeg hatt uformelle møter og samtaler med fagpersoner tilknyttet Forsvarets forskningsinstitutt, Institutt for forsvarsstudier og Distriktssenteret. Disse møtene inngår ikke som intervjuobjekter i analysen, men har bidratt med kontekstuell forståelse og refleksjon rundt tematikk og rammebetingelser.

5.4.1.3 Fagpersoner

Utvalget av fagpersoner består hovedsakelig av forskere, byråkrater og ressurspersoner med tilknytning til dokumenter, prosjekter og policyprosesser som er relevante for oppgavens problemstilling. Disse informantene ble valgt for å få innsikt i overordnede målsettinger, styringslogikker og institusjonelle rammer knyttet til Forsvarets rolle i lokalsamfunn.

I dette utvalget har jeg intervjuet personer på både statlig og kommunalt nivå, med hensikt å belyse hvordan politikk og planverk utvikles og begrunnes, samt hvordan begrepet *forsvarsbygd* kan forstås fra et analytisk og faglig perspektiv. Totalt har jeg intervjuet fem informanter i denne kategorien. At kun én av disse er kommunalt ansatt, har vært et bevisst valg for å la datamaterialet primært gi tyngde til erfaringene fra personer som lever og arbeider i Øverbygd, fremfor beslutningstakere. I et større prosjekt ville jeg gitt mer rom til byråkratiske stemmer. Det er også viktig å nevne at fagpersoner 2, 3 og 4 er forskere i nærliggende forskningsprosjekt, hvorav én skrev om en lignende case for flere tiår siden. Grunnet anonymitetsprinsippet jeg følger vil jeg ikke gå konkret inn på hvilke forskningsprosjekt.

5.4.1.4 Lokale

Rekrutteringen av lokale innbyggere har i hovedsak skjedd gjennom egne bekjentskaper og

bekjentes nettverk, ettersom Øverbygd er et lite tettsted der de fleste kjenner hverandre. Jeg er selv å regne som en del av denne kategorien. Utvalget er derfor preget av nærhet, og dette har vært ett av forholdene som krever særskilt refleksjon rundt forskerrolle og posisjon. Målet med dette utvalget har vært å fange et mangfold av lokale perspektiver, blant annet fra personer tilknyttet skole og barnehage, lag og foreninger, samt eldre innbyggere med lang fartstid på stedet. Flere av informantene har hatt flere roller samtidig, for eksempel som lokal innbygger og barn eller partner av forsvarsansatte. Totalt har jeg intervjuet fem informanter i denne gruppen.

5.4.1.5 Forsvarsansatte og medflyttere

Rekrutteringen av forsvarsansatte og medflyttere fulgte en annen strategi enn for de øvrige utvalgene. Her ble snøballmetoden benyttet, der innledende kontakter satte meg i kontakt med nye informanter (Patton, 2015:451). Rekrutteringsarbeidet var krevende, ettersom ansatte i Forsvaret ofte har begrenset offentlig tilgjengelig kontaktinformasjon, uforutsigbare arbeidstider og i perioder er fraværende grunnet militære øvelser.

I dette utvalget har jeg vært opptatt av å inkludere både pendlere, ansatte bosatt i forsvarsboliger og personer som har flyttet permanent til tjenestestedet. Noen intervjuer med pendlere ble gjennomført i Oslo, mens øvrige intervjuer ble gjort i tilknytning til feltarbeidet i Øverbygd. Medflyttere har vært en særlig viktig gruppe å inkludere, ettersom de ofte fungerer som et bindeledd mellom det militære og det sivile i bygda.

Tilgangen til dette utvalget ble også styrket gjennom mitt masterstipend og skriveplass ved Institutt for forsvarsstudier, som bidro til å etablere faglig legitimitet og åpne dører til et bredere informantgrunnlag enn det som ellers ville vært tilgjengelig.

5.3.2 Deltakende observasjon

Jeg har benyttet både vandrende og deltakende observasjon som deler av datagrunnlaget i denne studien. Observasjonene har vært viktige for å undersøke hvordan militær tilstedeværelse kommer til uttrykk i landskap, hverdagspraksiser og stemninger, og for å supplere intervjudata med situert og erfaringsbasert kunnskap.

Vandrende observasjon er særlig brukt for å fange hvordan det militære preger landskap og sted gjennom materielle strukturer, bevegelser og romlige markeringer. Metoden har vært inspirert av Sidaways (2009) studie av militarisererte landskap i havnebyen Plymouth, der vandring brukes som analytisk strategi for å undersøke hvordan militær tilstedeværelse erfares i det hverdagslige byrommet. Innen kritisk militærgeografi forstås landskap som noe som både påvirker og påvirkes av sosiale og politiske prosesser, og som erfares kroppslig, relasjonelt og situert (Rech et al., 2015). Gjennom vandrende observasjon har jeg dermed kunnet gjøre sanselige og umiddelbare erfaringer av hvordan militære, geopolitiske og historiske prosesser materialiseres i Øverbygd.

I tillegg har jeg benyttet deltakende observasjon for å få innsikt i sosiale situasjoner der sted og tilhørighet produseres gjennom samhandling. Deltakende observasjon forstås her som en strategisk metode for å plassere seg i situasjoner der systematiske forståelser av sted utvikles og forhandles i praksis (Kearns, 2016). Under feltarbeidet har min rolle variert fra observerende til mer aktivt deltakende, avhengig av kontekst og situasjon.

Min posisjon som lokal innbygger med tilknytning til Forsvaret har gitt meg en relativt naturlig tilgang til mange av de landskapene og situasjonene som er observert. Samtidig innebærer forskerrollen at disse situasjonene er tilnærmet med et analytisk blikk, og at egne erfaringer og handlinger inngår som del av forskningsprosessen. Deltakende observasjon krever derfor bevisst refleksjon rundt posisjonalitet, ettersom både omgivelsenes respons og det som oppfattes som relevant, påvirkes av forskerens rolle (Catungal & Dowling, 2021:26).

Gjennom kombinasjonen av vandrende og deltakende observasjon har jeg kunnet undersøke både de materielle og de relasjonelle sidene ved militær tilstedeværelse i Øverbygd, og hvordan disse erfares og gis mening i hverdagslivet. Observasjonene har dermed fungert som et viktig supplement til intervjuene, og bidratt til å forankre analysen i stedlige og kroppslige erfaringer.

5.3.2.1 Fremgangsmåte

Observasjonene i denne studien har hatt en utforskende karakter, og er gjennomført på flere måter. Med inspirasjon fra Sidaway (2009) har jeg benyttet vandrende observasjon, der jeg beveget meg alene gjennom Øverbygd og gjorde lydopptak av egne umiddelbare refleksjoner

og observasjoner. Disse opptakene ble senere transkribert på samme måte som intervjuene, og inngår som en del av datagrunnlaget.

Andre observasjonssituasjoner oppsto mer spontant gjennom feltoppholdet. Under perioden i Øverbygd var jeg bevisst på å være oppmerksom på situasjoner der militær tilstedeværelse, sosial samhandling eller stedlige spenninger kom til uttrykk, og noterte løpende ned inntrykk og hendelser som fremstod analytisk relevante.

I tillegg oppsøkte jeg enkelte situasjoner bevisst, blant annet et folkemøte om Øverbygds utvikling i regi av lokale aktører. Her hadde jeg en naturlig rolle som lokal innbygger, samtidig som flere av deltakerne var kjent med at jeg gjennomførte feltarbeid i forbindelse med masteroppgaven. Dette gjorde meg særlig oppmerksom på egen rolle i situasjonen, og på hvordan forsker- og innsiderposisjoner kan overlappe og forhandles i praksis.

Å forske på et sted der man selv er hjemmehørende omtales som *insider research* (Catungal & Dowling, 2021:21). Denne posisjonen gir tilgang til kontekstuell forståelse og uformelle arenaer, men innebærer også utfordringer knyttet til rolleforventninger, selvbevissthet og relasjonell dynamikk i feltet. I enkelte situasjoner opplevde jeg en spenning mellom rollen som engasjert lokal innbygger og rollen som analytisk distansert forsker. Hvordan denne dobbeltrollen har påvirket datainnsamlingen og fortolkningen av materialet, reflekteres det videre over i kapittelet om forskerrolle og etikk.

Som empiri kommer observasjonene først og fremst til uttrykk implisitt i analysen, gjennom beskrivelser av landskap, romlige sammenhenger og kontekst, snarere enn som egne eksplisitte analyseobjekter. Observasjonene har dermed fungert som et supplement til intervjuene, og bidratt til å forankre analysen i stedlige og kroppslige erfaringer.

Figur 6: fra folkemøtet.

Hvor	Når	Anledning
Kinosalen, Velferden Skjold	Februar 2026	Folkemøte for opprettelse av distriktsgruppe Øverbygd og diskusjon om stedsutvikling/framtid
Øverbygd sentrum	Februar 2026	Vandrende observasjon gjennom Øverbygd Sentrum
Spontane observasjoner: 1) Rundt militærleiren 2) GTs kro (tidligere Shell) 3) Flybussen fra Bardufoss flyplass 4) På fjellet	Oktober 2025 Februar 2026	1) På joggetur 2) Kaffe med familiemedlemmer 3) På vei til datainnsamling 4) På skitur

Tabell: Oversikt over observasjoner.

5.3.3 Dokumentanalyse

Den tredje metoden som er benyttet i denne studien, er dokumentanalyse. Dokumentanalysen har hatt som formål å plassere studien i en dagsaktuell og institusjonell kontekst, og har

fungert som et supplement til data fra intervjuer og observasjon. Selv om offentlige dokumenter som planer og rapporter inngår i materialet, er det særlig lokale avisartikler og innhold fra sosiale medier som har vært sentrale i datagrunnlaget.

Dokumenter er analytisk relevante fordi de ikke bare formidler informasjon om hendelser og beslutninger, men også uttrykker diskurser, institusjonelle prioriteringer og former for aktørskap (Asdal & Reinertsen, 2022). I denne oppgaven brukes dokumentanalyse for å undersøke hvordan Forsvarets rolle i lokalsamfunnet omtales og forstås offentlig, og hvordan slike fremstillinger inngår i produksjonen av sted og konflikt.

Jeg har derfor aktivt oppsøkt lokale medier og digitale plattformer, blant annet lokalavisene *Nye Troms*, *Nordlys* og *Folkebladet*, samt Facebook-siden *Oppslagstavla Øverbygd*, for artikler, innlegg og debatter som direkte eller indirekte berører Forsvarets tilstedeværelse, kommunale tjenester og utviklingen av Øverbygd. I tillegg har jeg benyttet relevante offentlige dokumenter, herunder politiske strategier og utviklingsplaner fra Forsvaret og Regjeringen, for å belyse overordnede målsettinger og styringsrammer.

Materialet fra disse kildene har vært særlig omfattende i perioder med høy offentlig oppmerksomhet, og dokumentanalysen har derfor fulgt en selektiv og tematisk tilnærming. Målet har vært å identifisere dokumenter og medieuttrykk som har hatt betydning for den lokale debatten og for informantenes erfaringer. Det eksisterer et bredt kommunalt og militært planverk som er relevant for oppgavens problemstillinger, men av hensyn til omfang og analytisk fokus er ikke dette materialet analysert uttømmende. I stedet har dokumentanalysen vært rettet mot hvordan overordnede styringsrammer, diskurser og beslutninger erfares lokalt og får konkrete konsekvenser i hverdagslivet i Øverbygd.

5.4 Analysestrategi

Analysestrategien i denne oppgaven har vært utforskende, i tråd med kvalitative prinsipper og en åpen problemstilling der retningene i materialet ikke var forhåndsfastsatt. Som Baxter (2021:16) påpeker, kan det være metodisk problematisk å formulere stramme proposisjoner i studier som har som mål å være utforskende, særlig der teoretisk og empirisk kunnskap om feltet er begrenset. Han argumenterer i stedet for å forstå kvalitativ analyse som en sirkulær

prosess, der teori informerer innledende analytiske ideer (deduktivt), samtidig som datamaterialet brukes til å utvikle nye temaer og begreper (induktivt). Denne tilnærmingen har vært styrende for analysen i denne oppgaven.

At feltet er lite utforsket i norsk kontekst, har gjort det særlig viktig å beholde åpenhet i datainnsamlingen. En slik utforskende tilnærming gir rom for å fange opp særegenheter, spenninger og uforutsette momenter i materialet (Fangen, 2011). Analysen har derfor utviklet seg gjennom en kontinuerlig veksling mellom datamateriale, teori og analytisk refleksjon, og har resultert i en kombinasjon av tematisk og narrativ analyse.

5.4.1 Feltnotater/Memoer

Under datainnsamlingsprosessen har jeg skrevet feltnotater og memoer i forbindelse med observasjoner og intervjuer. Memoer kan fungere som påminnelser om stemninger, situasjoner og analytiske koblinger som ikke nødvendigvis kommer frem gjennom transkribert tale alene (Cope, 2021:357). De har også en tydelig refleksiv funksjon, ved å gi rom for umiddelbar og senere ettertanke rundt egen posisjon, tolkning og følelsesmessig involvering i feltet.

Allerede på vei inn i feltet skrev jeg det første memoet, på flybussen fra Bardufoss til Øverbygd. På flybussen, som er ment for Forsvarsansatte, men for tiden er gratis og tilgjengelig for alle, var vi fire personer - tre lokale og én militær. “Vi” tre lokale satt oss fremst, mens soldaten satt seg bak – en regelmessig fordeling. Vi snakket om felles referanser, hvor vi hadde vært, og pekte ut elger langs veien. Tilhørigheten til dem, og fremmedheten til han som satt bakerst opplevdes som gjensidig forsterkende. Et utdrag fra memoet lyder:

“Følelsen av å sette seg på bussen med bekjente hjemmefra er først litt nervøs, før den raskt snur til en følelse av fellesskap og tilhørighet. Jeg kjenner dialekta mi tjukne som en saus nær kokepunktet. Tvert er vi alle tre oppdatert på hverandres reiser, (deres) barn og barnebarn og andre felles referanser.”

Som Cope (2021) påpeker, er verdien av memoer nettopp at de fanger mer enn det eksplisitte innholdet i det som sies eller gjøres; de dokumenterer også hvordan situasjoner oppleves,

kroppslig og emosjonelt. Dette har vært særlig verdifullt i en studie der stedsopplevelse, tilhørighet og sosial avstand er sentrale analytiske begreper. Selv om memoer og observasjoner sjelden refereres eksplisitt i analysen, har de fungert som viktige grunnlag for de analytiske resonnementene som utvikles i analysekapitlene.

5.4.2 Koding og behandling av data

Alle intervjuopptak ble gjort med Nettskjema Diktafon og transkribert ved hjelp av UiOs transkriberingsprogram Autotekst. Materialet er lagret i tråd med Sikt sine retningslinjer, og transkripsjonene er analysert i NVivo. Jeg har i tillegg brukt det KI-baserte verktøyet NoteBook LM til å utforske mønstre og sammenhenger i deler av materialet, men kun der det ikke forekommer sensitiv informasjon.

Analysen av datamaterialet har fulgt en tematisk-narrativ tilnærming. Den tematiske analysen har hatt som formål å identifisere mønstre og gjennomgående temaer på tvers av datamaterialet, og har bidratt til å systematisere materialet samtidig som detaljrikdom og kontekst er ivaretatt (Braun & Clarke, 2006). Denne tilnærmingen er kombinert med narrativ analyse, som gjør det mulig å undersøke hvordan erfaringer, identiteter og forståelser formes i skjæringspunktet mellom personlige, kollektive og institusjonelle fortellinger (Loseke, 2007).

Narrativ analyse ble særlig relevant ettersom det tidlig i datainnsamlingen ble tydelig at fortellingene om Øverbygd varierer betydelig mellom ulike grupper. I et lokalsamfunn preget av institusjonell og romlig segregering har det vært analytisk fruktbart å undersøke hvordan narrativer utvikles i relasjon til langvarige sosiale og fysiske barrierer. I analysen har jeg derfor ikke behandlet tematisk og narrativ analyse som klart adskilte metoder, men brukt dem i kombinasjon for å bevare sammenhengen mellom erfaring, fortelling og struktur. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom analytiske “karakterer” basert på de ulike informantgruppene, slik det fremgår i analysedelen.

Data fra dokumenter og observasjoner er som nevnt i hovedsak brukt til å gi kontekst til, og støtte opp under, materialet fra intervjuene.

5.5 Etiske hensyn:

Forskningsetikk handler om forskerens ansvar og forpliktelser overfor både forskningsprosjektet og alle involverte parter (O'Connell-Davidson & Layder, 1995:55). En sentral del av dette prosjektet har derfor vært å tydeliggjøre egne etiske ansvar, og å sikre at datainnsamlingen er gjennomført på en måte som ivaretar informantenes rettigheter, integritet og sikkerhet.

Informert samtykke, konfidensialitet og vern av privatliv er grunnleggende etiske prinsipper i samfunnsvitenskapelig forskning (NESH, 2021). Alle informanter har derfor mottatt et informasjons- og samtykkeskriv (vedlegg 1), både digitalt og i fysisk form, samt muntlig informasjon i forbindelse med intervjuene om anonymitet og retten til å trekke seg. Samtykkeskjemaene er utformet etter Sikt sin mal og er godkjent av Sikt, og har vært lagret sikkert i henhold til gjeldende retningslinjer. Alle intervjuer er gjennomført i private rom bak lukkede dører.

Gitt størrelsen på lokalsamfunnet har anonymisering vært en etisk utfordring. I enkelte tilfeller er det derfor utelatt eller justert informasjon om informantenes yrke eller relasjonelle tilknytning, for å redusere risikoen for indirekte identifisering.

Observasjonene i studien inkluderer også situasjoner der samtykke ikke har vært praktisk mulig å innhente, noe som kan betraktes som en etisk gråsoner i kvalitativ forskning (Persson & Sellerberg, 2011). I disse tilfellene har observasjonene vært rettet mot overordnede sosiale situasjoner og interaksjonsmønstre, ikke enkeltpersoner, og det er ikke registrert sensitiv eller identifiserbar informasjon.

Å lytte til og gi rom for andre menneskers erfaringer kan oppleves bemyndiggjørende for informantene (Goss og Leinbach, 1997). I en omfattende utviklingsprosess som den pågående oppskaleringen av Forsvaret, der mange beslutninger fattes på nasjonalt nivå, har det vært viktig for meg å synliggjøre lokale perspektiver – både blant forsvarsansatte og lokalbefolkningen. Flere informanter uttrykte ønske om at funnene skulle formidles videre til kommunen eller til Forsvaret. I den forbindelse var jeg åpen om at oppgaven er støttet av stipendmidler fra aktører som kan spre funnene mine. Samtidig har jeg vært tydelig overfor informantene på at oppgaven ikke gir noen garanti for direkte påvirkning på

utviklingsprosesser eller beslutninger. Dette for å unngå falsk bemyndiggjøring - der informanter opplever anerkjennelse gjennom forskningsdeltakelse uten at dette får reelle effekter. For å motvirke dette har jeg vært bevisst på å kommunisere forskningens formål, begrensninger og forventede nedslagsfelt på en realistisk måte. Samtidig kan forskningsdeltakelse bidra til refleksjon, intern dialog og bevisstgjøring, også uten direkte policy-effekt.

En ytterligere etisk utfordring i intervjusituasjonene har vært å unngå å aktivt forsterke skillelinjer mellom lokale innbyggere og militært personell, noe som kan oppstå gjennom hvordan en stiller spørsmål (Catungal & Dowling, 2021). For eksempel kan man tilegne noen egenskaper de ikke har. Jeg har derfor vært bevisst i formuleringen av spørsmål, og har unngått å eksplisitt stille gruppene opp mot hverandre. Samtidig har slike skiller i enkelte tilfeller oppstått spontant i informantenes egne fortellinger. Dette har blitt håndtert analytisk, snarere enn normativt, gjennom refleksjon over hvordan slike kategorier gis mening i lokalsamfunnet.

5.5.1 Innsideforskning

Denne oppgaven kan kategoriseres som innsideforskning i den forstand at forskeren deler bakgrunn, erfaringer og referanser med deltakerne i studien (Catungal & Dowling, 2021:21). Insiderforskning innebærer metodiske utfordringer, blant annet knyttet til forforståelse, lojalitet til relasjoner i feltet og risiko for at etablerte sosiale normer påvirker både datainnsamling og tolkning. Samtidig kan det gi særlig gode forutsetninger for tillit, tilgang og nyansert forståelse, ettersom mange referanser allerede er felles og relasjoner delvis etablerte.

Min rolle som lokal innbygger i Øverbygd har i denne studien gitt meg innpass i sosiale rom og samtaler som ville vært mindre tilgjengelige for en utenforstående forsker. Dette har styrket datatilgangen og bidratt til at informanter har opplevd tematikk og problemstillinger som relevante og legitime. Samtidig har insideposisjonen også innebåret begrensninger. I møter med bekjente informanter har jeg erfart at det som kan beskrives som “de vet at jeg vet”, i noen tilfeller kan føre til at informanter holder tilbake informasjon fordi den antar at jeg allerede vet det, nyanserer utsagn eller unngår å uttrykke tydelige standpunkter. I enkelte intervjuer opplevde jeg for eksempel at informanter korrigerer seg selv eller dempet kritiske

perspektiver knyttet til konflikten rundt Gimlehallen, noe de kanskje ikke ville gjort med en utenforstående. Dette kan forstås som en strategi for å beskytte relasjoner eller unngå å bli assosiert med bestemte holdninger i et lite lokalsamfunn.

5.5.2 Posisjonalitet

Som insidieforsker er det viktig å være eksplisitt om min egen posisjonalitet. Forskning springer ofte ut av personlig engasjement for et sted, et tema eller en sosial problemstilling (Gergan & Smith, 2021), noe som også gjelder denne oppgaven. Caungal & Dowling (2021:20) forklarer posisjonalitet som anerkjennelse av egen ideologiske, sosiale og fysiske posisjonering til det aktuelle forskningsfeltet. For å begynne med det helt grunnleggende så er jeg en sivil kvinne, som har vokst opp i Øverbygd med én lokal og én militær forelder. Problemstillingen har vokst frem av nysgjerrighet knyttet til egne erfaringer med sosial segregering i et lokalsamfunn der Forsvaret har en dominerende tilstedeværelse. Samtidig som jeg først og fremst er sivil, har jeg hatt innpass i militære sammenhenger gjennom min far, og i senere tid min militære kjæreste. Dermed har jeg i praksis opplevd færre barrierer enn personer som kun har tilhørighet i én av disse gruppene. Denne posisjonen har gitt meg tilgang til et bredere erfaringsgrunnlag, men stiller også krav til kontinuerlig refleksjon rundt hvilke perspektiver som blir synlige, og hvilke som forblir utilgjengelige.

Min faglige bakgrunn i samfunnsgeografi er også en del av posisjonaliteten. Det relasjonelle og stedssensitive perspektivet som ligger til grunn for oppgaven, er ikke nødvendigvis delt av alle informanter eller fagpersoner jeg har vært i kontakt med. Jeg har derfor vært bevisst på å tilpasse språk og analytisk nivå i møte med aktører med ulike disiplinære utgangspunkt, for å unngå både å tale forbi eller over dem.

Som Cope (2021) påpeker, kan eksplisitt arbeid med posisjonalitet bidra til mer refleksiv, kreativ og analytisk robust forskning. Samtidig er det viktig å være oppmerksom på maktasymmetrier som kan oppstå i forskningsrelasjonen. Forskerrollen kan i noen sammenhenger forstås som en ekspertposisjon, noe som potensielt kan virke hemmende eller belastende for informanter (England, 1994). I denne studien kan det være en fordel at jeg opptrer som student og utforskende forsker, en rolle som ofte oppleves mer nysgjerrig og mindre autoritativ. Dette har gitt rom for åpne samtaler, samtidig som det har vært viktig å ikke overdrive studiens rekkevidde eller betydning.

5.5.3 KI-deklarasjon

I arbeidet med denne masteroppgaven har jeg brukt kunstig intelligens (KI) som et støtteverktøy i forsknings- og skriveprosessen.

Jeg har brukt programmet Notebook LM til å finne relevans i teori- og litteratur knyttet til oppgavens problemstillinger, for eksempel gjennom å sammenligne og stille spørsmål til fagartikler. Verktøyet har også vært brukt til å lokalisere hvor bestemte temaer eller diskusjoner forekommer i allerede gjennomlest materiale. Videre har jeg brukt GPT UiO og Microsoft Copilot som sparringspartnere til å diskutere utforming av intervjuguide, presisering av problemstillinger og til å få redaksjonelle tilbakemeldinger på egenprodusert tekst.

Jeg har ikke brukt KI til å generere tekst for meg, men teksten har blitt til i et samspill mellom meg, veiledning og KI-bruk. Det har vært nyttig å kunne sparre med disse verktøyene, samtidig som jeg har blitt bevisst hvor enkelt det er å lene seg på råd, som ikke nødvendigvis er riktige vurderinger for en masteroppgave. Dette arbeidet har både gjort meg til en flinkere og mer kritisk bruker av KI.

6 Landskap, segregering og relasjonelle rom i Øverbygd

Analysen er delt inn i to hovedkapitler – kapittel 6 og 7. I dette kapitlet analyseres hvordan militær tilstedeværelse romlig organisering og hverdagspraksiser materialiserer seg i landskap, og hvordan dette preger stedets fysiske og symbolske uttrykk. Deretter undersøkes representasjoner av Øverbygd, både i hverdagslige fortellinger og i offentlige diskurser, med særlig vekt på hvordan Forsvaret gis en sentral rolle i forståelser av stedet. Videre retter analysen oppmerksomheten mot samspill og segregering mellom militære og sivile aktører, før jeg i neste analysekapittel utforsker betydningen av mobilitet, pendling og institusjonelle ordninger for stedet.

I analysen benyttes rollene lokal, forsvarsansatt, medflytter og fagperson. Rollene er ikke ment som faste eller gjensidig utelukkende identiteter, ettersom de fleste aktører har flere roller samtidig og kan være lokale på ulike måter. De fungerer utelukkende som analytiske virkemidler for å synliggjøre hvordan sted, tilhørighet og relasjoner erfares forskjellig avhengig av posisjon. En nærmere redegjørelse for utvalg og rollekategorier er gitt i metodekapitlet. Utover det vises det flere ganger til rollene *familiekoordinator* - en sivil stilling i Forsvaret med hensikt å følge opp, og støtte medflyttere og forsvarsfamilier; og *plasskommandant/garnisonssjef* - operative ledere over et militært område/base.

6.1 Hvordan påvirkes landskap og representasjon av Forsvarets dominerende tilstedeværelse?

Dette kapitlet analyserer hvordan Øverbygd formes som sted gjennom Forsvarets dominerende tilstedeværelse, med særlig vekt på landskap, hverdagsliv og sosiale relasjoner.

Øverbygd er et lite tettsted som i uvanlig stor grad påvirkes av norsk sikkerhets- og forsvarspolitik. Den pågående oppskaleringen av Forsvaret, konkretisert gjennom Forsvarsløftet, har medført økt militær aktivitet, omfattende byggeprosjekter og tilstrømming av personell. Disse prosessene setter tydelige spor i landskapet og i hvordan stedet brukes og oppleves.

Med utgangspunkt i et kritisk militærgeografisk perspektiv undersøker dette kapitlet hvordan militær tilstedeværelse virker stedsproduserende i Øverbygd. Analysen retter oppmerksomheten mot hvordan militære strukturer og praksiser normaliseres i hverdagen, hvordan rom organiseres og avgrenses, og hvordan dette former sosiale relasjoner og lokal stedsidentitet. Slik viser kapitlet hvordan Øverbygd ikke bare er et sted der Forsvaret er lokalisert, men et sted som i økende grad produseres gjennom militær tilstedeværelse.

6.1.1 Landskap som erfaring – “folk løfter ikke et øyenbryn”

Dette delkapitlet analyserer hvordan Forsvarets tilstedeværelse materialiserer seg i landskapet og erfares i hverdagen, gjennom sanser, bevegelse og rutiner. Analysen viser hvordan militær infrastruktur gradvis normaliseres som en del av stedet.

Øverbygd reagerer annerledes på påvirkninger utenfra enn ikke-militære vertssteder. Dette viser at militær tilstedeværelse ikke bare preger landskapet, men også former hva som oppleves som normalt i hverdagen. Internasjonal sikkerhetspolitikk foldes inn i hverdagen i Øverbygd, og effekten av det normaliseres og ufarliggjøres. Militær aktivitet blir en del av det hverdagslige bakteppet og vekker i liten grad oppmerksomhet. Dette kan være at soldater går med våpen på butikken, at husene rister av skyteøvelser i fjellet, eller at helikopter flyr lavt over hodet på deg slik at du må stoppe med det du holder på med på grunn av støyen. Disse hverdagslige praksisene og fortellingene peker mot en normalisering av militær aktivitet som er tett knyttet til hvordan landskapet erfares kroppslig.

“For vi løfter jo ikke et øyenbryn om de går inn på butikken med et våpen ... Jeg hørte på radio for mange år siden, det var en journalist som hadde vært på Bardufoss, og han bare – Wow! Det er helikopter og militærfly og militærbiler overalt, men ingen reagerte, før plutselig noen sier ... ‘Å, mamma, se, det er et ambulansfly!’”

-Lokal 1

De militære aktivitetene fungerer ikke bare som bakgrunnsstøy, men som en sentral markør for stedsidentiteten i Øverbygd. Det militære er normalisert gjennom en felles forståelse av at “det plager ikke oss”, noe som skiller stedet fra områder der militær aktivitet ikke inngår i det hverdagslige. Normaliseringen kommer også til uttrykk gjennom kroppslige erfaringer, slik en forsvarsansatt beskriver:

“Det rister i huset når man sprenger ... Hvis det dunker ekstra hardt i huset, så er det sånn ... Ja, ok, da har jeg fyrt litt ekstra der oppe.”

-Forsvarsansatt 2

Opplevelsen av at huset rister blir ikke tolket som fare, nettopp fordi sprengningen skjer på et sted der slik aktivitet er hverdagslig. Dette illustrerer hvordan sted også er en kroppslig erfaring (Bærenholdt 2008; Sidaway 2009). Kroppen reagerer i tråd med stedets normaltilstand – militariseringen er innlemmet i dagliglivets rytme. Bjørnsen (1991) peker på lignende forhold i sine skildringer av Øverbygd, der uniformer, hilseplikt og formell atferd både etablerer militært fellesskap og hierarki, samtidig som de synliggjør skillet mellom militære og sivile.

Opplevelsen av sted handler også om bevegelighet. En informant fortalte at hun tar omveier i joggeløypa når det pågår militær aktivitet i området, noe Graham (2010) omtaler som militarisering av bevegelighet. Små tilpasninger i daglige bevegelser vitner om hvordan militær aktivitet påvirker hvordan rom brukes og oppleves.

Denne hverdagslige normaliseringen må forstås i sammenheng med den fysiske organiseringen av stedet. Øverbygds identitet er fysisk betinget gjennom militær bygningsmasse og infrastruktur, ettersom store deler av arealet i sentrum huser Forsvaret.

Landskapet i Øverbygd fremstår dermed både som en materiell struktur og som en erfaringsramme der militær tilstedeværelse er gjort hverdagslig. Som Rech et al. (2015) beskriver, kan landskap forstås både som representativt og opplevd: det representative landskapet formidles gjennom kart, planer, bygninger og fortellinger, mens det opplevde landskapet handler om hvordan stedet erfares i praksis. I Øverbygd sammenfaller disse dimensjonene, ettersom militær aktivitet både er synlig i landskapet og erfart kroppslig i hverdagen, blant annet gjennom støy fra skytefelt, nærvær av militære kjøretøy og uniformert ferdsel i det offentlige rom. Sitatene over illustrerer hvordan slike militære praksiser møtes med aksept, noe Woodward (2020) beskriver som populær oppslutning om militarisering gjennom hverdagslige handlinger. Her skjer ikke militarisering gjennom eksplisitt ideologisk støtte, men gjennom en stille, kroppsbasert tilpasning til stedets normaltilstand. Det forsvarsdominerte landskapet blir dermed ikke bare en fysisk ramme, men en del av hvordan

Øverbygd forstås, brukes og oppleves som sted. På så måte kommer skalabegrepet til uttrykk gjennom Øverbygds institusjonelle, stedlige og kroppslige nivå.

6.1.2 Representasjoner av Øverbygd

Under intervjuprosessen ble det tydelig at måtene Øverbygd representeres varierer mellom og innad i gruppene, og er tidvis motstridende. I tråd med Rechs (2015) vekt på representasjoner i kritisk militærgeografi, svarer jeg på hvordan militær tilstedeværelse i Øverbygd produserer et relasjonelt sted gjennom hverdagslige og generaliserbare representasjoner om stedet. I dette delkapittelet undersøkes derfor hvordan Øverbygd blir forstått og omtalt av ulike aktører, og hvordan slike representasjoner bidrar til å ramme inn forventninger til stedet. Mens landskapsanalysen viser hvordan militarisering erfares i praksis, gir representasjonsanalysen innsikt i hvordan Øverbygd forstås, omtales og gis mening av ulike aktører.

Selv bor jeg i Oslo, og når noen spør hvor jeg kommer fra er mitt automatiske svar “*Et lite sted som heter Øverbygd, i området der militærleirene Skjold, Bardufoss og Setermoen ligger*”. Sjansen for at vedkommende har hørt om en av leirene er større enn at de har hørt om Øverbygd. Men, hvilke egenskaper gir jeg Øverbygd, når det alltid er historien jeg forteller? Heldigvis snakker jeg døl, og får som regel oppfølgingsspørsmålet “*men du snakker jo ikke nordlending?*”, og da får jeg muligheten til å fortelle den historien også.

6.1.2.1 Hva er Øverbygd uten Forsvaret?

Sett ut ifra svarene jeg fikk i intervjuene, og gjennom et generelt overblikk i mediebildet, finner jeg at det sjeldent stilles spørsmål ved Forsvarets tilstedeværelse i Øverbygd. Unntaket er i situasjoner hvor det har vært snakk om å legge ned deler av Forsvaret - det skaper engasjement fordi bygda opplever avhengighet til det Forsvaret bidrar med. Det fremstår nærmest som et retorisk spørsmål å spørre *hva Øverbygd hadde vært uten Forsvaret*. Flere av informantene tviler ved Øverbygds eksistens om Forsvaret ikke hadde vært der, og det er bred enighet om at offentlige tilbud som skole og barnehage ikke hadde hatt grunnlag for å driftes, og det samme gjelder for næringstilbudene. I tillegg er idrettshallen og kunstgressbanen direkte resultat av Forsvarets økonomiske samarbeid med kommunen. Jeg stilte alle informantene spørsmål om hvordan Øverbygd påvirkes av Forsvarets

tilstedeværelse - samtlige informanter, med unntak av én, påpekte umiddelbart positive ringvirkninger, som for eksempel dette:

“Så på den sivile sida så tilføres det ekstremt mye positivt. Som pappa bruker å si, at hvis ikke Forsvaret hadde vært her, så hadde ikke Øverbygd vært på kartet.”

- Forsvarsansatt 2 (også lokal)

At Øverbygd ikke er “noe” uten Forsvaret er en fortelling som går igjen, og er en del av hvordan stedet representeres. Representasjon skjer gjennom sosiale praksiser hvor mening skapes (Rech et al., 2015). Meningsskaping er geografisk betinget fordi det skapes på et sted, og i dette tilfellet *om* et sted. Gjennom popularisert militarisme blir militær aktivitet en del av hverdagslige forhandlinger på steder ifølge, Rech et. al (2015), noe vi ser eksempler på i Øverbygd, hvor Øverbygds eksistens oppleves å være betinget den militære tilstedeværelsen.

Et svar som går igjen i mange av intervjuene, og viser hvordan Øverbygds avhengighet av Forsvaret representeres, er forholdet til bygdas mest brukte næringstilbud - nemlig Coop Extra. “Det hadde nok ikke vært en så fin Coop hvis ikke Forsvaret var her”, sier Forsvarsansatt 3 med glimt i øye, etter spørsmålet om hva det gjør med Øverbygd at Forsvaret er der. Faktisk nevner syv informanter denne butikken eksplisitt i forbindelse med lignende spørsmål.

Selv om dette kan fremstå banalt, er en godt utstyrt matbutikk avgjørende i et lite lokalsamfunn. Flere informanter peker på at Coop Extra ikke ville eksistert uten Forsvaret. Dette viser hvordan hverdagslige institusjoner som en butikk kan fungere som konkrete uttrykk for strukturell avhengighet mellom lokalsamfunnet og Forsvaret.

Én av informantene stilte seg, i motsetning til de andre, kritisk til Forsvarets tilstedeværelse fra starten av intervjuet og reflekterer over skjevheten i forholdet mellom det lokale og det militære samfunnet. Dette sitatet markerer et tydelig brudd med den ellers dominerende fortellingen om Forsvaret som entydig positiv ressurs.

“Det er et samfunn i samfunnet. De har alle rettigheter i vårt samfunn, og vi har ingen rettigheter i deres, sosialt sett. Og så er de på den andre sida også en ressurs. Eller har mulighet til å være det inne i lokalsamfunnet, både med penger og med folk som har

forskjellig erfaring og kunnskap og ferdigheter. Men allikevel så er de ikke fritt tilgjengelig fordi at Forsvaret legger så store restriksjoner også på deres fritid, at det blir veldig vanskelig. Veldig mye av utviklinga, både sosialt og også næringsmessig, blir påvirka av en joker som sitter på gjerdet og dingler med beina og skuer utover og sier 'what's in it for me?'"

- Lokal 3

Dette er et perspektiv som etter hvert kommer frem i flere av intervjuene, og et perspektiv jeg ønsker å dykke dypere ned i. Det *var* nemlig et Øverbygd før Forsvaret kom, og selv om deres ankomst har bidratt til utviklingen på stedet, har det også gjort Øverbygd avhengig av seg. I seg selv trenger ikke det å være problematisk, men i den utviklingen som bevitnes i Øverbygd, hvor Forsvarets tilstedeværelse blir mindre og mindre deltakende i lokalsamfunnet, mener jeg det er et viktig poeng å trekke frem. Denne avhengigheten kommer også til uttrykk gjennom begrunnelsen for hva som har endret seg, og blir særlig synlig når Forsvarets tilstedeværelse endres eller trekkes tilbake. Dette sier den samme informanten til spørsmålet om hvordan bygda har forandret seg:

“Det har vel endret seg mest fordi at deler av Forsvaret ble lagt ned. [...] Det har jo også ført til at vi ikke har alle de lag og foreninger som vi hadde. Også fordi at bygdefolk flytter bort fordi at det ikke er arbeidsplasser lenger. Og så det med den pendlinga. At på skolen blir det færre unger. Færre unger i barnehagen. Du har ikke bruk for alle de arbeidsplassene der.”

Her beskrives ikke bare nedbygging av militær aktivitet, men hvordan endringer i Forsvaret får direkte sosiale, demografiske og institusjonelle konsekvenser i lokalsamfunnet. Det viser at takknemligheten til Forsvaret også følger med et visst ansvar og en opplevelse av at Forsvaret besitter mye makt over Øverbygd. Øverbygd er derimot et produkt av flere representasjoner. I “Forsvarsverden” er det særlig to fortelling som går igjen.

6.1.2.2 *Det gudsforlatte hølet og Skjoldfamilien*

I Forsvarets interne og uformelle diskurser sirkulerer helt andre representasjoner enn de dominerende lokale fortellingene. Her får vi innblikk i hvordan fortellinger om Skjold og Øverbygd fra informantene tilknyttet Forsvaret, bidrar til å både frastøte og tiltrekke seg folk, og hvordan disse representasjonene på flere måter bygger på hverandre.

“Altså hølet. Det gudsforlatte hølet her. Ja, det er Mordor.”

- Medflytter 1

Blant dem med lang fartstid, er det en kjent sak at Skjold bærer kallenavnet *Mordor*. Mordor er et fiktivt sted kjent fra Tolkiens Ringenes Herre, og karakteriseres som et mørkt, øde og gudsforlatt, helveteslignende sted. Det har blitt spekulert i at forfatteren hentet inspirasjon fra krigsherjede landskaper og skyttergraver fra første verdenskrig, hvor han selv var soldat, når han fant opp stedet (Wikipedia, 2026). Mordor brukes iblant som en referanse til ekte steder, noe Skjold leir har blitt offer for. Ifølge nettsjenester som *Reddit* og *Milforum*, knyttes det til lange avstander til andre steder og tilbud, harde fysiske krav i tjenesten, et kaldt og værhardt klima og mørketiden, som gjør at sola er fraværende flere måneder om vinteren.

Når et sted representeres gjennom bilder, fortellinger og kart, er det hvordan disse fremstilles og mottas som påvirker hvordan oppfatninger vi gjør oss om stedet (Bern, 2020). Når Skjold representeres som Mordor, kan man lett få en negativ oppfatning av stedet, som kan resultere i at man vegrer seg for å reise dit. Hvordan stedet fortelles om gjennom media har sterk påvirkning på hvordan stedet representeres, og det kan oppstå dragkamper om diskursen for et sted, ofte mellom media og politiske prosesser, hvor media maler et bilde som det politiske ønsker å endre (Holloway og Hubbard, 2001). For eksempel fikk Skjold en periode mye oppmerksomhet og spekulasjoner da mange soldater blødde neseblod der i 2023, og særlig spilte mediene på at leiren hvor prinsesse Ingrid Alexandra tjenestegjorde, potensielt hadde smittsomme sykdommer (Rindal, 2026 i VG). Mordor-narrativet fungerer ikke bare som humor eller intern sjargong, men påvirker hvordan stedet vurderes som tjenestested og bosted.

Disse mørke karakteristikkene som representerer Skjold, går igjen i intervjuene, og særlig hos forsvarsansatte og medflyttere. Derimot er det få som egentlig opplever disse som særlig negative, og fortellingen om Mordor kom som regel i selskap av en annen fortelling, nemlig *Skjoldfamilien*.

Sitatet om Mordor, fra medflytter 1, fortsetter slik:

“Men sånn kollegialt så har Skjold vært ansett som et av de beste stedene. Det har vært så mørkt og lættis. Det er oppmøteplikt i ølmessa, og litt sånn

tvangssosialisering. Hvis du klarer det, så har du det helt vanvittig bra fordi det sosiale miljøet er godt, da.”

Denne motstridende forestillingen av Skjold, går langt tilbake. Den første plasskommandanten i garnisonen innrømte at han først forestilte seg “et stivfrosset og øde samfunn”, men møtte etter hvert nye sider av stedet som utfordret denne mørke oppfattelsen:

“Etter hvert oppdaget vi imidlertid at bygdefolket forvaltet en langt større og tyngre kulturarv enn vi, innflyttere. Det ble en konfrontasjon som kunne være vært et studium - møtet mellom ætlinger av trøndere og østerdøler som hadde dradd i trass fra Futevelde og vår, for så hundre år seinere å stå ansikt til ansikt med tusenvis av soldater fra det ganske land i sin egen bygd” mimres han og konkluderer at det “ ... syntes å være nyanser selv i helvete”

- Oberst Due (siteret i
Nygård, 1991:89).

De negative ryktene skaper engasjement, og flere av informantene er opptatt av å poengtere at de er gode ambassadører for Skjold når de hører slike rykter, og særlig opptatt av at folk må oppleve det selv før det kan si noe. Enkelte er mer engasjert enn andre:

“Jeg blir oppriktig fortvilt, for det er så ufortjent. Og da er det jo ikke rart at folk ikke har lyst til å flytte dit fordi man har hørt et rykte”

- Forsvarsansatt 2

Denne informanten var mer opptatt av å snakke om den unike naturen og miljøet på Skjold. *Skjoldfamilien* er visst et kjent begrep internt i Forsvaret.

“Man sier jo Skjoldfamilien, fordi miljøet på Skjold er helt unikt.”

Begrepet oppstår som et motsvar til den negative kritikken Skjold får som tjenestested, men også som et resultat av isolasjon og manglende “rømningsmuligheter”. Informantene beskriver miljøet på Skjold som noe av det beste som er i Forsvarsnorge, mye fordi mangelen på og avstand til fritidstilbud og andre tettsteder er stor. Det gjør at de bruker mer tid sammen, er hjemme hos hverandre på middag, vafler og spillekvelder, eller går på randoné.

Til tross for dårlige rykter påpeker informantene at det er relativt høy ståtid på Skjold, noe de skylder på det gode miljøet.

Det er ikke bare positive dimensjoner i fortellingen om skjoldfamilien. Det oppstår som et resultat av isolasjon, er et internt forhold inni leirer, og fungerer som et tveegget sverd i relasjon til lokalsamfunnet. Det tette samholdet innenfor leiren skaper en “forsvarsboble” (Medflytter 2). Det kan gjøre det vanskelig å bryte ut fra, og oppsøke lokale samlinger, og ikke minst blir det vanskelig for de lokale å infiltrere “bobla”. Skjoldfamilien bidrar både til sterk intern tilhørighet og til å forsterke skillet mellom militære og sivile rom. Dette viser hvordan sterk intern tilhørighet samtidig kan bidra til sosial avstand til lokalsamfunnet.

6.1.2.3 Minner om stedet - “Det føles ikke som jeg er i Øverbygd”

En annen måte Øverbygd og Skjold er representert på, er gjennom minner om fortiden.

“Jeg har jo snakket med lokale og folk med lang fartstid [i Forsvaret]. De ser jo tilbake på en tid hvor det var annerledes før.”

- Forsvarsansatt (1)

I Øverbygd som på andre steder, er fortiden en viktig del av identiteten gjennom hvordan den representeres. Steder står i kontinuerlig dialog med fortiden gjennom felles og individuelle minner og erindringer (Valestrand & Gerrard, 2015). Minner preges av hvem som forteller dem, når de skjedde og hvordan de huskes. Måten fortiden produserer nåtidens stedsidentitet er ikke objektiv, og det er disse faktorene som gjør forholdet mellom fortiden og nåtiden dynamisk. Stedsminner kan være individuelle, f.eks. knyttet til minner fra nabolaget en vokste opp i, eller kollektive gjennom at vi konstruerer et sånn-var-det-før-bilde som vi sammenligner med nåtiden. Å være fortidsbevisst i analyse av sted handler om å undersøke hvorvidt minnene egentlig er kollektive, hvilke nyanser som finnes, og om de varierer knyttet til interne forhold som alder, kjønn og gruppe-tilhørighet (ibid). Sannsynligvis vil fortidens Øverbygd se annerledes ut for en sivil som jobbet i leiren, enn en som ikke hadde noe direkte tilknytning til det militære.

En av informantene som er født og oppvokst i Øverbygd, med liten tilknytning til Forsvaret i oppveksten - har nå tatt utdanning i og jobber i Forsvaret, med bolig i et av de militære nabolagene i bygda. Mens vi sitter i leiligheten hennes, reflekterer hun over hvordan posisjonen hennes i bygda har endret seg:

“Det er sykt rart, for når jeg er her, altså når jeg er hjemme her [i forsvarsleiligheten], så føles det ikke som jeg er Øverbygd. Jeg kunne like godt vært på Rena, på GSV [andre militærsteder], eller hvor som helst. Men når jeg først er hjemme, og med mamma og pappa, og er i bygda - da får jeg den bygdefølelsen igjen, at jeg er hjemme i Øverbygd.”

– Forsvarsansatt 2

Deler av hennes nåtids-Øverbygd, resonnerer ikke med hennes assosiasjoner til Øverbygd som hjemsted. Leiligheten hennes nå assosierer hun fullt til noe militært og nesten stedløst, til tross for at barneskolen hun gikk på er et steinkast unna. Dette er et nabolag som er relativt skjermet fra omgivelsene, samtidig som det ligger midt i sentrum, og det er derfor naturlig at de som ikke har bodd her, heller ikke direkte assosierer det med sin egen oppvekst.

For meg er dette nabolaget et minne som bringer hjemlige assosiasjoner, ettersom jeg vokste opp her, og det representerer mye av mitt fortids-Øverbygd. Men, jeg opplever fortsatt en lokal tilknytning til sivile nabolag i bygda, som jeg selv ikke har bodd i, noe informanten jo ikke virker å gjøre med dette nabolaget. Dette kan være våre individuelle forskjeller, men det vitner også om lokalbefolkningens manglende eierskap til delene av bygda som er dominert av Forsvarets tilstedeværelse. Selv om dette er våre individuelle minner, har nettopp disse nabolagene sterke kollektive fortolkninger, som har vært gjentakende poeng i flere intervjuer.

Nettopp disse nabolagene er hyppig omtalt i intervjuene med både lokale, forsvarsansatte og medflyttere, og kan tolkes som et symbol på endringene bygda har sett de siste årene. Det som tidligere var familieboliger, er nå blitt bokollektiv med forsvarsansatte.

“Det har endret seg litt i det siste når pendlerordningene er blitt mer lukrative. Og det bor mindre folk her. Da vi flyttet hit i 2015, så var det jo masse barn her. Oppe på “haugen” var det barn i alle hus.”

-Medflytter 3

Disse minnene peker frem mot hvordan endringer i bosetting og pendling har påvirket stedets sosiale dynamikker, noe jeg vil utdype i neste kapittel. Informantene som har opplevd Øverbygd over tid, minnes en tid hvor Øverbygd var preget av stabilitet og bofasthet. De sosiokulturelle dynamikkene bar preg av at gruppene møttes mer, selv om grupperingene

også da var tydelige. Til tross for adskilte nabolag lekte barn på tvers, og ungdom møttes på baren - men ikke nødvendigvis i harmonisk stil:

“Sånn som da jeg var ung, så var det jo veldig mye slåssing. Før var det jo bestandig slåssing mellom de sivile og soldatene. Og det gikk nok mye på det her med at de (lokale guttene) ble tilsidesatt, for de var jo ikke spennende nok. Det ble en sånn ensarta guttegruppe. Og så var det drikking og slåssing... Og der fikk jo jentene høre at hvis du var veldig gode venner med soldater, så var du jo fort en soldathore.”

- Lokal 1

Fortellingene informantene forteller om i dag tyder på lite konflikt på individnivå mellom gruppene, og heller lite interaksjon generelt. Noe som kan knyttes til bygdas få møteplasser i dag.

Informantene med kunnskap om fortiden i Øverbygd legger stor vekt på et betydelig større tilbud av servicefunksjoner og møteplasser. Flere informanter trekker fram Heggelund kafé som et sentralt knutepunkt. Det var et treetasjes bygg med kafé, restaurant, pub og diskoteket Karma. Generelt sett deltok forsvarsansatte mer i lokale lag og foreninger, og en mye større andel medflyttere resulterte i at mange tok seg sivile jobber. Men det minnes også en tid preget av sosiale skiller og særfordeler til forsvarsfamilier. Disse fordelene var blant annet gratis inngang i badelandet Polarbadet og forskjellige barnearrangementer inni leiren.

“Jeg husker bare da mine egne unger var små, de var helt i hundre, for de skulle på Nissegrøten i leiren. Og så får du den der fra naboungen at ... 'Mamma, skal ikke vi dit? Nei, vi jobber ikke i Forsvaret.’”

- Lokal 1

Denne informanten reflekterer over en form for klasseskilte, som også utspilte seg blant voksne gjennom en rekke fester og sosiale arrangementer som kun var forbeholdt forsvarspersonell og partnere. Hun mener at dette skillet var tydeligere da den demografiske balansen var likere.

Samlet sett viser analysen av landskap og representasjon at Øverbygd er preget av en hverdagslig og normalisert militarisering, som kommer til uttrykk både i hvordan stedet er fysisk organisert og i hvordan det omtales og forstås. Militær tilstedeværelse er ikke

begrenset til leirene, men inngår i kroppslige erfaringer, daglige bevegelser og kollektive forestillinger om hva Øverbygd er og kan være. Gjennom normalisering av militær aktivitet i landskapet, representasjoner som knytter stedets eksistens tett til Forsvaret, og interne narrativer som Mordor og Skjoldfamilien, blir militarisering en del av stedets selvforståelse. Øverbygd fremstår dermed ikke bare som et sted hvor Forsvaret er lokalisert, men som et sted hvor militær tilstedeværelse aktivt produserer landskap, identitet og maktforhold, og legger viktige premisser for både sosial organisering og videre samspill mellom militære og sivile aktører.

Sett i lys av Agnews (1987) rammeverk for sted som lokalisering i samspill med lokale sosiale prosesser, og Castree og Holloways (2009) utvidelse av lokalitet til også å omfatte nettverksdimensjoner, kan Øverbygd forstås som et omkoblingspunkt der statlige og globale prosesser materialiseres i et lokalt hverdagslandskap. Samtidig er Øverbygd et lokalsamfunn der disse påvirkningene møtes av lokale praksiser og tilpasninger.

Responsen på denne sterke påvirkningen kommer til uttrykk gjennom det som kan forstås som en normalisering av militære aktiviteter i Øverbygd, altså en form for banal militarisering (Woodward, 2020). Normaliseringen illustrerer hvordan påvirkninger utenfra inngår i sosiale prosesser på stedet, og kommer til uttrykk gjennom hvordan landskapet brukes, erfares og gis mening i hverdagen. Representasjoner av Øverbygd formes av det Holloway og Hubbard (2021) kaller diskurskamper om et sted. Analysen viser at militær tilstedeværelse produserer Øverbygd både fysisk, sosialt og symbolsk, og legger premisser for spillet mellom militære og sivile aktører.

6.2 Segregasjon i forsvarsbygda

6.2.1 Romlig segregering: fysiske og institusjonelle skillelinjer

Dette delkapittelet analyserer hvordan romlig segregering i Øverbygd produseres gjennom både fysiske og mer subtile institusjonelle skillelinjer. Særlig viser analysen hvordan militær dominans av sentrale områder bidrar til å etablere en tydelig opplevelse av *innenfor* og *utenfor*, også på utsiden av gjerdene.

"Det er jo en forsvarsgetto."

- Lokal 1

Selve kjernen i Øverbygd er fysisk dominert av og til dels eid av Forsvaret, som skaper en geografisk avstand mellom lokalbefolkningen og den militære befolkningen. De fysiske gjerdene og de militære boligfeltene minner om intensjonelle samfunn hvor hensikten er å skape sosiale enklaver. De legger føringer for hvem som er på innsiden og på utsiden, og på den måten er lokalbefolkningen på utsiden av sitt eget sted. Informantene viser en generell forståelse for at leiren er lukket, selv om det også uttrykkes ønsker om å få komme inn på spesielle arrangementer, og i tilfeller lekes det med tanken om at lokalsamfunnet kan få tilgang på visse premisser. Derimot er det de litt mindre synlige skillene utenfor gjerdet som får mest oppmerksomhet i intervjuene. En informant forteller om da hun og mannen kom flyttende til Øverbygd som sivilister sent på 1980-tallet.

“Boligfeltet var utenfor leiren, men det usynlige gjerdet var der jo.”

- lokal 3

Hun sikter til de militære nabolagene. En annen peker på at selv om det alltid har vært segregerte nabolag, har nybyggene med små leiligheter skapt flere barrierer mellom gruppene.

“Og det er jo blitt enda mer segregert nå med disse blokkene med bittesmå leiligheter. Det er jo laga for at det skal være sånn fort inn og fort ut.”

- Lokal 1

Den fysiske segregeringen av forsvarsansatte i Øverbygd skaper høye barrierer for sosialt samspill. Mange informanter peker på at de først får relasjoner til den andre gruppen når barna blir venner. Men også barna har blitt pålagt segregerende praksiser utover boligsituasjonen.

I en periode fra 1990-tallet til litt utpå 2000-tallet var det segregerte barnehager i bygda. Det ble etablert en militærbarnehage i et av de militære nabolagene, mens den lokale barnehagen lå på tettstedet Holt, fem kilometer fra Skjold. En informant forteller om at et forsøk på å unngå å segregere barna helt, var gjennom å kvotere inn to lokale barn i forsvarsbarnehagen og vis-versa i den lokale barnehagen.

“[...] Så er jo ungene uansett på en måte stempla i panna med hvor de hører hjemme, da.”

- Lokal 3

Rom er materielt organisert, men organiseringen er resultat av maktfylte relasjoner (Murdoch, 2006), noe som tydelig utspiller seg i den romlige segregeringen i leiren, nabolagene og barnehagene. Rom inkluderer og ekskluderer gjennom plassering, grenser, adgang og funksjon.

Den romlige segregeringen er intensjonell på grunn av sikkerhetsmessige årsaker - hvem som helst kan ikke få tilgang til militærleiren. Men en informant peker også på at adskiltheten har hensikt å skape kultur og lojalitet til kollegaer og Forsvaret. Forsvarsansatt 3 beskriver hvordan stedets isolasjon, og følelsen av å bo i en "militær boble", har en positiv effekt på avdelingens interne kultur. Han skildrer at det skaper en "oss-mot-verden-følelse", og at "folk som trives bedre, slåss bedre".

Disse utsagnene stammer ikke kun fra en individuell opplevelse, men vitner også om Forsvarets strategier for å skape god forsvarsevne. Forsvaret er opptatt av sine kjerneverdier, ritualer og tradisjoner, og fellesskapet det skaper er en helt sentral del av forsvarskulturen

“Riter, myter og symboler treffer mennesker på et dypere plan – de blir kroppsliggjorte og meningsbærende. Når unge menn har blitt initiert som del av en kulturell sosialiseringssprosess, føler de ofte sterk lojalitet og tilhørighet til gruppen resten av livet.”

Dette skriver Danielsen (2010) i en artikkel om ritualers betydning for forsvarskultur i Norsk Militært Tidsskrift. På sett og vis er "forsvarsbobla" et intensjonelt samfunn - en type enklavesamfunn hvor en gruppe mennesker er organisert under samme normer og mål, og er sterkt involvert i hverandre (Zacharya et al, 2022).

Romlig segregering i Øverbygd er rasjonell og nødvendig for Forsvaret, noe som får utilsiktede konsekvenser i et lite vertssamfunn. De fysiske grensene legger grunnlag for segregerende mønstre i det sosioromlige landskapet.

6.2.2 Sosialt segregert: hvordan skillelinjene leves

I praksis er det utfordrende å skille det romlige og det sosialt segregerte. De fysiske grensene er segregerende faktorer, men sosiale praksiser produseres av og opprettholder ofte det romlige aspektet. Med sosial segregering i Øverbygd mener jeg hvordan vedvarende mønstre og strukturer bidrar til avstumpede relasjoner og ulik adgang til fellesskap. Dette kommer fram gjennom hvem som møter hvem, hvor de møter hverandre og på hvilke premisser. Disse dynamikkene skapes gjennom formelle strukturer slik som den romlige segregeringen, og uformelle strukturer som for eksempel hvem som er aktiv i idrettslaget og ikke. På den måten er steder arena for både inkludering og ekskludering, avhengig av hvem som er innenfor og utenfor (Cresswell, 1996). Slik produseres og opprettholdes maktforhold på et sted.

I intervjuene har jeg skilt mellom lokalbefolkning, forsvarsansatte og medflyttere. Disse rollene har med seg noen forutsetninger som gjennom intervjuene har vist seg å ha stor påvirkning på hvordan en opplever det sosiale livet i bygda. Hvordan denne sosiale segregeringen oppleves og håndteres varierer mellom gruppene – noe som blir tydelig når vi ser nærmere på de ulike rollene i Øverbygdsamfunnet.

Øverbygd preges av parallelle sosiale liv, og lav grad av daglig interaksjon mellom Forsvarsansatte og lokalbefolkning. I tilfeller hvor daglig kontakt oppstår er det som regel gjennom de få lokalt forankrede forsvarsansatte, som enten har mange års fartstid og/eller er aktiv i lag eller forening, eller er partner med en lokal innbygger. Utover det oppstår kontakten først og fremst sporadisk og indirekte. Mekanismer som opprettholder den sosiale segregeringen, er ofte fysiske i form av den romlige segregeringen, men dette må sees i sammenheng med andre faktorer som få møteplasser, manglende tiltak for å integrere tilflyttere og høy terskel for å ta initiativ.

Andre mekanismer som kan ha innvirkning, er ulike rytmer i hverdagen eller internaliserte holdninger, som en informant sier“... det kan jo veldig fort bli fronter - det er “oss” og “dem” (lokal 3). Slike fortellinger kan stamme fra fordommer om hverandre, men også frykt for avvísning:

“Gutt 23 er jo ikke så interessert i å bli en del av lokalsamfunnet. For han har tenkt å være her i fem år og dra”

Sosial segregering på steder assosieres ofte med konflikter, som regel motivert av sosioøkonomiske, politiske, religiøse eller kulturelle grunner. Derimot handler ikke denne segregeringen om konflikt og uenighet, men en sosialt akseptert normaltilstand som resultat av fysiske barrierer i sammenheng med manglende integrering og strategiske målsettinger om et mer unisont samfunn.

Samtidig er ikke sosial segregering i Øverbygd en ensartet erfaring. Hvordan segregeringen forstås, håndteres og forhandles varierer betydelig mellom ulike posisjoner i lokalsamfunnet. Dette blir tydelig når jeg nå skal se nærmere på erfaringene fra hver enkelt "gruppe".

6.3 Ulike sosiale erfaringer

6.3.1 Den forsvarsansatte: En suppe av jobb og fritid

Forsvarsbobla og skjoldfamilien er narrativer som oppstår som resultat av et isolert forsvarsmiljø, noe som er vanskelig å bryte ut av. Innenfor det lukkede gjerdet finnes det en ølmesse og treningsfasiliteter hvor forsvarsansatte bruker mye av fritiden, og mangelen på møteplasser utenfor leiren skaper få arenaer for å få et fristed fra jobb og kollegaer, og ikke minst møte sivil.

En som lenge har jobbet på skjold, men som pendler, sier at han prøver å oppsøke kulturelle arrangementer når de skjer, men at opplevelsen av fritiden på Skjold er svært forsvarsorientert.

"Det er veldig vanskelig å bryte ut av det der forsvarsfellesskapet. Og det er også noe av grunnen til at jeg kjenner litt på at jeg ikke vil flytte opp dit. Fordi du får aldri fred fra ... Altså noe av grunnen til at jeg liker å pendle, er at du klarer å koble av fra jobben, som er altopplukende. Jeg har jobbet noen år som spesialist hvor den sosiale, jobben alt var liksom én stor suppe. [...] det var deilig å liksom bryte den kløfta der og rett og slett få seg et ... Ja, en tid hvor det liksom kan henge med sivile"

Denne altopplukende bobla bekreftes av den forsvarsansatte med lokal tilknytning. Den stedløse følelsen i det militære nabolaget illustrerer segregeringen som skapes av dette bolig mønsteret. Det er tydelig at det ikke er ideelt å leve i bobla på sikt, og mange savner et større nettverk:

“Poenget er jo at det må komme tilbud fra andre sektorer enn Forsvaret. For å få litt mangfold i hva slags mennesker det er som bor der. Det er det som gjør at det er litt spennende å bo på en plass. At du ikke bare møter de som jobber med det samme som deg.”

- Forsvarsansatt 1

Etter et spørsmål om lokalsamfunnet kunne gjort mer for å imøtekomme tilflyttere, svarer en forsvarsansatt noe som tyder på at det potensialet iallfall ikke er forløst i møte med de sivile:

“Jeg synes jo egentlig ikke det er noen som skal skyldes så veldig på de sivile heller, men ... De er jo ikke ... Jeg synes jo ikke de er så eksisterende, altså ... Hvem er de, egentlig?”

Disse beskrivelsene peker ikke bare på individuelle preferanser, men på hvordan Forsvarets romlige og institusjonelle organisering former hverdagslivet til de ansatte. Når bolig, arbeid, fritid og sosiale relasjoner er samlet innenfor samme institusjonelle ramme, viskes grensene mellom jobb og privatliv ut. Dette kan forstås som et eksempel på det Massey (2005) beskriver som sammenkastethet, der mennesker fysisk er samlet, men innenfor strukturer som begrenser hvilke relasjoner som faktisk blir mulige. Resultatet er en relasjonell lukkethet: forsvarsansatte inkluderes tett i et internt fellesskap, mens forbindelser til lokale nettverk forblir svake. Dette bidrar til å forklare hvorfor lokalsamfunnet oppleves som “lite eksisterende” fra innsiden av forsvarsmiljøet.

6.3.2 Den lokale: Du er ikke grønn, du får ikke være her

Det er tydelig at både forsvarsansatte og lokalbefolkningen opplever et segregert sosialt samfunn, hvor lokale og militære interagerer i liten grad.

“Det er jo ikke mange ganger i løpet av livet mitt eller året som går, at det er ting som skjer der man er interaktive, eller at man er i lag på noen måte. Det blir jo mer tilfeldig hvis noen i Forsvaret blir med i Dølakoret, liksom, for de har hørt at de kan benytte seg av fritidstilbud som er her.”

- Lokal 2

Selv om de fleste lokale informantene var opptatt av å poengtere mange positive effekter ved Forsvarets tilstedeværelse, peker de også på en følelse av utenforskap og ekskludering i sin egen bygd. En sentral sak som har påvirket Øverbygdsamfunnet mye det siste året, er oppgraderingen av bygdas idrettshall, Gimlehallen, hvor problematikken dreier seg om fordelingen av tid og bruksområde mellom Forsvaret og lokalsamfunnet. Jeg vil komme tilbake til dagens situasjon rundt Gimlehallen i detalj senere, men det kom også frem gjennom intervjuer at Gimlehallen har vært arena for ekskludering tidligere.

På starten av 2000-tallet gjorde de en oppgradering av Gimlehallen, hvor de blant annet pusset opp et møterom. En lokal (3) forteller om en gang hun var innom hallen og oppdaget oppussingen:

“Og så sier jeg ... Oi, dette møterommet kommer jo til å bli kjempepopulært. Det var jo virkelig et løft for Gimlehallen. Og så blir det veldig rar stemning. For det var jo ikke det det var tenkt. Det var jo til disse her medflytterne. I tillegg så kom det faktisk frosta belegg på vinduene med “treffpunkt” ... Så du så ... Det var liksom skjerm for innsyn. Og da var jeg rett tilbake til 60-tallet, altså. Hvor mamma sto fremst i køen og ble forbigående av fru oberst ditt og datt.”

Dette eksempelet er ett av flere hvor Forsvaret skaper møteplasser utenfor leir, som kun er ment for forsvarsansatte. Lokalbefolkningen viser generelt stor forståelse for at militærleirene er lukket for lokale, og at militære nabolag ikke kan huse andre. Derimot er det tydelig at de gangene de reagerer er når militære arenaer flytter inn i bygg og arealer som i utgangspunktet har vært for alle. Hvem som er innenfor og utenfor på et sted kommer tydelig frem i disse situasjonene, og skaper et skille mellom gruppene. En lokal reflekterer over konsekvensene av det som nå er forespeilet i Gimlehallen:

“Alle har gleda seg til de skulle få denne Gimlehallen og ordentlige treningsfasiliteter. Også blir du stoppa i døra fordi at du ikke tilhører den rette type mennesker. [...] Du er ikke grønn. Derfor får du ikke være her. Du er ikke god nok.”

- Lokal 1

Selv om mange lokale ikke har nære relasjoner til de militære, er det også mange som har det. Særlig jobber en del sivilister inni leiren, som bidrar til å skape relasjoner på tvers, men også disse holder seg i stor grad til seg selv utenfor jobb. En informant reflekterer over hva det gjør med en fastboende når relasjoner kommer og går. Hun tror det blir vanskelig for de forsvarsansatte å komme inn på de lokale, noe hun kaller en vennslitasje, som resonerer med det Hompeland (2014) kaller sosial immunitet:

“Ja, det er en stor sånn vennslitasje. Hvor mange bestevenner orker du å få som bare skal være 3 til 5 år?”

Dette viser hvordan høy mobilitet kan svekke incentivet til å investere i varige sosiale relasjoner.

6.3.3 Medflytteren - vedheng eller brobygger?

“Disse medflytterne” som et sitat ovenfor kalte de, har i mange tiår hatt en egen organisasjon i Øverbygd, kalt Frilleriket, med hensikt å være et sosialt nettverk for medflyttere. Det var for denne gruppen det nye møterommet i Gimlehallen var ment for. Vinteren 2025/2026 ble denne gruppen satt på pause, fordi det var for få medflyttere. En informant forklarte at de prøvde å utvide målgruppen til kvinnelige forsvarsansatte, som resulterte i at medflytterne kom i klart undertall, og *militær prat* dominerte gruppa. Dette mente hun at ødela hensikten med organisasjonen, som nettopp var å gi medflyttere en egen arena. Hun forteller fortvilet:

“For på et sted som dette, så er jeg alltid kjæresten til “Oskar”. Jeg er ikke “Synne”, jeg er kjæresten til “Oskar”. Jeg er et vedheng.”

- Medflytter 1

Identiteten hennes er redusert til å være kjæresten til en forsvarsansatt, noe som reflekterer at det i hovedsak er de grønnkledde som er innenfor. I lys av Cresswell (1996) har ekskludering

av andre en forsterkende effekt på fellesskap og inkludering i en gruppe, som også kan forklare det eksklusive med Frilleriket, som tydeliggjøres når fellesskapsfølelsen forsvant av å inkludere en annen gruppe. Hun viser til at utviklingen som har skjedd siden hun kom, har forsterket denne utenfor-følelsen hun nå føler på:

“Jeg sitter med et veldig lite nettverk igjen. Men jeg hadde et ganske stort nettverk for to år siden. Men så dro de, og så sitter man igjen med et ganske lite nettverk [...] Og de som da kommer til, og etter en hel rad med fadeser med Frilleriket, og jeg satt der rundt bordet og følte meg egentlig helt til overs. De som kommer opp nå, er 22? Jeg har to barn og sitter på en måte støkk i det, da. Og de er ikke noe interessert i å ... Unge forsvarsfolk er jo ikke interessert i å bli kjent med meg.”

Medflyttere er viktige broer mellom lokalsamfunnet og Forsvaret. De har ofte en fot innenfor gjerdet, men lever i hovedsak en sivil hverdag. Flere jeg har snakket med poengterer at det ikke alltid er lett å få innpass hverken militært eller lokalt, og at de må forhandle rollene sine avhengig av hvilken gruppe man er i.

“For jeg synes det er litt skummelt med sivile. Nå har jeg jo faktisk blitt kjent med de som sitter og spiser lunsj på Shell. Men å komme inn der, som nyinnflyttet... Det blir jo ikke kastet slengkyss din vei.”

Hun opplever ikke at lokalsamfunnet er direkte inviterende, og sier at hun fort blir identifisert som en nyinnflytter. Dette henger sammen med vennslitasjen en lokal nevnte ovenfor. At det ikke finnes noen etablerte arenaer hvor man blir integrert inn i samfunnet er en utfordring. Arbeidsplasser er ofte et naturlig sted å starte, men også det har vært utfordrende på et sted som er så vant til at folk kommer og går. Da hun jobbet et annet sted i kommunen, opplevde hun å måtte lyge seg til aksept:

“Det var verre på der, når jeg jobba på helsetunet der. Da jugde jeg faktisk om at jeg så på hus. For det var den eneste måten de godtok at jeg var der. “Skal ikke du bare flytte?” “Særlig om du trives.” Og så sa jeg at mannen min hadde vært der i 14 år, da. Da var det også greit.”

Til tross, er hun tydelig på at hun har følt tilhørighet lokalt på arbeidsplassen på det lokale syke- og omsorgshjemmet i Øverbygd:

“ [...] jeg stortrives der. Altså, det har vært en evig, lang, stor, varm klem. Så der føler jeg tilhørighet, og der gruer jeg meg ordentlig til å slutte. De har ordentlig fin arbeidsplass. Så det føler jeg tilhører til.”

Medflytternes erfaringer synliggjør en ambivalent dynamikk mellom Forsvaret og lokalsamfunnet. På den ene siden har de ofte tilgang til forsvarsmiljøet gjennom partneren, på den andre siden lever de i hovedsak sivile hverdagsliv og er avhengige av lokale arenaer for arbeid og sosialt fellesskap. I Masseys (2005) forstand kan medflyttere forstås som kastet inn i samme stedlige sammenheng som både militære og lokale, men uten klare posisjoner eller etablerte roller i noen av gruppene. Dette gjør dem til potensielt sterke brobyggere, men også særlig sårbare for eksklusjon når møteplasser forsvinner eller domineres av én gruppe. Når medflyttere reduseres til “kjæresten til” snarere enn selvstendige aktører, bidrar dette til å forsterke institusjonelle og sosiale skiller, samtidig som viktige forbindelser mellom Forsvaret og lokalsamfunnet går tapt.

6.3.4 Samspillet

Både i 1990 og i 2012 har det vært politiske og faglige utvalg for å vurdere nedleggelse av militæranlegg - hvor de militærfaglige vurderingene har anbefalt nedleggelse av store deler av anleggene i Indre Troms (Aanesen, 2012). I disse undersøkelsene har det kommet fram at lokalsamfunn har vært særlig sårbare ettersom de er svært avhengig av Forsvaret, noe som i begge tilfeller har ført til mindre nedleggelse, nettopp av hensyn til lokalsamfunnene. Selv om lokalsamfunnene (og sett i ettertid - Forsvaret) har vært tjent med de trossede faglige vurderingene, har dette vært beslutninger tatt over hodet på de det angår. Denne usikkerheten og begrensede lokale selvbestemmelse i slike saker, inkludert hvordan Forsvarets intensjoner har endret seg over tid, har vært skadelig for bygda. Forsvarsansatt 4 reflekterer:

“I den perioden da Forsvaret skulle ned i størrelse - invasjonforsvaret - et mindre, mer håndterbart forsvar som også skulle virke i Afghanistan, så var det veldig sånn at “vi trenger ikke så store garnisoner. Vi trenger ikke å forberede oss på den invasjonen

som man gjorde under den kalde krigen”. Og det å da legge ned Skjold var helt naturlig politisk. Da er det vanskeligere å skulle investere.”

Mens dette sitatet synliggjør hvordan Forsvarets skiftende strategier oppleves fra innsiden av organisasjonen, peker også eksterne fagpersoner på at slike perioder med omstilling og press kan ha bredere organisatoriske og kulturelle konsekvenser.

“Forsvaret er jo ein organisasjon som i lang tid har vore under press, men i litt sånne ulike former. Alt frå lang tid med nedskjeringar, som har vore krevjande for dei, til at det nærmast snur på femøringane, og så er ein under press for at du skal oppruste igjen. Og det er klassisk at organisasjoner under press blir veldig sjølvopptatt. Det er ein kulturting òg. Forsvaret er jo sentralisert i mykje større grad i våpengreina, liksom. Og det dei [hver enkelt våpengren] driv på med, er jo “viktigast”. Uansett kva du spør om.”

- Fagperson 3

Når avgjørende beslutninger tas uten lokal forankring, og Forsvarets tilstedeværelse oppleves som både dominerende og uforutsigbar, kan dette bidra til å svekke lokal handlekraft og initiativ. I et lokalsamfunn med få krysningspunkter mellom militære og sivile, får slike dynamikker betydning for den lokale kulturen og for hvordan samhandling mellom aktører utvikler seg over tid. Som Schmit et al. (2011) argumenterer i NIBR-rapporten om norske kystsamfunn, utvikles lokal kultur seg basert på felles sosiale og kulturelle verdier, normer og regler. Som mange informanter poengterer, er Øverbygd avhengig av, og på flere måter underlegen Forsvaret. Lokal kultur kan være en kultur for nyskaping eller samhandling på tvers av aktører, men det kan også være en kultur for likegyldighet eller underdanighet av større aktører. Forsvaret har mye makt når det gjelder tilbudene som finnes i Øverbygd, fordi de bidrar med en avgjørende del av brukerne. En av informantene var kritisk til dette forholdet, med en oppfatning av at bygda lener seg for mye på Forsvaret:

“De [lokalsamfunnet] kunne gjort litt mer her, da. Men de blir kanskje litt spist opp av Forsvaret. “Forsvaret ordner” er vel egentlig svaret på det. Og det er kanskje problemet.”

- Forsvarsansatt (3)

Denne informanten stiller spørsmål til hvorvidt lokalsamfunnet har gjort seg litt for avhengig av Forsvaret, noe svaret til en forsker jeg intervjuet delvis kan forklare.

“Det blir nesten sånn *crowding out effect* fordi det blir flere forsvarsansatte og til slutt så blir det ikke plass til de lokale.”

- fagperson 3

Crowding out effect er i utgangspunktet et fenomen når offentlige investeringer og styring gjør at private investorer og grasrota blir mindre investert (Park og Meng, 2024), men kan oversettes til å forstås som at større krefter dytter ut mindre krefter, og i dette tilfellet er det Forsvaret som stor institusjon som kan oppleves å handle over hodet på lokalsamfunnet.

En av de forsvarsansatte jeg intervjuet jobber i dykkertroppen som tilbringer mye tid på et militæranlegg ved kysten i Gratangen - et par timer sørvest for Øverbygd. Hans forhold til Gratangen var noe som overrasket meg i datainnsamlingen.

“Jeg har jo vært mest på Skjold, i Øverbygd. Men tilknytningen til Gratangen føles i hvert fall like sterk. Nettopp fordi vi har hatt noen turer på restauranten eller puben der. Det skal liksom ikke så mye til, man har måttet forholde seg til lokalsamfunnet på en litt annen måte der nede. Fordi vi har ikke et fast øvingsområde der, så indirekte har vi måttet snakke med politikerne for å få lov til å gjøre det ene og det andre. Du får liksom disse relasjonene, da.”

- Forsvarsansatt 1

Han forteller videre at militæranlegget de bruker i Gratangen er ikke et lukket område, men noen bygg vegg-i-vegg med lokale verksteder. På det meste er de 60 ansatte og soldater der, og noen av soldatene har periodevis tatt seg deltidsjobb på lokale butikker. Det finnes ingen velferdstilbud for soldatene i Gratangen, så de tilbudene som er, er sivile. Tilbud de benytter seg mye av, og derfor er det ikke et skille mellom gruppene på samme måte som i Øverbygd. Han uttrykker også en bekymring for hvordan Øverbygdsamfunnet skal håndtere enda flere ansatte og soldater de neste årene, når forholdet allerede er så skjevt.

Flere informanter problematiserer at mange av Forsvarets sosiale aktiviteter foregår innenfor leiren. Dette virker å skape sosiale avstander i samfunnet, hvor noen har tilgang på aktiviteter og arrangementer, og andre ikke har det. Også lokalbefolkningen imellom oppstår dette

skillet, da de som kjenner noen ofte får komme inn. Slike arrangementer kunne vært potensielle møteplasser mellom gruppene, noe som ikke lar seg gjøre innenfor gjerdet.

Selv om mye tyder på et nokså segregert samfunn, finnes det også møtepunkter mellom gruppene, som ikke nødvendigvis er avhengig av medflyttere som brobyggere eller det å komme seg inn i leiren. Fotballagene og deres tilskuertribune er et godt eksempel, selv om den desidert største andelen av spillere på voksenlagene er forsvarsansatte. Kampene er en populær møteplass for både lokale og forsvarsansatte, og dessuten er de en del av det lokale idrettslaget, som derfor har både sivile og militære medlemmer. Utover det er GTs kro et populært møtested for lokale, vernepliktige og utenlandske soldater, og når puben på FilmCamp er åpen, er det også en god arena for interaksjoner. Flere informanter gir uttrykk for et tydelig savn etter flere lavterskel møteplasser som ikke er knyttet til Forsvarets interne arenaer eller private sammenkomster. Dette kommer særlig til uttrykk i hvordan både behov og potensial beskrives i intervjuene:

“Bare der har du 2000 stykker som gjerne vil ha burger i stedet for fisk i messa, liksom [ref. de som bor innenfor leir]. Og for oss ansatte så drar vi jo hjem til hverandre, men noen ganger er det nice å ikke måtte dra hjem til noen. Jeg mener på riktig, hvis det bare var noe som hadde startet opp et eller annet. Da hadde det gått veldig bra, liksom.”

- Forsvarsansatt 2

Etter Heggelund - bygdas kafé, restaurant, bar og diskotek brant ned i 2011, har det gjennom årene vært flere oppstartede møteplasser som kafeer, en bar og diverse kiosker. Likevel har ingen klart å opprettholde tilbudene. Det kan være mange grunner til det. Kanskje er ikke 19 år gamle vernepliktige den ideelle kundemassen, eller at kvelds- og nattarbeid ikke er særlig interessant. Det trenger derimot ikke å være slike interessefaktorer som står i veien. Noe som særlig har preget Øverbygdsamfunnet i flere runder de siste tiårene, har vært usikkerhet knyttet til nedleggelse - både av forsvarsavdelinger, kommunale tjenester og næringsstilbud. Slike usikkerheter er sjelden grobunn vekst.

Det er et strukturelt underskudd av tilgjengelige møteplasser i Øverbygd. Når både lokale og forsvarsansatte uttrykker ønske om felles arenaer, samtidig som slike tilbud gjentatte ganger

har forsvunnet, aktualiseres spørsmålet om hvilke betingelser som faktisk muliggjør – eller hindrer – bærekraftige møteplasser i et forsvarsdominert lokalsamfunn.

Denne delen av analysen har vist at Øverbygd ikke kan forstås uavhengig av Forsvarets tilstedeværelse, ettersom Forsvaret er en sentral aktør i produksjonen av stedets romlige strukturer, sosiale relasjoner og kollektive forståelser. Når en slik aktør samtidig opererer med et tydelig politisk mandat og betydelig strukturell makt, følger det også med et ansvar for hvordan denne tilstedeværelsen påvirker lokalsamfunnet de er del av. Analysen viser at måten Forsvaret organiserer seg på stedet får direkte konsekvenser for både sosial integrasjon og lokal bærekraft, og reiser dermed spørsmål om hvordan militær tilstedeværelse faktisk forvaltes i et lite vertssamfunn.

Forsvarsbygda forstås som et uttrykk for sammenkastethet (Masseys, 2005): militære og sivile aktører deler rom, infrastruktur og hverdagslandskap i Øverbygd. Samtidig viser analysen at denne sammenkastetheten i begrenset grad omsettes i sosial og institusjonell samhandling. Mitt perspektiv på sammenkastethet må sees i en rural kontekst på et sted preget av sosial segregering, og på den måten oppfattes samfunnet som et binært sammenstilt samfunn, hvor en del av samfunnet, i hovedsak medflyttere og sivile arbeidstakere i Forsvaret, skaper kontaktpunkt mellom gruppene. Forsvarets institusjonelle lukkethet, sosiale enklave, sentraliserte beslutningsprosesser og interne velferdsordninger gjør det mulig å eksistere tett på lokalsamfunnet uten tilsvarende relasjonell forpliktelse. Kontrasten til Gratangen viser at det ikke er militær tilstedeværelse i seg selv som avgjør om sammenkastethet fører til samspill, men hvordan den forvaltes. Øverbygd illustrerer derfor en form for asymmetrisk sammenkastethet, der én aktør kan definere premissene for samhandling, mens den andre må tilpasse seg. Dette bidrar til å forklare hvorfor samspill i Øverbygd forblir sporadisk og situasjonsbetinget, snarere enn institusjonelt forankret.

7 Forsvarsbygda – *et tvangsekteskap mellom by og land*

Mens det foregående kapittelet har vist hvordan segregering produseres i rom og relasjoner, retter analysen nå oppmerksomheten mot hvordan dynamikker også formes av institusjonelle rammer og styringsnivåer. Dette kapitlet analyserer Øverbygd som et lokalsamfunn preget av skalerte nivåer av styring, der statlige beslutninger og lokale konsekvenser til dels er frakoblet i praksis, noe jeg vil illustrere i de tre neste delkapitlene om pendlerordningen, kommunale nedleggelse og det sivilmilitære samarbeidet om idrettshallen.

7.1 Pendlerordningen - et nødvendig onde eller en skutt gullfugl?

Mobilitet og pendling framstår i analysen som sentrale mekanismer som både muliggjør Forsvarets tilstedeværelse og samtidig utfordrer lokalsamfunnets sosiale bærekraft. Før jeg tar tak i hvordan det foregår vil jeg redegjøre for hva pendlerordningen innebærer.

7.1.1 Hva er pendlerordningen?

Pendlerordningen i Forsvaret innebærer at ansatte med mer enn 50 kilometer reisevei mellom bosted på ansettelsestidspunktet og tjenestested, kan innvilges pendlerstatus. Ordningen gir rett til inntil 30 arbeidsgiverbetalte hjemreiser i året, kostgodtgjørelse og gratis pendlerbolig (Forsvaret, 2026a). Hensikten er å gjøre det mulig å rekruttere og beholde personell til tjenestesteder som ligger langt fra de største befolkningssentrene.

Samtidig peker flere rapporter på at ordningen inngår i en større strukturell utfordring knyttet til Forsvarets geografiske organisering. Som Lindgren et al. (2024) påpeker, krever norsk sikkerhets- og forsvarspolitik et betydelig militært nærvær i Nord-Norge. Dette plasserer Forsvarets geografiske fotavtrykk i et tydelig spenningsforhold til det generelle bosettingsmønsteret i Norge, hvor både befolkning og arbeidsplasser i økende grad konsentreres i og rundt større byer. Mens rask reaksjonstid forutsetter at personell bor nær tjenestestedet, har mange ansatte sterke insentiver til å bo sentralt, der arbeidsmarkedet for partner, tjenestetilbud og kulturtilbud er trekkfaktorer.

Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) (Lindgren et al.) beskriver i en rapport fra 2024 at Forsvaret har en geografisk mobilitetsutfordring. Her fremkommer det hvor utbredt pendling er i Forsvaret: I 2023 pendlet 27 prosent av alle militært ansatte, og andelen var hele 40

prosent blant dem som tjenestegjorde i Nord-Norge. Selv om jeg ikke har tilgang til mer detaljerte tall på lokalt nivå, er det liten grunn til å anta at pendlerandelen på Skjold er lavere enn gjennomsnittet. Tvert imot er flytteraten gjennomgående lavere jo mindre sentralt et tjenestested ligger (ibid). Skjold illustrerer dette godt. Selv om Øverbygd ligger i sentralitetsklasse 5 (SSB, 2023) regnes det som tjenestested av Forsvaret som sentralitetsklasse 6, noe det også hadde vært gjennom SSB om det var en egen kommune. Ifølge Forsvarets målenhet er Skjold derfor mer utsatt for høyere pendlerandel. Sentralitetsklasse 6 er den minst sentrale klassen.

Forsvarets geografiske mobilitetsutfordring skjer i samsvar med en samfunnsutvikling preget av økt sentralisering. Samtidig har Forsvaret de siste årene økt sin andel av personell i mindre sentrale strøk, fra 37 prosent i 2013 til 43 prosent i 2023, og planlegger ytterligere økning i årene som kommer. Lindgren et al. (2024) omtaler denne spenningen mellom Forsvarets behov for geografisk nærhet og personellens ønske om sentral bosetting som et sentralitetsgap – et urban-ruralt gap mellom Forsvaret og samfunnet forøvrig.

Høy pendlerandel betyr lav flyttrate til tjenestested: årlig flytter kun 4 - 5 prosent av personellet til tjenestestedet (Lindgren et al, 2024). Dessuten er flytting mest utbredt blant de yngste ansatte i alderen 23–29 år, og avtar markant jo mindre sentralt tjenestestedet er lokalisert. Dette understreker hvordan pendlerordningen både er et nødvendig virkemiddel for Forsvaret og samtidig en ordning som får vidtrekkende konsekvenser for tjenestesteder som Skjold når færre flytter dit.

FFI-rapporten er tydelig på at sentralitetsgapet er et problem, og har betydning for beredskap og operativ evne. Det foreslås i rapporten å justere eksisterende monetære insentiver som flyttebonus eller andre tiltak for å øke andelen som flytter.

Denne pendlerskvisen er et omfattende tema fra intervjuer i denne oppgavens datagrunnlag. Selv om det vises forståelse for behovet for å kunne pendle, er det sterk misnøye overfor konsekvensene det har for det sosiale livet i Øverbygd. I tillegg peker flere på at det fører til svekket beredskap.

7.1.2 Pendlingens konsekvenser

Pendlerordningen problematiseres eksplisitt av de fleste informantene. De peker på hvordan den ikke bare påvirker Forsvarets interne organisering, men også får direkte konsekvenser for lokalsamfunnet og kommunens økonomiske bærekraft.

“Jeg er veldig imot pendlerordninga. [...] Én ting er lokalsamfunnet og hvordan det går utover det i forhold til barnehage og skole. De jobber her, men skatteinntektene går til de kommunene der de bor. Det synes jeg er negativt. For de er bare her og jobber, og så kommer ikke bygda til gode i det hele tatt.”

- Medflytter 3

Denne kritikken retter seg imidlertid ikke bare mot konsekvensene for lokalsamfunnet, men også mot hvordan pendlerordningen virker inn på arbeidsmiljø og arbeidshverdag internt i Forsvaret.

“I tillegg så gjør det noe med arbeidsmiljøet i Forsvaret. [...] De sjefene som pendler, da, de kommer jo mandag til lunsj, og så drar de torsdag ettermiddag. Så det blir veldig intensivt for de under også, å jobbe tirsdag, onsdag, torsdag.”

Hun peker på at selv de som ikke pendler, ofte må jobbe pendlertid, med andre ord - lange dager. Konsekvensene av det kan være at fritidsaktiviteter i ukedagene utgår, som gjør det vanskelig å forplikte seg til arrangerte aktiviteter utenfor jobb, som igjen kan øke barrieren mellom Forsvaret og lokalsamfunnet. I tillegg kan det være utfordrende på hjemmebane, og generelt oppleves som en ugunstig livsstil når du ikke velger det selv. I tillegg fører pendlingen til at det sosiale i helgene blir redusert når mange reiser vekk. Dette funderer en annen informant på. Hun er lokal, men gift med en militær.

“For hva skjer når du tømmer en leir for befal? Det er jo ikke noen igjen her til å holde de litt yngre i ørene. Og hva gjør det med det sosiale. De har det sosiale på jobb, men du må jo òg bli kjent over kaffekoppen ute rundt et bål. Eller på benken, eller du springer en tur, eller tar en skitur, eller ... Det er selvfølgelig noen som ikke drar hjem, men jeg tror det er mye pendling.”

- Lokal 1

Samlet peker disse utsagnene på hvordan pendlerordningen skaper en intensivering av arbeidshverdagen, som ikke bare rammer pendlerne selv, men også de som er bofaste på stedet. Også forsvarsansatte understreker at det gjør noe med det sosiale når så mange reiser vekk, men særlig er de opptatt av hvordan boligsituasjonen gjør pendlingen tiltalende.

Ifølge flere informanter er boligsituasjonen helt klart en barriere for bosetting. En utfordring når det gjelder bolig er standard og vedlikehold. Boligene beskrives som gamle og slitte, med dårlig planløsning. Flere informanter er åpne om at hvis boligen hadde hatt bedre standard, hadde man kanskje blitt i Øverbygd lengre.

"Det er et sånt midlertidighetspreg over det. [...] hadde det vært flere boliger, et mer attraktivt sted å bo, så tror jeg også at man hadde vært tilbøyelig til å være her lenger, eller faktisk gidde å flytte opp møbler man har sørpå, eller investert i og gjort det fint. Jeg legger jo ikke en krone i det stedet jeg bor nå. Fordi jeg vet det er midlertidig, og det er såpass stusslig som det er."

- Forsvarsansatt 4

I tillegg er det mangel på boliger, og flere bor i forsvarsboliger fire mil unna, på Bardufoss. For noen resulterer boligmangelen til at de pendler, selv om de helst skulle flyttet til Skjold.

"Hvis ikke du pendler fra start, eller sikrer deg pendlerstatusen fra start, så kan det ta fire år før du får lov til å prøve på nytt å sikre deg den. Det er et slags firkanta regelsystem på akkurat de tingene der. Så vi som visste at vi ville pendle på sikt, vi måtte sikre oss den allerede rett ut fra krigsskolen."

- Forsvarsansatt 4

Det betyr i praksis at en må bestemme seg før en i det hele tatt har vært på tjenestestedet, og hvis det er tilfelle er det naturlig å tenke seg at pendlerordninger fremstår gunstig. Som pendler kan en alltid bli der i helgene, men om du ikke pendler, koster flybilletter dyrt. Denne informanten fant derimot ut at pendler-livsstilen ikke var for han, men grunnet boligmangel fikk han ikke bolig, og på grunn av et nokså rigid system, lønnet det seg å sikre seg pendlerstatus så tidlig som mulig:

“Jeg pendla ett år fram til sommeren i fjor. Og så kjente jeg på at jeg ikke ville pendle mer. At jeg gjerne ville flytte opp og få litt mer ro og et litt større sted og ha litt mer helg. Men jeg fikk ikke bolig. [...] Det er veldig mange gode insentiver nå, [men] hvis man ikke får benyttet seg av insentivene fordi det er boligmangel? Du har en ung offiser som meg, som hadde lyst opp hit, og lyst til å betale skatt til kommunen, som ikke får anledning til det, er veldig synd for kommunen.”

- Forsvarsansatt 4

Dette viser at systemer og boligmangel opprettholder pendlerandelen, og at samfunnsutviklingen knyttet til sentralisering og likestilling ikke er årsaker alene.

Erfaringene fra Øverbygd synliggjør altså at pendling må forstås som mer enn en praktisk ordning. Med utgangspunkt i Cresswells (1996, 2010) rammeverk kan pendling forstås som mobilitet, og dermed som en form for maktutøvelse. Det kommer til uttrykk gjennom hvordan sosiale, kulturelle og politisk forhold påvirker hvem som er mobile – og på hvilke vilkår. Fravær og midlertidighet fremstår som sentrale konsekvenser av pendlerordningen, som ikke fullt ut fanges av mobilitetsbegrepet alene.

I Øverbygd kommer mobilitetens makt til uttrykk gjennom pendlingens ulike dimensjoner. For det første representerer pendlerordningen en tydelig *power of exit* – makten til å kunne dra (Cresswell, 1996). Gjennom dekte flyreiser i en landsdel med høye flypriser, tilpasset arbeidstid og et hjem et annet sted, gis pendlere en mobilitet som skaper avstand til både lokalbefolkningen og til militært ansatte som bor der, men fortsatt har sin primære tilknytning andre steder. Denne mobiliteten produserer en bestemt rytme, der deler av personellet kun er fysisk til stede fire dager i uken. Rytmen får konsekvenser for nabolagene og det sosiale livet i Øverbygd, fordi pendlingen endrer konstellasjonen av hvem som bosetter seg, og påvirker også beredskapen i og utenfor leiren, når det tømmes for folk. Samtidig kan pendlernes mobilitet fremstå som privilegert, nettopp fordi den gir tilgang til flere steder, tilbud og livsformer.

Mobilitetens makt kommer også til uttrykk gjennom hastighet og tilgjengelighet. En lokal informants observasjon illustrerer hvordan pendling i dag oppleves som langt mer tilgjengelig enn tidligere:

“Og da måtte jeg si at herregud, det er jo blitt noe helt annet å pendle. Vi tok fly ned på fredagsmorgenen, og da kom de gående med PC-væske ifra boligfeltet, stuptrøtt om morgenen klokka halv fem, setter seg på bussen, og så drar de hjem [...] Så er de inne i byen klokka ni.”

- Lokal 1

Lettvintheten som beskrives her kan bidra til å forklare den økte forekomsten av pendling, og viser hvordan hastighet fungerer som en maktdimensjon i mobilitetspraksiser (Cresswell, 2010). Samtidig er mobilitet i Øverbygd ikke entydig frivillig eller privilegert. For enkelte pendlere oppleves pendling tvert imot som en nødvendighet snarere enn et valg, opprettholdt av strukturelle forhold knyttet til bolig, arbeid og familieliv. I slike tilfeller kan mobiliteten forstås som ufrivillig, og som en praksis som reduserer kvaliteten i hverdagen, snarere enn å øke den.

De øvrige dimensjonene Cresswell (2010) bruker – hvorfor man er mobil, hvilken rute man tar, hvordan mobiliteten oppleves, og hvordan den stopper – blir også synlige i materialet. En forsvarsansatt beskriver hvordan pendling gir en etterlengtet balanse mellom arbeid og fritid:

“Jeg føler at vi som er pendlere, har truffet gullfuglen. Ved at vi får en del av det [livet på Skjold] fire–fem dager i uken. Og så får vi bare dra i helgene”

- Forsvarsansatt 1

For denne informanten oppleves pendlingen som selvbestemt og attraktiv, fordi den muliggjør både nærhet til natur og sosialt miljø i nord, og tilgang til kulturtilbud og privatliv i sør. Aktørskap i mobilitet kan gi uttrykk for posisjon i et samfunn, som kan være en pekepinn på hierarkier sosialt, kulturelt eller økonomisk. Dette samsvarer med funn fra nordnorske lokalsamfunn, der mobilitet også fungerer som markør for sosial posisjon og ulik tilgang til ressurser (Valestrand og Gerrard, 2015:236). Slik mobilitet er en del av samspillet som former kystsamfunnene i Kirkenes (Valestrand og Gerrard, 2015) er mobilitet ikke bare en påvirkende faktor, men en del av Øverbygds identitet, med røtter langt tilbake i historien gjennom migrasjon fra Østerdalen og gjennom tilstrømmingen fra Forsvaret i nyere tid.

Analysen viser at denne formen for mobilitet ikke utelukkende er et individuelt valg, men også er tett knyttet til institusjonelle maktforhold. Pendlingen fremstår i praksis som en

forutsetning for å oppnå reell fritid og avstand til jobben i et miljø der arbeid, bolig og sosialt liv ellers flyter sammen. I Cresswells (2010) forståelse av mobilitet som politisk og institusjonelt strukturert, blir handlingsrommet for bevegelse ulikt fordelt, samtidig som enkelte har makten til å kunne dra (Cresswell, 1996). Forsvarets organisering bidrar dermed til at mobilitet både fungerer som en ressurs for noen og som en ufrivillig nødvendig for andre, og produserer ulik tilgang til privatliv, restitusjon og fravær.

7.1.2.1 Den sosiale utarmingene

Pendlerutviklingen påvirker nabolagene. Personell over 30 år har høyest forekomst av pendling, og få flytter med familien sin til tjenestestedet (Lindgren et al., 2024). Det har ifølge informantene skjedd en drastisk endring de siste 10 årene, hvor nabolag har gått fra å være fulle av familier, til å bli bokollektiv med yngre personell. I tillegg er majoriteten av nybyggene som har dukket opp de siste årene, pendlerboliger og kvarter, heller enn boliger med plass til familier. Noen er mer frustrert over situasjonen enn andre:

“Og nå står den derre lekeplassen uberørt og overgrodd ... Og folk klipper ikke plenene sine [...] Det er bare en gjeng med uoppdragne drittunger her.”

Medflytter 1

Intervjuene viser en frustrasjon blant både medflyttere og lokalbefolkningen overfor pendlerordningen. De beskriver den som hovedårsaken til den sosiale utarmingene av Øverbygd. De peker på at ordningen er for lukrativ, med få lukrative motsatser, noe som skaper et deltidssamfunn preget av midlertidighet. Det pekes særlig på at medflyttere og familier har dratt, og få partnere velger nå å flytte med.

Familiene og medflytterne har lenge vært de naturlige brobyggerne mellom lokalsamfunnet og Forsvaret, mye fordi de tar sivile jobber og har barn i skole og barnehage med lokale barn. Samtlige medflyttere jeg har snakket med har hatt sterke meninger om at pendlerordningen har ødelagt det sosiale livet i Øverbygd. Også lokalbefolkningen merker konsekvensene:

“Økende grad av pendling fører også til store rekrutteringsutfordringer for verv i lag- og foreninger. Disse er svært viktig for bolyst, integrering og tilbud i ei bærekraftig forsvarsbygd. Forsvarsansatte har tradisjonelt vært en svært viktig ressurs for å

oppretholde og utvikle lag- og foreninger, men økt pendling reduserer drivkreftene, og dermed tilbud og bolyst.”

Informantene uttrykker frustrasjon og maktesløshet. Deres perspektiver kan forstås som levde erfaringer av skalerte maktforhold, der beslutningene som tas oppleves fjerne og utilgjengelige, samtidig som konsekvensene er svært konkrete og nærværende i hverdagen. Steder er møtepunkter for relasjoner på ulike skalaer samtidig. Det er dette Castree & Holloway (2009) forklarer gjennom å se steder som omkoblingspunkter, der nasjonale og globale prosesser utspiller seg i lokale liv, som kommer til uttrykk gjennom hvordan konsekvenser av institusjonell politikk oppstår i det lokale.

7.1.2.2 Et nødvendig onde som resultat av samfunnsutviklingen?

Pendlerordningen har en hensikt, og dessuten koster den Forsvaret store summer. Forsvaret konkurrerer i tillegg med resten av arbeidslivet om å være en attraktiv arbeidsgiver, og må i økende grad forholde seg til personellens krav, som å ivareta familiens behov (Lindgren et al., 2024). Det vises særlig til den “moderne familien” med to arbeidstakere som en stor utfordring for å få partnere til å flytte med forsvarsansatte til tjenestestedet, ettersom arbeidsmarkedet for medflyttere ofte er begrenset. Forsvarets egne rapporter (ibid, Heen et al., 2023), fagpersoner og personell jeg har intervjuet er enig i at pendlerordninger er et nødvendig onde for å sikre den kompetansen som trengs i Forsvaret. Noe som derimot ikke stemmer overens, er korrelasjonen mellom når samfunnsutviklingen satt kvinner i arbeidslivet og den faktiske fraflyttingen av familier på tjenestestedet Skjold.

Selv om det utvilsomt er et begrenset arbeidsmarked for medflyttere i Øverbygd og områdene rundt, og det nok er mer utfordrende å flytte familien til tjenestestedet i dag, peker datamaterialet mitt på at utfordringen er mer sammensatt enn som så. Selv om det gradvis over flere tiår har blitt færre familier, som nok til dels kan skyldes Forsvarets reform og strategiske utvikling etter den kalde krigen, er det noe drastisk som har skjedd de siste årene. Både medflyttere, lokale og forsvarsansatte med lang fartstid sier at det før pandemien var et levende familieliv i de militære nabolagene, som nå har forsvunnet. Kanskje har pandemien i seg selv en innvirkning. Fagperson (4) peker på noe som ble sagt i et annet nærliggende forskningsprosjekt om Forsvarets rolle i lokalsamfunn:

“Det var nokon som sa at dei trekte seg inn i leiren da pandemien kom, og dei kom aldri ut igjen”

Flere informanter peker også på pandemien som en faktor. Medflytter 1 forteller om Frilleriket og det sosiale livet på Skjold:

“Så smalt koronaen i 2020. Og da ble det nesten nedlagt av det, da. Og etter det så prøvde man å dra i gang, men de årene hadde rasert det som var av familielivet, nesten. Og da hadde det kommet nye pendlerordninger og ny forsvarsstruktur.”

- Medflytter 1

Dette bekrefter en annen medflytter (2) som selv hadde rollen som familiekoordinator en liten stund. Hun tenker tilbake til “koronatider [...] året 2020/21 - da flytta nesten alle”. Informantene peker på korona og endring i pendlerordningen som årsaker til at færre medflyttere og familier kommer til Skjold. Et annet poeng som taler imot argumentet om likestilling og samfunnsutvikling som årsak, er at det synkront med dette har blitt flere kvinner i Forsvaret. Dette har resultert i at mange par består av to forsvarsansatte (Heen et al., 2023), – noe som med riktige forutsetninger og arbeidsforhold i teorien kunne økt familiekonsentrasjonen på forsvarssteder.

7.1.2.3 Tilbudene som forsvant

Flere informanter understreker at pendlerutviklingen også må forstås i lys av at tidligere støttestrukturer for familier og medflyttere er blitt bygget ned.

Stillingen som familiekoordinator eksisterer ikke lengre, men blir nevnt i mange av intervjuene. Familiekoordinatorordningen beskrives som en tidligere sentral serviceinstans og sosial brobygger for medflyttere og deres familier i Øverbygd. De arrangerte ukentlige møter, fester, velkomstarrangementer og var til hjelp på andre måter. Selv om ordningen primært var rettet mot Forsvarets personell, ble rollen ofte besatt av lokale personer som brukte sin lokalkunnskap til å koble medflyttere til bygda. I et innlegg i Forsvarets forum, blir behovet for familiekoordinatorer fremhevet (Blom et al, 2026). Her fremkommer det at det tidligere var det familiekoordinatorer i de fleste leirer, mens det nå finnes én familierådgiverstilling i

hele Forsvaret. Garnisonssjef ved Setermoen leir, major Svein Ivar Larsstuen, sier han tolket familiekoordinator-rollen som ganske unik, og at de var med på å skape kortere avstand mellom forsvarskommunen og militær aktivitet (ibid).

Medflyttere som opplevde tiden med familiekoordinator, forteller at ordningen fikk dem til å føle seg verdsatt og sett av Forsvaret. Etter at stillingene forsvant, beskriver informanter en følelse av å stå på bar bakke og at Forsvaret har sluttet å ta ansvar for familienes trivsel:

“Altså ... I 2019 så følte jeg meg verdsatt som medflytter. Jeg ble invitert på velkomstfest i august. Der var medflytterne på eget vorspiel sammen med bataljonssjefen.”

- Medflytter 1

Hun peker på at det ikke var så mye som skulle til, men at de få tingene som ble gjort for å ta dem imot, og å føle seg sett som medflytter hadde mye å si. Videre spurte jeg om det ikke fantes lignende tilbud nå:

“Nei. De har bare tatt fra oss ting. Ja, men jeg er litt sint, faktisk. Jeg føler meg litt sviktet.”

Denne medflytteren har planer om å flytte, og påpeker at det er det sivile miljøet hun kommer til å savne mest, men at hun kjenner seg ferdig med Forsvaret. Hun peker også på at ingen fra Forsvarets side har involvert henne eller de andre medflytterne i prosessen om å få folk til å bli lengre, og at hun føler seg oversett. Medflytter 2 synes det er dumt at så mange forsvarsfamilier har flyttet, men for henne er det sivile miljøet nå viktigst for hennes trivsel:

“Men nå er det masse lokale folk, og i barnehagen er det masse folk. Så man får være sosial selv om det ikke er gjennom Forsvaret. Jeg føler jeg kjenner mer sivile folk enn militære. Men det er fordi de bytter så mye ut i Forsvaret òg.”

Det tyder på at pendlerordningen også har bidratt til at de få medflytterne som er, har blitt mer integrert i lokalsamfunnet enn de kunne vært om de hadde et større militært nettverk. Samtidig er det tydelig at noen kritiske faktorer gjør det utfordrende å bli, spesielt knyttet til boligstandard, økonomiske kostnader ved reise og mangel på familie- og støttenettverk.

7.1.2.4 Bolig, flybilletter og støttenettverk

De sosiale konsekvensene av pendlingen er opprørende for mange informanter, men de peker også på praktiske ordninger som forfaller, og som påvirker lysten på å bli.

“Det eneste fordelen vi har, er at vi bor billig. Men hvis du har sett, no offence, den rønna jeg bor i, så hadde jeg ikke betalt ei krone mer. Jeg bor ikke i mitt eget. Jeg kan ikke gjøre hva jeg vil der. Jeg må gjennom et sånt dumt maskineri som har blitt sentralisert for å få malt en vegg. [...] Hjem er jo et viktig sted. Og det å hele tiden kjenne at 'dette er ikke mitt', og 'jeg synes det er ganske stygt her”

- Medflytter 1

Boligsituasjonen trekkes frem av flere, og ikke bare medflyttere. Det pekes på rigide regler for å få eller oppgradere bolig, og at det er mangel på sivile alternativer. Etter åtte år i Forsvarsbolig har man ikke lengre krav på det, som for noen kan trigge flytting tidligere enn ønsket. I tillegg oppleves nabolagene som studentbyer fremfor stabile familienabolag.

“Ikke at det har vært dritt å bo her, men nå er det liksom ... Ja, jeg ser mørkt på dette stedet nå. Forsvarsboliger som forfaller. Ja, krangel om plassene, ung befolkning, kun festing og bare pendlere. Det er ikke så kult her nå, altså. Det er kanskje det jeg kjenner på. Sorgen over stedet som har vært så bra.”

Slike utsagn gir uttrykk for sterke emosjonelle reaksjoner, men peker samtidig på bredere strukturelle endringer i bosettingsmønster, boligsituasjon og sosial sammensetning. Analytisk kan dette forstås som konsekvenser av en pendlerordning som i økende grad produserer midlertidighet fremfor tilhørighet.

I min egen oppvekst hadde alle forsvarsfamilier krav på to “hjemreiser” for hele familien til der de eventuelt kom fra, og billettene kunne også brukes til å “hente” besteforeldre. På et tidspunkt forsvant disse billettene, og i sammenheng med høye priser på flyreiser til Nord-Norge, oppleves avstanden til resten av landet stor. Informanter peker på at en hjemreise for hele familien i ferier vil koste de opptil 30 000 kroner, noe som forsterker følelsen av å være

isolert, og å savne familie og venner andre steder i landet. Noen synes at de “frarøver besteforeldre mulighet til å se barnebarn” og andre føler seg “avklippet fra resten av verden”.

Mangel på et naturlig støtteapparat gjør hverdagen som småbarnsfamilie i Øverbygd krevende. Uten besteforeldre eller familie i nærheten må foreldre lene seg på naboer og venner i samme situasjon - noe det har blitt færre av med årene. Om Forsvaret kunne bistått med praktisk bistand eller dekt flybilletter til besteforeldre, hadde situasjonen vært mye enklere - særlig i perioder med lange arbeidsdager og øvelsesdøgn, uttrykker informanter.

Pendling former ikke bare livene til de som pendler, men får også konsekvenser for en rekke “passive” aktører – de som flytter, de som blir igjen, og lokalsamfunnet som helhet.

Pendlerutviklingen materialiserer seg ikke bare på individnivå, men i nabolagene, i det sosiale livet og i stedets langsiktige utvikling. Slik peker analysen på både styrken og begrensningen i mobilitetsteorien: mens den gir et presist språk for å analysere makt knyttet til bevegelse, viser Øverbygd hvordan mobilitet også produserer fravær, tap og sosial uthuling – dimensjoner som først blir fullt synlige når mobilitet analyseres i relasjon til sted og hverdagsliv.

7.2 Hvorfor er det viktig med folk i forsvarsbygda?

Det er et uttalt mål i norsk sikkerhets- og forsvarspolitikkk at det skal finnes velfungerende og robuste lokalsamfunn i nord (Departementene, 2025, Forsvarsdepartementet, 2024, 2026).

Begrunnelsen er både strategisk og samfunnsmessig: bosetting, tilstedeværelse og sivile strukturer forstås som en del av den samlede beredskapen. Samtidig viser analysen av Øverbygd at nettopp disse forutsetningene utfordres av forsvarspersonalets mobilitet og samfunnsutviklingen forøvrig.

7.2.1 Bofasthet, beredskap og tilstedeværelse

Bofasthet i en forsvarsbygd rommer mer enn spørsmålet om bosetting - det berører også sosial kontinuitet, delte erfaringer og lokal beredskap. I det følgende analyseres hvordan fravær og tilstedeværelse forstås og erfares i Øverbygd, og hvorfor dette fremstår som viktig for både stedlig mening og beredskap i praksis.

Flere informanter trekker frem hvordan fraværet av bofaste forsvarsfamilier og medflyttere ikke bare påvirker det sosiale miljøet, men også opplevelsen av mening og tilhørighet for dem som faktisk er igjen. En medflytter beskriver hvordan hun i perioder har kjent på et sterkt behov for å være i et lokalsamfunn der flere deler samme livssituasjon:

“Sånn som når “Oskar” var utenlands i 2018, bodde jeg i Oslo. Og da kjente jeg meg også veldig utenfor fordi jeg hadde ingen venninner i samme situasjon. (...) da kjente jeg på den lengselen etter å komme et sted der det var flere i samme situasjon. Men nå er det jo ikke noen av dem her heller. Hvorfor skal jeg da bo her? Lurer jeg på.”

- Medflytter 1

Sitatet illustrerer hvordan bofasthet ikke bare handler om bolig, men om sosiale fellesskap og delte erfaringer. Når disse fellesskapene forsvinner, svekkes også begrunnelsen for å bli værende – særlig for dem som allerede lever med et fraværende familiemedlem i tjeneste.

Spørsmålet om hvorfor det er viktig med folk i forsvarsbygda, handler også direkte om beredskap. Flere informanter knytter høy pendlerandel til redusert tilstedeværelse og lavere beredskap, både formelt og uformelt. En annen medflytter uttrykker dette tydelig:

“Det er veldig dumt (*sikter til pendlerordningen*). Og for sju år siden så var dette et sted med mye høyere beredskap enn det er nå. Nå mener jeg det er ganske lav beredskap. Og det er Forsvarets skyld, først og fremst.”

- Medflytter 2

Selv om det er enighet i at beredskapen trues av fravær, nyanseres dette av forsvarsansatte selv, som peker på at pendlerordningen også er en forutsetning for i det hele tatt å bemanne steder som Skjold:

“Hvis man ikke har hatt pendlerordninga, så tror jeg man heller ikke hadde hatt ansatte som hadde valgt å jobbe f.eks. på Skjold. Selv om pendlerordninga kan være negativ for beredskapen.”

- Forsvarsansatt 3

Dette fremgår som et sentralt paradoks i Forsvarets bemanningssituasjon: pendlerordningen muliggjør rekruttering, men undergraver samtidig noen av de beredskapsmessige fordelene ved lokal bosetting.

En nærliggende utfordring til dette med bofasthet er selve flyttemeldingen en som innbygger gjør når en flytter til et nytt sted, som er et sentralt poeng i neste delkapittel.

7.2.2 Totalberedskap og sivile resiliens

I diskusjoner om samfunnssikkerhet og totalberedskap løftes det ofte frem at militær beredskap er avhengig av sivile ressurser og lokal kunnskap (blant annet i Departementene, 2025). En informanter viser til et typisk heimeverns-begrep som et bilde på dette:

“I Heimevernet snakker man om kjentmannen, at du har den lokale som kjenner bygda. (...) At du har en bonde som har maskiner som en traktor, og kan bruke den, eller kanskje de har en drivstofftank liggende på gården som kan forsyne Forsvaret. Og jeg tror det med beredskap og totaliteten av det, det handler om mer enn bare kuler og krutt.”

- Lokal 5

Beredskap handler om tilgang på lokalkunnskap, sivile ferdigheter og materielle ressurser – traktorer, kjøretøy, drivstoff, entreprenørkompetanse – som først blir tilgjengelige når det finnes et levende lokalsamfunn rundt leiren - som Forsvaret kjenner. En forsvarsansatt med lokal forankring peker i et skriftlig intervju på hvordan dagens praksis kan svekke denne beredskapen:

“Et stort feiltrinn at vi ikke bruker lokale aktører i offentlige anskaffelser. Det hadde styrket beredskapen, samholdet/samarbeidet mellom lokalsamfunn og forsvar og bidratt til flere arbeidsplasser på sikt (til f.eks. medflyttere).”

- Forsvarsansatt 5

Dette peker på en viktig sammenheng mellom lokal næringsutvikling, forsyningssikkerhet og sosial bærekraft. Når lokale aktører ikke inkluderes, svekkes både beredskap og lokalt eierskap til Forsvarets tilstedeværelse.

7.2.3 Beredskapsparadokset og lokal trygghet

Lite vitner om en uttalt skepsis og bekymring knyttet til den militære opprustningen i lokale medier og kommunale planer og uttalelser. Opprustning omtales i hovedsak positivt, og bekymringer knyttes først og fremst til infrastruktur, bolig og kapasitet til å ta imot nye innbyggere, snarere enn til selve trusselbildet. Dette illustrerer hvordan lokal trygghet og nasjonal sikkerhet flettes sammen i hverdagsforståelsen av stedet, et typisk tilfelle av militarisering (Woodward, 2020). Dette kan nærmere sees som et sikkerhetspolitisk paradoks i Øverbygd. Flere informanter er klar over at stedet i en krigssituasjon kan være en målskive, men dette preger i liten grad hverdagslig bekymring blant lokalbefolkningen. Som Sidaway (2009) beskriver i sin analyse av militære steder som Plymouth, kan økonomisk og sosial trygghet hvile på nettopp statens destruktive kapasiteter. I Øverbygd kommer dette til uttrykk ved at økt geopolitisk spenning resulterer i lokal utvikling gjennom opprustning, arbeidsplasser og investeringer.

Samlet viser denne delen at menneskene er avgjørende for at et forsvarsdominert sted skal fungere som lokalsamfunn og beredskapsressurs. Bofaste familier, medflyttere og lokale aktører bidrar til sosial stabilitet, sivile nettverk og praktisk beredskap som ikke lar seg erstatte av pendling alene. Når disse gruppene forsvinner, svekkes både attraktiviteten ved å bo i forsvarsbygda og de samfunnsmessige forutsetningene Forsvaret selv er avhengig av. Spørsmålet om hvorfor det er viktig med folk i forsvarsbygda, handler dermed ikke bare om distriktpolitikk eller trivsel, men om hvordan militær tilstedeværelse faktisk forankres i samfunnet den er ment å beskytte.

7.3 Attraktive lokalsamfunn for en styrket forsvarsevne?

I både Nordområdesatsingen (Departementene, 2025) og Forsvarsløftet (forsvarsdepartementet, 2024, 2026) målsettes attraktive lokalsamfunn som strategisk viktig. Jeg har i de fleste intervjuene spurt informanten hva et attraktivt lokalsamfunn er for dem, etterfulgt av hva de tenker at Forsvaret legger i begrepet.

“Hvis jeg var Forsvaret, ville jeg begynt med meg selv. De må ordne opp i den pendlerordningen sin, så det blir folk her. La oss begynne med det, da. Men hva de mener med [attraktive lokalsamfunn], det sliter jeg litt med å forstå selv.”

Det er lite konkret å hente i regjeringens strategiske dokumenter om hva begrepet og målsettingene betyr i praksis. I et intervju med en militær fagperson som har jobbet med strategisk personell- og kompetansepolitikk i Forsvarsdepartementet, fikk jeg innsyn i hva de legger i begrepet. Han bekrefter at objektive mål som sentralitet og statistiske indikatorer ofte fungerer som referanseramme når attraktivitet i lokalsamfunn vurderes. I denne forståelsen fremstår attraktivitet som knyttet til målbare strukturelle forhold, der sentralitet fungerer som et sentralt styringsverktøy.

“Mye av det går rett og slett på sentraliteten. Det er noe håndfast. [...] Det beste for å skape attraktivitet er dermed å skape sentralitet, fordi at det måler tilgang på arbeidsplasser og på tjenester [...] Du kjenner det nesten på kroppen når du er på disse forskjellige stedene. Det er forskjell på om man tar en tur til Kåfjord i Nord-Troms, eller om du er i Sørreisa. Det er vesentlige kvalitative forskjeller.”

Her fremstår sentralitet som Forsvarets viktigste operasjonelle inngang til attraktivitet, ved at tilgang på tjenester og arbeidsplasser brukes som målbare indikatorer på hvor attraktivt et sted kan forventes å være. Beskrivelsen viser hvordan sentralitet forstås kvalitativt, og ikke kun som en administrativ kategori. Samtidig tydeliggjør fagpersonen at Forsvarets faktiske handlingsrom er begrenset av sikkerhetspolitiske hensyn, som gjør sentralisering til et urealistisk alternativ i norsk kontekst:

“Ideelt sett skulle vi gjort som Nederland. De har også hatt 'rekruttere- og beholde' - utfordringer. Så de har lagt ned operative avdelinger i den usentrale østlige delen av Nederland, og flyttet de nærmere storbyene på vestsiden. Det kunne man sett for seg at man kunne gjort i Norge i en alternativ virkelighet. Men det er ikke slik våre sikkerhetspolitiske forhold er. Det er av strategisk norske interesser at vi har velfungerende, gode lokalsamfunn i nord. Så vi trenger å være der. Og da må vi ta grep for å bidra til at vi skaper stedsattraktivitet.”

Attraktivitet kan ikke lenger forstås utelukkende som et spørsmål om sentralitet, fordi Forsvaret må være til stede i usentrale områder. Dermed flyttes også oppmerksomheten mot hva som faktisk kan bidra til attraktivitet innenfor slike strukturelle rammer. Denne

nyanseringen kommer eksplisitt til uttrykk når fagpersonen understreker at sentralitet alene ikke gir et fullstendig bilde av et steds kvalitet eller funksjon:

“Og så er jeg veldig opptatt av å si at det ikke er svart på hvitt. Det er jo ikke sånn at en liten kommune ikke kan være attraktiv og velfungerende. Vi kan ikke se oss helt blind på det heller [...] Det er ganske mye man kan gjøre også som en liten kommune. Det handler om inkludering, det handler om å ha gode møteplasser, og at man finner hensiktsmessige måter å samarbeide på.”

Dette utsagnet åpner for et attraktivitetsperspektiv som går forbi sentralitetsindeksen, og peker mot relasjonelle og sosiale kvaliteter som i liten grad lar seg fange opp av statistiske mål. Storey (2010) diskuterer målsettinger for bærekraftige lokalsamfunn i gruvesamfunn preget av fly-inn/fly-ut -turnus, og peker på at det sjeldent settes eksplisitte målsettinger for faktorer som tilhørighet og felles kultur i strategier for utvikling. Han argumenterer for at det er vanskelig å vurdere hvilke effekter som faktisk bidrar til gode lokalsamfunn, om vi målsetter feil faktorer.

I lys av funnene fra Øverbygd fremstår nettopp inkludering, møteplasser og samarbeid som avgjørende faktorer for hvorvidt stedet oppleves som et sted en ønsker å bo over tid. Spennet mellom Forsvarets behov for målbare styringsverktøy og erkjennelsen av at attraktivitet også produseres sosialt og relasjonelt, danner dermed et sentralt bakteppe for å forstå pendlerordningen og dens konsekvenser i Øverbygd.

Måten attraktivitet forstås og måles på i Forsvaret er politisk, men kan analytisk leses som en bestemt måte å operasjonalisere sted på. I denne logikken behandles sted primært som lokalisering – det vil si som en geografisk posisjon vurdert ut fra tilgjengelighet, infrastruktur og strukturelle forhold - snarere enn som et relasjonelt rom formet av sosiale relasjoner og hverdagspraksiser (Agnew, 1987). Forsvarets forståelse står i kontrast til et relasjonelt stedsbegrep, der sted forstås som noe som produseres gjennom tilhørighet, identifikasjon og samhandling over tid (Massey, 1994). Analysen av Øverbygd viser at attraktivitet for informantene ikke oppleves som en objektiv egenskap ved stedet, men som nært knyttet til livsfase, sosiale nettverk, møteplasser og opplevelsen av å høre til. Slik understøtter funnene Relphs (1976) forståelse av stedsidentitet som avgjørende for om et sted kan oppleves som hjem, og hvordan fravær av tilhørighet kan føre til fremmedgjøring og distanse. I

forlengelsen av dette viser Zacharya et al. (2022) hvordan graden av fysisk og institusjonell lukkethet i intensjonelle samfunn, har direkte betydning for i hvilken grad innbyggere utvikler stedsidentitet i relasjon til vertssamfunnet.

Attraktivitet framstår her som et uttrykk for hvorvidt stedet muliggjør varig identitetsforankring, snarere enn midlertidig trivsel. Samtidig viser analysen at disse relasjonelle dimensjonene ikke utvikles i et maktfritt rom: Forsvarets institusjonelle tyngde og dominerende posisjon begrenser i praksis hvilke relasjoner og typer tilhørighet som får rom for å utvikle seg, noe som problematiserer forestillingen om stedet som fullt ut åpent og relasjonelt.

7.3.1 Attraktivitet sett fra ulike posisjoner

På tvers av gruppene trekkes natur, sosial nærhet og hverdagslige fellesskap frem som sentrale kvaliteter ved Øverbygd. Samtidig viser analysen at disse kvalitetene vektlegges ulikt avhengig av posisjon, livsfase og grad av bofasthet. For mange forsvarsansatte handler attraktivitet om behovet for arenaer utenfor jobbens rammer:

“Et attraktivt lokalsamfunn må jo føles litt som et *community* (...) hvor man møter hverandre også utenfor jobb.”

- Forsvarsansatt 4

Flere peker samtidig på hvor krevende det kan være å bo og jobbe på samme sted, der grensene mellom arbeid og privatliv viskes ut. En lokal setter dette på spissen ved å påpeke at ingen vil bo fast på plattformen de jobber på i Nordsjøen, og etterlyser flere arenaer hvor forsvarsansatte kan møte andre folk enn kollegaer. For noen blir pendling en måte å håndtere dette på, som gir ønsket avstand og variasjon. Samtidig uttrykkes et oppriktig engasjement fra forsvarsansatte overfor lokalsamfunnets videre eksistens.

For medflyttere får attraktivitet en tydeligere hverdagsnær dimensjon knyttet til livsfase og barns behov. Natur og sosial uformell omgang verdsettes høyt, men denne tiltrekningen er sårbar for sosial uttynning og tap av tjenester. Når venner flytter, tilbud forsvinner og nettverk brytes opp, endres vurderingen av stedet. De stiller spørsmål ved om barna deres “virkelig skal gå på denne skolen, og hva med andre fritidsaktiviteter?”. Medflytterne er

opptatt av de mer grunnleggende tjenestene som får hverdagen til å gå opp, for eksempel nevnes mangelen på et apotek av mange.

For lokalbefolkningen knyttes attraktivitet i mindre grad til variasjon i tilbud, og i større grad til stedlig tilhørighet, natur og felleskap.

“At jeg føler at jeg kan snakke min egen dialekt og bli forstått. [...] Jeg trenger ikke få alle mine interesser og sånt oppfylt. Men jeg må kunne virke i lokalsamfunnet.”

- Lokal 3

Muligheten til å “virke i lokalsamfunnet” og bli forstått i eget språk og sosiale koder fremstår som sentral. Samtidig viser analysen at denne sterke lokale identiteten også kan forsterke skillet mellom lokale og forsvarspersonell, der ulike livsrytmer og referanser blir del av stedets sosiale struktur. Med støtte i Massey (1994) og Berg og Dale (2004) kan Øverbygds sterke lokale identitet forstås som et resultat av langvarig ekstern påvirkning gjennom Forsvaret.

Samlet viser analysen at Øverbygd rommer tydelige og verdsatte attraktive kvaliteter knyttet til natur, fellesskap og sosial nærhet. Samtidig er disse kvalitetene sårbare i møte med høy mobilitet, midlertidighet og institusjonell dominans. I tråd med Masseys (2005) forståelse av sted som et møtepunkt for relasjoner på tvers av tid og skala, fremstår Øverbygd som et sted der attraktiviteten som arbeidssted sameksisterer med en svekket opplevelse av tilhørighet til Øverbygd som bosted. Attraktivitet blir dermed ikke et enten–eller, men et skjørt balansepunkt mellom frihet, fellesskap og belastning – der stabilitet i bosetting og samhandling er avgjørende for at de positive kvalitetene faktisk skal bestå.

Når analysen så langt har vist hva som gjør det utfordrende å bli boende i Øverbygd, reiser det også spørsmålet om hvordan ansvaret for disse utfordringene fordeles – og mellom hvilke aktører.

7.4 Lokalsamfunnet mellom to stoler - Forsvaret og kommunen

Øverbygd er et lokalsamfunn i krysningsfeltet mellom to offentlige forvaltningsnivåer: kommunen og staten gjennom Forsvaret. Som vertskommune er Målselv ansvarlig for en

rekke tjenester som skal betjene både lokalbefolkning og militær tilstedeværelse, blant annet vann- og avløp, kommunale veier og helsetjenester. Samtidig påvirkes kommunens handlingsrom av økonomiske og institusjonelle rammer den i begrenset grad kontrollerer. Spørsmålet om kommunale tjenester og skatteinntekter synliggjør dermed hvordan statlig oppskalering og lokal tjenesteavvikling henger sammen gjennom en skjev fordeling av ansvar, kostnader og inntekter.

I en periode der Forsvaret varsler omfattende oppskalering av personell, materiell og aktivitet i nord, har kommunen samtidig vedtatt nedleggelse av to sentrale velferdsinstitusjoner i Øverbygd – legekantoret og sykehjemmet. Parallelt har det blitt investert betydelige midler i bygdas idrettshall, Gimlehallen, gjennom et sivil-militært samarbeid mellom Forsvaret og kommunen. Denne kombinasjonen av statlig vekst og kommunal tilbaketrekning forsterker en opplevelse av institusjonell ubalanse i lokalsamfunnet.

Nedleggelsen av legekantoret våren 2026, etter langvarige rekrutteringsutfordringer og til tross for alternative forslag om omorganisering, har vært særlig konfliktfylt. Debatten har skapt stort lokalt engasjement, noe som også kommer tydelig til uttrykk i lokal offentlighet:

“Det har blitt sagt før og det skal sannelig sies igjen: Det verste med å bo i Øverbygd er at det ligger i Målselv kommune.”

- Dolmseth (2026), *Nye Troms*

Utsagnet uttrykker både frustrasjon og en følelse av begrenset lokal handlekraft i et samfunn som samtidig er gjenstand for betydelige statlige investeringer. Det hevdes fra flere informanter, og i et titalls leserinnlegg i avisen, at kommunen bedriver en sentraliseringspolitikk, hvor Bardufoss står i sentrum. Totalsummen av kommunens og forsvarets politikk, kalles av en informant “et tvangsekteskap mellom by og land”.

Frustrasjonen kommer også til uttrykk på Facebook. Dette innlegget handler om skatteinntektene fra forsvarsansatte, som kommunen angivelig går glipp av. Skrevet av en lokal næringsdrivende i desember 2025:

“Selvfølgelig skal forsvarsansatte melde flytting sånn at de bidrar til at kommunene som er vertskap kan få skatteinntekter. Det er ikke en privatsak. Det er en samfunnssak. Det er ufyselig og smakløst at man fra forsvarsledelse og regjering har halvveis bevisstløs holdning til handlinger som befinner seg på skalaen som starter med snylting og ender på korrupsjon.”

Kritikken som kommer til uttrykk her, bygger på artikkelen *Mørketallene i Nord* (Forsvarets Forum i samarbeid med Kommunal Rapport, Blom et al, 2025). Her uttrykker ordførere i flere vertskommuner - Målselv, Bardu, Porsanger og Ørland – at statlige investeringer i Forsvaret ikke nødvendigvis gir tilsvarende inntekter lokalt, til tross for økte kommunale utgifter. I Målselv innebærer dette at en betydelig gruppe forsvarsansatte mottar kommunale tjenester uten at skatteinntektene tilfaller kommunen.

Paradokset formuleres skarpt av ordføreren i Porsanger kommune, som beskriver kommunen som en “lavinntektskommune fordi vi lever av Forsvaret”, og ironisk foreslår kutt i eldreomsorgen som løsning for å ta imot flere. Samtidig som Forsvaret i strategiske dokumenter understreker at attraktive lokalsamfunn er viktige for forsvarsevnen, fremheves det at det ikke er Forsvarets mandat å skape disse lokalsamfunnene. Når Forsvaret i praksis dominerer tettsteder som Øverbygd gjennom arealbruk, bosettingsmønstre og institusjonell tyngde, blir ansvarsfordelingen uklar.

Denne uklarheten tydeliggjøres ytterligere i *Mørketallene i Nord* (Schwenke og Blom, 2025), der det fremkommer at Skatteetaten ikke har mottatt tips fra Forsvaret om manglende flyttemeldinger, til tross for oppfordringer fra Finansdepartementet. Hær sjef Lars Lervik uttaler på sin side at dette er et anliggende mellom enkeltpersoner og Skatteetaten. Samlet viser disse forholdene hvordan Øverbygd befinner seg i en institusjonell skvis mellom Forsvarets behov og kommunens begrensede handlingsrom. Sakene om legekantoret, sykehjemmet og senere Gimlehallen fremstår dermed ikke som isolerte lokale problemer, men som uttrykk for hvordan ansvar, kostnader og beslutningsmakt er skjevt fordelt i et forsvarsdominert vertssamfunn.

7.4.1 Nedleggelsen av legekantoret

Nedleggelsen av legekantoret analyseres her som et konkret uttrykk for hvordan institusjonelle skalaer og ansvarsforhold virker inn i lokalsamfunnets hverdagsliv. Reaksjonene på nedleggelsen har vært sterke. Selv har jeg telt 60 avisinnlegg som gjelder saken i lokalavisen Nye Troms, bare hittil i 2026. I et radiointervju med NRK beskriver en lokal innbygger med 45 års fartstid i Hæren situasjonen slik:

“Jeg har aldri sett en så stor frustrasjon i bygda. Den største arbeidsplassen i Øverbygd er Forsvaret, og de i Forsvaret prøver nå å trekke til seg barnefamilier og folk som bosetter seg i kommunen. Men å fjerne primærhelsetjenesten i bygda er ikke medvirkende til rekruttering.”

Utsagnet fanger en utbredt opplevelse av at kommunens beslutning står i direkte motsetning til Forsvarets mål om bosetting og rekruttering. Flere informanter peker på at fremtidsbildet de hadde sett for seg i Øverbygd endres når lokale helsetjenester forsvinner, og at bygda dermed fremstår mindre egnet som et sted å bli boende over tid.

Målselv kommune begrunner nedleggelsen med strukturelle utfordringer som også preger andre distriktskommuner, særlig knyttet til rekruttering av helsepersonell og demografisk utvikling (Kosmo, 2026). Dette har ført til et vedtak om sentralisering av helsetjenester til Bardufoss.

Samtidig fremstår beslutningen som motstridende når den ses i sammenheng med kommunens egne planer. I høringsutkastet til kommuneplanens arealdel (Målselv, 2025) pekes det på at Øverbygd forventes å oppleve betydelig vekst som følge av Forsvarets oppskalering, og Skjold/Øverbygd løftes frem som et prioritert område for boligutvikling. Denne dobbeltheten bidrar til å forsterke usikkerheten i lokalsamfunnet. Siste status om legekantoret fra kommunestyret 07.05.26, er at driften berges frem til høsten, og at saken da skal opp til vurdering igjen (Løvland og Pedersen, 2026). Endringen i vedtaket er på bakgrunn av feilaktig kunnskapsgrunnlag da legekantoret ble vedtatt nedlagt tidligere denne våren. Det sterke lokale engasjementet begrunnes som en viktig grunn for hvorfor saken ble vurdert på nytt.

7.4.1.1 Formelt samarbeid og asymmetrisk makt

Samarbeidet mellom Forsvaret og Målselv kommune beskrives i ”festtaler” som godt, men er i praksis begrenset til formelle og tekniske spørsmål knyttet til blant annet vann- og avløp og byggesaker. Da Forsvarets langtidsplan med oppskalering i Nord-Norge ble lagt frem, innførte kommunen byggeforbud som følge av manglende kapasitet på kommunal infrastruktur. Dette har gitt kommunen en risiko for å måtte bære store kostnader alene.

I denne sammenhengen beskrives Forsvaret av plansjefen som både “bukken og havresekken”. I plansaker kan Forsvaret samtidig være grunneier, fagmyndighet og innsigelsesmyndighet, noe som gir dem en særstilling i forhandlinger. Forsvarets hierarkiske organisering trekkes også frem som en utfordring, ettersom beslutningsmyndighet er fordelt på flere nivåer og gjør raske avklaringer vanskelige. Nedleggelsen av legekantoret synliggjør dermed hvordan kommunens handlingsrom begrenses av skalerte prioriteringer, der lokale tjenester må tilpasses nasjonale strukturer uten tilsvarende kompensasjon.

Disse utfordringene problematiseres også fra sentrale hold. Redaktør i *Forsvarets Forum*, Anne Karin Pessel-Kleven (2025), skriver blant annet:

“Bak hver brigade og base som skal vokse stort de neste årene, står kommunene som skal huse dem. De skal klare det umulige: å legge til rette for et enormt forsvarsløft, uten å få en eneste ekstra krone for det. Paradokset rammer ikke bare innbyggerne. Det rammer også de forsvarsansatte og deres familier, som skal flytte til disse kommunene.”

7.4.1.2 Asymmetrisk ansvar mellom kommune og forsvar

Betydningen av hvert enkelt tilbud i en liten bygd kommer tydelig til uttrykk i hvordan informantene beskriver hverdagslivets møteplasser og tjenester.

“Det er så paradoksalt. Det er veldig få kommuner eller småsteder i Norge som staten satser så mye penger og ressurser inn i, og samtidig har en sånn kommunal avvikling. For meg virker det nesten som kommunen bare ønsker å overlate hele området Øverbygd til staten og Forsvaret.”

- Lokal 5

Utsagnet illustrerer en opplevelse av at statlig oppskalering og kommunal tilbaketrekning skjer parallelt, og bidrar til en følelse av maktesløshet og usikkerhet lokalt. Denne

informanten har konkrete ambisjoner om å etablere seg i Øverbygd, men beskriver voksende tvil knyttet til stedets fremtid.

Kommunen argumenterer for at nedleggelsen av legekantoret ikke handler om økonomiske besparelser, men om å sikre en bærekraftig legedekning i kommunen, ettersom rekruttering av leger til Øverbygd har vist seg svært vanskelig. Kritikken som rettes mot kommunen handler imidlertid om at alternative løsninger ikke har blitt tilstrekkelig vurdert. Ordføreren har uttalt at dialog med Forsvaret om et sivil-militært samarbeid om tjenesten har vært forsøkt, men uten resultat (Kosmo i *Nye Troms*, 2026). I tillegg peker flere på at Holt, der legekantoret foreløpig ligger, er det opprinnelige sentrumet i Øverbygd og det mest konsentrerte sivile nabolaget. Nedleggelsen oppleves derfor også som et symbolsk tap av stedets sivile tyngdepunkt.

Nedleggelsen av legekantoret har også direkte konsekvenser for Forsvaret, da deres personell og deres familier også mister tilgang til leger i bygda. Generalisert gjennom SSB's tall på gjennomsnittlige legekonsultasjoner blant unge voksne, kan det i verste fall kreve ca. 900 arbeidsdager fra personell om de må reise til Bardufoss for legetimer (SSB, 2025). Dette sier samtidig lite om hvordan nedleggelsen påvirker attraktiviteten ved å bosette seg i Øverbygd. For familier som bor i Øverbygd, trekkes tilgang til leger og apotek frem som svært viktig.

I kommunestyremøtet der vedtaket ble fattet, viste kommunedirektøren til en uttalelse fra Hærens kommunikasjonssjef om at Hæren ikke ønsket å kommentere det politiske spørsmålet knyttet til legekantoret i Øverbygd. Heller ikke garnisonssjefen uttalte seg. Forsvarets tilbakeholdenhet kan forstås som en bevisst og strategisk posisjonering. Historisk ble militært lokalpolitisk engasjement kritisert som rolleblanding (Nygård, 1991:100), noe forsvarsansatt 3 understreker med at Forsvaret er en apolitisk organisasjon, som han mener ikke skal ha mer politisk innflytelse enn de allerede har. Selv om forsvaret kaller seg en apolitisk organisasjon, vil jeg likevel argumentere for at forsvarets personell og representanter er politiske aktører, på samme måte som du og jeg. Dette aktørskapet kommer til uttrykk gjennom hverdagslige bevegelser og sosiale praksiser som er en del av produksjonen av et sted (Chitukutuku og Maringira, 2019).

Mens nedleggelsen av legekantoret synliggjør hvordan kommunen trekker seg tilbake som lokal tjenesteyter, illustrerer saken om Gimlehallen et beslektet, men annerledes problem:

hvordan sivil-militært samarbeid kan produsere investeringer som samtidig oppleves ekskluderende for deler av lokalsamfunnet.

7.4.2 Gimlehallen - en kamp om det fysiske rommet eller et godt sivil-militært samarbeid?

Gimlehallen er et idrettsanlegg i Øverbygd som rommer svømmehall, idrettshall, møterom og styrketreningsrom. Anlegget ble bygget i 1978, og står i mai 2026 klart etter en omfattende oppgradering gjennom et stort tilbygg med nye trenings- og møtefasiliteter. Det nye tilbygget, som ofte omtales som et nytt praktbygg i bygda, ligger sentralt mellom militærleiren og skolen, og fungerer som byggets nye fasade mot sentrum.

Utbyggingen er et sivil-militært samarbeidsprosjekt mellom kommunen og Forsvaret. Kommunen eier bygget, mens Forsvaret leier hallkapasitet. Leieavtalen var avgjørende for at prosjektet lot seg realisere, selv om initiativet opprinnelig kom fra lokalt engasjement i bygda (Kosmo, i *Nye Troms*, 2026a). Ifølge den foreliggende avtalen har Forsvaret krav på 87,5 % av kapasiteten i hallen, inkludert store deler av kjernetiden, og den nye delen med styrke- og utholdenhetsrom er helt forbeholdt Forsvaret. Dette skeivfordelingen har skapt uro og engasjement i lokalbefolkningen.

Motstanden mot ordningen har kommet til uttrykk på ulike måter, blant annet gjennom et skuespill skrevet av skoleelever til en juleforestilling. I stykket parodieres statens og kommunens bruk av bygda, gjennom en fortelling om Maria og Josef som søker ly:

“Da de kom til Gimlehallen ble de møtt av militære vakter som ba dem snu i døra. Bygdefolket måtte ikke tro at de skulle få benytte det nye, storslåtte tilbygget. Det var KUN ment for soldatene.”

- Øvergård
Montessorriskole,
Facebook, 2025

Teksten fra skuespillet viser hvordan Gimlehallen har blitt et symbol på opplevd ekskludering, og reflekterer en lokal forståelse av at Forsvaret beslaglegger store deler av bygdas viktigste møteplass. I denne fortolkningen representerer Gimlehallen ikke bare et

bygg, men en konkret erfaring av hvem som har tilgang til fellesskapets ressurser – og hvem som ikke har det.

7.4.2.1 Gimlehallen – et omstridt relasjonelt rom

Analytisk kan Gimlehallen forstås som et maktfylt eller omstridt relasjonelt rom, der ulike aktører kjemper om definisjonsmakten (Murdoch, 2006). I dette rommet kolliderer Forsvarets operative behov med lokalsamfunnets sosiale og rekreasjonsmessige behov. I praksis trumfer Forsvarets behov, noe som henger sammen med deres sterke posisjon ved forhandlingsbordet og institusjonelle tyngde. Denne maktforhandlingen har ikke bare konsekvenser innenfor veggene til Gimlehallen, men påvirker også relasjonene i lokalsamfunnet i en større sammenheng. En lokal innbygger, beskriver dette slik:

“Når du har et treningsstudio midt i sentrum, men det er ingen som har tilgang til det annet enn hvis du er grønn. Da blir det litt sånn, jeg tror det er med på å skape en veldig stor splid i lokalsamfunnet. Og en aversjon mot Forsvaret. Og en litt mindre toleranse for de inngrepene vi har, da. Både i naturen og med bråk og sånne ting.”

- Lokal 1

Her knyttes manglende tilgang til Gimlehallen direkte til hvordan det kan skape økt motstand mot Forsvarets tilstedeværelse mer generelt.

Derimot omtaler både Forsvaret og kommunen Gimlehallen som en glad-sak og et godt eksempel på sivil-militært samarbeid. Likevel har opplevelsen av samarbeidet fra lokalbefolkningens side en annen lyd. Det fremstår som en tydelig dissonans mellom de formelle aktørenes vurdering og innbyggernes erfaring.

Det er særlig to lokale profiler som har vært aktiv for restaureringen av Gimlehallen. De fremstår fortvilet over avtalen det har resultert i. En av dem sier i et avisinnlegg at om sivilsamfunnet ikke får tilgang til tilbygget vil det skape et klasseskille i bygda. Videre presiserer han at det er “totalt imot hensikten som var et sivil-militært samarbeid [...] Det vitner om manglende respekt for sivilsamfunnet i Øverbygd”. Den andre profilen, leder av bygdas idrettslag, underbygger at “det vil være tragisk om bygda får et praktbygg som vi ikke får komme inn i.” (Løvland, 2025).

De mener at bygget i praksis kan bli brukt mer enn 12,5 % av lokalbefolkningen, men at det er i Forsvarets makt å tillate eller ikke tillate dette. Dette gir Forsvaret et overtak over og et eierskap til arealer over det som omtales som den viktigste møteplassen for bygdas befolkning. Lenge har det vært uttalt at avtalen er fleksibel, og det har stått mellom linjene at lokalbefolkningen nok får tilfredsstilt sitt behov. Nå som hallen gradvis har åpnet igjen, ser det derimot ikke så fleksibelt ut, og kickboksereklubber har dessuten måttet legge ned tilbud grunnet manglende halltid.

De samme to profilene slutter seg til følgende (Nilsen, 2026):

“Det er ingen tvil om at sivilsamfunnet har fått et dårligere tilbud slik det er nå. Satt på spissen kan vil vel si at kommunen har solgt hele hallen til Forsvaret, for det er nå Forsvaret som styrer premissene for bruken av Gimlehallen. Sivilsamfunnet er avspist med smuler.”

Kommunen holder ved at avtalen er fleksibel, og at alle involverte har et mål om at tilbudet skal være bra for begge parter. De håper at de kan få på plass en bedre løsning på halltiden. Derimot svarer garnisonsjefen at avtalen for hva som skal være gjeldende er tydelig, og at Forsvaret forholder seg til det. En familiefar og representant for fotballgruppa fortviler:

“Dette handler ikke bare om treningstider i en hall. Det handler om tilhørighet, bolyst og framtidstro. Når tilbud forsvinner, svekkes også grunnlaget for å bli boende – og for å flytte til.”

- Myrseth (2026)

Reaksjonene på Gimlehallen må forstås i lys av en bredere økonomisk og institusjonell kontekst, der kommuner som er vertskap for Forsvaret opplever økende utgifter, sterk statlig tilstedeværelse og begrenset lokal innflytelse. I denne konteksten blir Gimlehallen et konkret uttrykk for hvordan sivil-militært samarbeid både kan skape investeringer – og samtidig forsterke opplevelsen av avmakt i lokalsamfunnet.

Det kan fremstå som en økonomiske og ansvarsmessige skjevheten mellom stat, kommune og lokalsamfunn, som innebærer at kommunen og sivilsamfunnet bærer en uforholdsmessig stor del av byrden knyttet til Forsvarets tilstedeværelse, uten tilsvarende kontroll over

beslutninger eller inntektsstrømmer. Gimlehallen synliggjør hvordan formelt samarbeid kan eksistere parallelt med reell maktasymmetri, der Forsvaret i praksis setter premissene for bruk av arealer som oppfattes som sentrale møteplasser i lokalsamfunnet.

Dette kapitlet viser hvordan Øverbygd kan forstås som et sted der relasjonelle og institusjonelle skaleringsprosesser får konkrete og merkbare konsekvenser i hverdagen. Forsvarets oppskalering er forankret i nasjonale sikkerhetspolitiske prioriteringer, mens kommunens ansvar for velferdstjenester, infrastruktur og lokal utvikling forblir lokalt forankret og økonomisk begrenset. Asymmetrien mellom beslutningsmakt og ansvar tydeliggjør at skala ikke bare handler om nivåer, men om relasjoner mellom institusjoner, ressurser og handlingsrom.

Informantenes uttrykk for frustrasjon, utrygghet og maktesløshet kan dermed forstås som levde erfaringer av skalerte maktforhold, der det lokale fremstår både som strategisk viktig og samtidig institusjonelt sårbart. Samlet viser analysen at Øverbygds utfordringer ikke kan forstås som isolerte lokale problemer, men som resultat av institusjonell styring på tvers av skala, der statlig dominans og lokal sårbarhet produseres i samspill. I dette perspektivet reiser sakene et mer grunnleggende spørsmål om hvilken type samfunnsansvar som kan forventes av en dominerende institusjon i et lite vertssamfunn, og hvor grensene går mellom formelt samarbeid og reell lokal medvirkning.

7.5 Hvordan jobber Forsvaret for “attraktive lokalsamfunn”?

Analysen har vist at Øverbygd befinner seg i en strukturell skvis mellom kommune og Forsvar, der ansvar, forventninger og handlingsrom i liten grad er samordnet. Samtidig er det viktig å understreke at Forsvaret ikke står uten mulighet til å påvirke utviklingen i vertskommunene positivt. Lokale informanter har vært opptatt av å poengtere tilfredsheten med at militære tilbud som kino og kantine er åpen for alle. I tillegg til samarbeid som 17.mai og Landsskytterstevne vært viktig for de lokale informantene å poengtere, selv om Forsvaret nå har trukket seg ut av 17.mai-samarbeidet. De senere årene er det på andre forsvarssteder også blitt igangsatt tiltak som eksplisitt har hatt som mål å styrke attraktiviteten i forsvarsdominerte lokalsamfunn.

Et sentralt eksempel er pilotprosjektet i Garnisonen i Sør-Varanger, der Forsvaret samarbeider med kommunen, politiet og Finnmarkssykehuset for å gjøre regionen mer attraktiv å bo og arbeide i (Forsvaret, 2026b). Prosjektet retter seg blant annet mot felles HR-samarbeid, boligtiltak og arbeid med stedstilhørighet, med ambisjon om å utvikle en modell som kan overføres til andre vertssteder. Initiativet illustrerer at attraktive lokalsamfunn forstås som et tverrsektorielt ansvar, snarere enn et kommunalt anliggende alene.

Samtidig fremstår Forsvarets innsats som situasjonsbetinget og prosjektbasert, heller enn forankret i en helhetlig og institusjonalisert politikk. Til tross for overordnede statlige mål om bosetting og beredskap i nord, finnes det få operasjonaliserte tiltak som systematisk adresserer de hverdagslige og relasjonelle utfordringene analysen av Øverbygd har avdekket. Informanter opplever også at lokale perspektiver på beredskap, tilhørighet og samfunnsutvikling i begrenset grad tas på alvor. Dette indikerer at utfordringen ikke primært handler om manglende vilje, men om hvordan ansvar for attraktive lokalsamfunn er organisert og samordnet mellom Forsvaret, kommunene og andre statlige aktører.

Flere informanter peker på at tiltakene som etterspørres i Øverbygd i liten grad handler om store investeringer eller strukturelle reformer, men om det som kan beskrives som “lavthengende frukter”: praktiske, relasjonelle og organisatoriske grep som kan bidra til bedre samspill i hverdagen. En informant formulerer dette slik:

“Det hadde hjulpet med mer informasjon på tvers: ‘Velkommen til Øverbygd-økosystemet. Vi er helt avhengige av hverandre.’”

En mengde slike utsagn fra informanter peker mot et behov for tiltak knyttet til integrasjon, informasjonsflyt og møteplasser. De peker mot en mindre silobasert tankegang, hvor lokalt samarbeid kan gagne Forsvaret, heller enn å oppfattes som enda et ansvarsområde i et allerede oppslukende mandat. Et godt lokal-militært samarbeid vil ha ringvirkninger sosialt og gjennom arbeidskraft, forsyningssikkerhet og beredskap. Det kan i beste fall kutte ned på oppdragslista til Forsvaret.

8 Konklusjon

Denne oppgaven har undersøkt hva det gjør med et sted at Forsvaret har en dominerende tilstedeværelse, med Øverbygd som case. Analysen viser at Forsvaret ikke kan forstås som en ekstern aktør som opererer *på* stedet, men som en integrert og dominerende institusjon i de relasjonelle nettverkene som produserer Øverbygd som landskap, hverdagsliv og sosialt rom. Forsvarets praksiser, organisering og tilstedeværelse får dermed konsekvenser langt utover leirens grenser, og setter premisser for hvordan stedet brukes, erfares og gis mening. Øverbygd forstås dermed som en forsvarsbygd.

8.1 Hovedfunn

De følgende hovedfunnene er strukturert i tråd med oppgavens tre underspørsmål.

Analysen viser at militær tilstedeværelse preger hvordan stedet erfares og forstås. Landskapet i Øverbygd er dominert av militær aktivitet som er normalisert i hverdagen – fra støy og øvelser til synlig tilstedeværelse av uniformer og kjøretøy. Dette innebærer en form for hverdagslig militarisering, der det militære blir en del av stedets selvfølgelige bakteppe. Representasjoner av Øverbygd reflekterer denne dominansen. Fra et lokalt perspektiv domineres fortellingen om Øverbygd av Forsvarets rolle som ressurs som muliggjør tjenester, arbeidsplasser og aktivitet, og på den andre siden som et sted preget av avhengighet og segregering. Internt i Forsvaret er det fortellingene om “Mordor” og “Skjoldfamilien” som illustrerer hvordan stedet gis mening på ulike, til dels motstridende måter. Dette viser hvordan Øverbygd produseres som et relasjonelt sted gjennom hverdagspraksiser, representasjoner og normalisert militær tilstedeværelse.

Samtidig viser analysen at Øverbygd preges av segregerende sosioromlige strukturer og praksiser. Segregering etableres gjennom fysiske strukturer, som militære anlegg, boligområder og institusjonelle grenser, men opprettholdes også gjennom hverdagslige praksiser og sosiale mønstre. Resultatet er et samfunn preget av parallelle sosiale liv, der Forsvarsansatte og lokalbefolkning i liten grad møtes i daglig samhandling. Segregeringen fremstår ikke primært som konfliktfylt, men som en normalisert tilstand. Dette peker på hvordan makt kan virke gjennom romlig organisering og institusjonelle ordninger, ved å forme hvem som får tilgang til ulike sosiale rom og fellesskap. Denne delen illustrer også

betydningen av medflyttere som sosial bro, og derav konsekvensene av at færre forsvarsansatte flytter med partner og barn til tjenestedet.

Videre viser oppgaven at mobilitet og pendling er sentrale stedsproduserende praksiser. Pendlerordninger og høy gjennomstrømning av personell bidrar til midlertidighet og begrenset lokal forankring, og færre forsvarsfamilier og medflyttere, noe som svekker utviklingen av stabile relasjoner og tilhørighet. Dette får konsekvenser både for det sosiale livet og for lokalsamfunnets bærekraft, ettersom færre etablerer seg permanent. Samtidig er mobiliteten ikke bare en utfordring, men også en nødvendig del av Forsvarets organisering. Dette skaper et spenningsforhold mellom Forsvarets behov for fleksibilitet og lokalsamfunnets behov for stabilitet.

Dynamikkene i Øverbygd må forstås i lys av skalerte maktforhold mellom stat, kommune og lokalsamfunn. Beslutninger om Forsvarets oppbygging, organisering og ressursbruk tas på nasjonalt nivå, men får konkrete konsekvenser i hverdagslivet i Øverbygd. Samtidig som attraktive og robuste lokalsamfunn i Nord-Norge kommuniseres som strategisk viktig, planlegger kommunen å sentralisere flere kommunale tjenester vekk fra Øverbygd, noe som har skapt store protester lokalt. Forsvarsbygda fremstår som et sted hvor overlokale prioriteringer materialiserer seg direkte i lokale strukturer, og hvor ansvar og konsekvenser forskyves nedover. Slik formes Øverbygd av et vedvarende spenningsforhold der statlig beslutningsmakt kombineres med kommunalt ansvar, uten tilsvarende lokalt handlingsrom.

Samlet viser oppgaven at Øverbygd ikke bare er et lokalsamfunn med militær tilstedeværelse, men et sted der militær makt, mobilitet og institusjonell organisering produserer bestemte former for identitet, tilhørighet og sosial organisering. Forsvarsbygda er kjennetegnet av en dobbelthet: Forsvaret fungerer både som en forutsetning for aktivitet og liv, og som en kilde til segregering, avhengighet og begrenset samhandling. Dette peker på et behov for å forstå militære vertssamfunn som mer enn strategiske lokaliseringer – som steder der sikkerhetspolitikk, hverdagsliv og sosiale relasjoner er tett sammenvevd.

8.2 Implikasjoner for utvikling og videre forskning i forsvarsbygder

Funnene aktualiserer også et mer operasjonelt spørsmål: hvordan kan Øverbygd utvikles på en måte som både ivaretar Forsvarets behov og styrker lokale relasjoner og tilhørighet? Analysen peker på at mye av utfordringsbildet ikke nødvendigvis krever omfattende strukturelle endringer, men kan adresseres gjennom tiltak som styrker møteplasser, informasjonsflyt og samhandling mellom militære og sivile aktører. Likevel er dette betinget av at forholdet mellom statlig styring og lokalt handlingsrom anerkjennes. I lys av disse funnene blir begrepet *attraktive lokalsamfunn* særlig sentralt. Analysen viser at attraktive lokalsamfunn fungerer som et politisk og strategisk styringsbegrep i Forsvarets og statens satsinger, der attraktivitet i hovedsak operasjonaliseres gjennom kvantitative målenheter. Samtidig viser analysen av Øverbygd at attraktivitet blant de som bor og jobber der i mindre grad handler om store strukturelle forhold, og i større grad om relasjonelle og hverdagslige kvaliteter: tilhørighet, sosiale nettverk, møteplasser og forutsigbarhet. Av de strukturelle forholdene som problematiseres, som bolig og støttefunksjoner for medflyttere og familier, fremstår flere løsninger nøktern og oppnåelig.

I denne oppgaven har jeg fokusert på en spesifikk case, hvor jeg har valgt å legge hovedvekt på de relasjonelle perspektivene i forsvarsbygda. Videre forskning kan med fordel utforske forsvarssteder i et komparativt perspektiv, sammenhenger mellom Forsvaret og lokal beredskap, forsyningssikkerhet og sivilsamfunn, samt analysere kommunale og forsvarspolitiske beslutningsprosesser i større grad. Oppgaven bidrar med ny empirisk innsikt i hvordan militær tilstedeværelse virker stedsproduserende i rurale lokalsamfunn, og viser hvordan militarisering også får hverdagslige og relasjonelle konsekvenser. Dette synliggjøre at *forsvarsbygd* er et analytisk og politisk relevant fenomen.

Funnene understreker dermed at utviklingen av forsvarsbygder ikke kan forstås gjennom sikkerhetspolitiske mål alene, men må analyseres i sammenheng med hverdagsliv, sosiale relasjoner og lokale forutsetninger for bosetting og tilhørighet.

Referanseliste

- Agnew, J. A., Shelley, F. M., & Pringle, D. G. (2003). Agnew, J.A. 1987: Place and Politics: the geographical mediation of state and society. *Progress in human geography*, 27(5), 605-614. <https://doi.org/10.1191/0309132503ph451xx>
- Ahmed, S., Castaneda, C., Fortier, A.-M., & Sheller, M. (2003). Introduction: Uprootings/regroundings: Questions of home and migration. I S. Ahmed et al. (Red.), *Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migration* (s. 1–19). Berg.
- Almås, R. & Elden, K. M. (1997). Den rurale dimensjon: en teoretisk og geografisk avgrensing. (3). *Plan: Oslo*.
- Asdal, K., & Reinertsen, H. (2022). *Doing document analysis: a practice-oriented method*. SAGE. <https://contents.bibs.aws.unit.no/files/images/large/8/0/9781529759808.jpg>
- Bakken, T. O. S. (2022). *Unge kvinner som flytter fra Målselv* [bacheloroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Baxter, J. & Eyles, J. (1997). Evaluating qualitative research in social geography: establishing 'rigour' in interview analysis. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 22(4), 505-525. <https://doi.org/10.1111/j.0020-2754.1997.00505.x>
- Baxter, J. (2021). Case studies in Qualitative Research. I Hay, I. & Cope, M.(Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography* (5.utg). Oxford University Press.
- Berg, N.G. og Dale, B. (2004). Sted – begreper og teorier. I Berg et al. *Mennesker, steder og regionale trender*. Tapir akademisk forlag, Norge Forskningsråd.
- Bern, M. (2017). Representasjoner av steder, by og byliv, I Jordhus-Lier, D. og Stokke, K. (red.) *Samfunnsgeografi, en innføring*. Cappelen Damm akademiske
- Bjørnsen, G. (1991). Garnisonsbyen i bygda: en studie av møter og grenser mellom 'bygdefolket' og 'de militære' i en nord-norsk bygd. Hovedoppgave, UiT.
- Blom, J., Schwenke, Y. & Sørbø, K. (2026, 29.01). Ingen familiekoordinatorer i hæren: - Avstanden har nok økt litt. *Forsvarets forum*. Lastet ned 04.03.26
<https://www.forsvaretsforum.no/bardu-familie-haeren/ingen-familiekoordinatorer-i-haeren-avstanden-har-nok-okt-litt/480346>

- Blom, J., Schwenke, Y., Rognstrand, A. & Sørbø, K. (2025, 11.12) Mørketallene i nord, *Forsvarets forum*. Lastet ned 09.05.26
<https://www.forsvaretsforum.no/forsvarsdepartementet-haeren-kommunepolitikk/morketallene-i-nord/470498>
- Blumenthal, V. (2021) *Fritidsboligbefolkningen og lokalsamfunnet: Kan fritidsboligeierne bli en ressurs for lokal utvikling*, (22/2021). Østlandsforskning.
<https://www.ostforsk.no/wp-content/uploads/2021/12/Rapport-22-2021-OF-HINN-Blumenthal-1.pdf>
- Boknakaran. (1994). Oppi Øverbygd (sang), på *Unbløgged!*. Boknakaran AS.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bærenholdt, J. O. (2007). At forbinde steder - turistopplevelser på farten. *Nordisk museologi*, 2, 5-24. <https://doi.org/10.5617/nm.3239>.
- Castree, N., & Holloway, S. (2003). Place: Boundaries and Connections in an Interdependent World. In *Key Concepts in Geography* Sage Publications Ltd. Valentine, G., & Rice, S. P. (red). *Key concepts in geography* (2. utg.). London: Sage.
- Catungal, J. P. & Dowling, R. (2021). Power, Subjectivity, and Ethics in Qualitative Research. I Hay, I. & Cope, M. (Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography* (5.utg). Oxford University Press.
- Chitukutuku, E., & Maringira, G. (2019). Spirituality and African military geography: soldiers' deployments. *A Research Agenda for Military Geographies*.
- Collins, J. M. (1998). *Military Geography for Professionals and the Public*. Washington, DC: Brassey's.
- Cope, M. (2021). Organizing, Coding, and Analyzing Qualitative Data. I Hay, I. & Cope, M.(Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography* (5.utg.). Oxford University Press.
- Cresswell, T. (1996). *In Place/Out of Place: Geography, Ideology, and Transgression* (ny utgave). University of Minnesota Press.

- Cresswell, T. (2010). Towards a Politics of Mobility. *Environment and Planning. D, Society & Space*, 28(1), 17–31. <https://doi.org/10.1068/d11407>
- Dale, B., Berg, N., Førde, A. & Kramvig, B. (2013) Introduksjon: Metodologiske utfordringer i stedsanalyser. I Førde, A., & Aure, M. *Å finne sted : metodologiske perspektiver i stedsanalyser*. Trondheim: Akademika forlag
- Danielsen, Tone. (2011). Kultur og militær effekt - derfor er ritualer fortsatt viktige. *Norsk Militært Tidsskrift* 2 (2), 4 - 10.
- Departementene (2025) *Norge i nord - Nordområdepolitikken i en ny virkelighet*. Strategi. <https://www.regjeringen.no/contentassets/ce4ca6a943494c1da569f45ae2d8dfb9/no/pdfs/h-2569-b-nordomradestrategi.pdf>
- Dolmseth (2026, 31.03) Kunsten å drepe en bygd. *Nye Troms*. Lastet ned 05.04.26. <https://www.nyetroms.no/kunsten-a-drepe-en-bygd/o/5-163-146910>
- England, K. (1994). Getting personal: Reflexivity, positionality, and feminist research. *Professional Geographer* 46, 80–89.
- Fangen, K. (2011). Deltagende observasjon. I K. Fangen & A.-M. Sellerberg (Red.), *Mange ulike metoder* (s. 37-56). Gyldendal Akademisk.
- Farstad, M., J.F. Rye og R. Almås (2009). *By, bygd og fritidsboliger 2008*. Kommentert frekvensrapport, R-10/09. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Forsvaret (2026b, 19.02) *Forsvaret og sivile myndigheter sammen om å styrke Sør-Varanger*. Lastet ned 03.05.26. <https://www.forsvaret.no/aktuelt-og-presse/aktuelt/forsvarskommune>
- Forsvaret. (2026a, 12.01). *Pendlerstatus*. Lastet ned 10.04.26. <https://www.forsvaret.no/soldater-og-ansatte/ansatt/pendling/pendlerstatus>
- Forsvarsdepartementet. (2024). *Forsvarsløftet – for Norges trygghet. Langtidsplan for forsvarssektoren 2025–2036* (Meld. St. 35 (2023–2024)). Regjeringen.no. <https://www.regjeringen.no/contentassets/c8122f7641734da2b892738b796d4725/no/pdfs/stm202320240035000dddpdfs.pdf>

- Forsvarsdepartementet. (2026) *Forsvarsløftet – Økte rammer og prioriteringer i Langtidsplanen for forsvarssektoren* (Meld. St. 68 (2025-2026) [Regjeringen.no](https://www.regjeringen.no)
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-68-s-20252026/id3154311/?ch=1>
- Furlong, P. and M. (2018) *A Skin Not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. I: Theory and methods in political science.*(4. utg.). Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan.
- Galgano, E. J.. and Palka, F. A., (2011). *Modern Military Geography*. New York: Routledge.
- Gergan, M. & Smith, S. (2021). *Reaching out: Cross-cultural Research*. I Hay, I. & Cope, M. (Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography* (5. utg.). Ontario, Canada: Oxford University Press.
- Goss, J., D. & Leinbach, T., R. (1996). Focus Groups as Alternative Research Practice: Experience with Transmigrants in Indonesia. *Area (London 1969)*, 28(2), 115–123.
<https://doi.org/10.4135/9780857021090.n13>
- Graham, S. (2010). *Cities under siege: The new military urbanism*. London: Verso Books.
- Gustavsen, E. & Haaland, T. (2018) *From obligatory to optional: Thirty years of civil-military entanglements*. I Sørensen, & Ben-Ari. (red.) *Civil-military entanglements*. Beghahn Books
- Heen, H., Ellingsen, D. og Lilleaas, U. (2023) *Mellom familiens og Forsvarets krav*, AFI-rapport 23:01. Arbeidsforskningsinstituttet, OsloMet - storbyuniversitetet. DOI:
<https://hdl.handle.net/11250/3044092>
- Holloway, L., & Hubbard, P. (2001). *People and Place: The Extraordinary Geographies of Everyday Life* (1. utg.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315838694>
- Hompland, A. (2014). *I Haugen, M & Stræte, P (red.) Rurale brytninger*. Tapir akademisk forlag: Trondheim
- Jessop, B., Brenner, N. and Jones, M. (2008) Theorizing sociospatial relations. *Environment and Planning D: Society and Space* 26: 389–401. <https://doi.org/10.1068/d9107>
- Kearns, R. (2016). *Placing observations in the research toolkit*. In I. Hay (red.), *Qualitative research methods in human geography* (4. utg.). Toronto, Canada: Oxford University Press.

- Kojola, E. (2020). Who Speaks for the Place? Cultural Dynamics of Conflicts Over Hazardous Industrial Development. *Sociological Forum (Randolph, N.J.)*, 35(3), 673–695. <https://doi.org/10.1111/socf.12620>
- Kosmo (2026, 25.03). Vedtok å legge ned legekantoret på Holt – ubegripelig at eldrerådet ikke har fått være med i behandlingen av denne saken. *Nye Troms*. Lastet ned 27.03.26. <https://www.nyetroms.no/vedtok-a-legge-ned-legekantoret-pa-holt-ubegripelig-at-eldreradet-ikke-har-fatt-vare-med-i-behandlingen-av-denne-saken/s/5-163-141487>
- Law, J. (2004). After method: an introduction. In *After Method* (pp. 9–25). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203481141-2>
- Law, J., Turner, S. P., & Outhwaite, W. (2007). Making a Mess with Method. In *The SAGE Handbook of Social Science Methodology* (pp. 595–606). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781848607958.n33>
- Layder, D.D., & O'Connell Davidson, J. (1995). *Methods, Sex and Madness* (1. utg). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203423455>
- Leeuw, S. & Hunt, S. (2018) Unsettling decolonizing geographies. *Geography compass*. 12 (7), 12376-n/a. doi:10.1111/gec3.12376
- Leraand, Dag: *Narvik bataljon* i *Store norske leksikon* på snl.no. Lastet ned 18. april 2026. https://snl.no/Narvik_bataljon
- Lindgren, P., Y., Hanson, T. og Einarsdottir, I., E. (2024). Personellens preferanser for bosted – Geografisk mobilitet blant militært personell del 2. *FFI-rapport*. 24/01786. Kjeller: Forsvarets forskningsinstitutt
- Loseke, D. R. (2007). The Study of Identity As Cultural, Institutional, Organizational, and Personal Narratives: Theoretical and Empirical Integrations. *Sociological Quarterly*, 48(4), 661–688. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2007.00096.x>
- Løvland, I. (2025, 05.10) Nye Gimlehallen – frykter at bygda stenges ute, *Nye Troms*. Lastet ned 10.04.26 <https://www.nyetroms.no/nye-gimlehallen-frykter-at-bygda-stenges-ute/s/5-163-108828>
- Løvland, I. og Perderson, A. (2026, 07.05). Legekantoret berges inntil videre: -de menneskelige faktorene er egentlig de viktigste, *Nye Troms*. Lastet ned 07.05.26

<https://www.nyetroms.no/legekantoret-berget-inntil-videre-den-menneskelige-faktoren-er-egentlig-den-viktigste/s/5-163-155345>

Massey, D. (1994). The Geography of Trade Unions: Some Issues. *Transactions - Institute of British Geographers (1965)*, 19(1), 95-98. <https://doi.org/10.2307/622449>

Massey, D. (2005). *For space*. London: Sage.

Milforum (2011). *Hvorfor er TMBN på Rena?*[Forumdiskusjoner om Skjold og Mordor] Milforum. Lastet ned 03.02.2026 fra <https://milforum.no/node/12480>

Monka, M., Quist, P., & Skovse, A. R. (2020). Place attachment and linguistic variation: A quantitative analysis of language and local attachment in a rural village and an urban social housing area. *Language in Society*, 49(2), 173–205. <https://doi.org/10.1017/S0047404519000733>

Murdoch, J. (2006) *Post-Structuralist Geography: A Guide to Relational Space*, Sage, London.

Myrseth, A (2026, 14.04) Når kommunen svikter de yngste, *Nye Troms*. Lastet ned 10.05.26. <https://www.nyetroms.no/debatt-nar-kommunen-svikter-de-yngste/o/5-163-148622>

Målselv kommune (2022) *Kommuneplanens samfunnsdel i Målselv 2022–2032*. <https://aimblob.blob.core.windows.net/aimfiles/63b9e6e9-66ce-40d8-bf8b-b73fa9008ebb.pdf>

Målselv kommune (2026). *Kommuneplanens arealdel 2025-2037: planbeskrivelse, forslag til høring*. https://www.tromsfylke.no/_f/p1/i5d7ea6e0-cad1-4225-ac24-edfb00bf0e75/malselv-kommune-kpa-utkast-planbeskrivelse.pdf

NESH (2021). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*. 5. utgave, redigert 2023. Lastet ned 29.04.26 <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/hum-sam/forskningsetiske-retningslinjer-for-samfunnsvitenskap-og-humaniora/>

Nilsen, G. (2026, 12.04) Kommunen investerte over 60 millioner i ny hall. – Vi har rett og slett fått et mye dårligere tilbud. Lastet ned 13.04.26 *Folkebladet*. <https://www.folkebladet.no/nyheter/n/8pGpBE/kommunen-investerte-over-60-millioner-i-ny-hall-vi-har-rett-og-slett-faatt-et-mye-daarligere-tilbud>

- Nygård, R. (1976) *Militæranlegg og lokalsamfunn i Målselv*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Trondheim.
- Nygård, R. (1991) Den moderne garnison, Militæranlegg og lokalsamfunn i Troms i Wicken, O. (red). *Den norske garnisonsbyen*. Institutt for forsvarsstudier
- Park, J. K., & Meng, X. (2024). Crowding out or crowding in? Reevaluating the effect of government spending on private economic activities. *International Review of Economics & Finance*, 89, 102–117. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2023.07.099>
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: integrating theory and practice* (4. utg). Sage.
- Persson, A. & Sellerberg, A.-M. (2011). Lytting på offentlig sted. I K. Fangen & A.-M. Sellerberg (Red.), *Mange ulike metoder* (s. 235-250). Gyldendal Akademisk.
- Rech, M., Bos, D., Jenkins, K. N., Williams, A., & Woodward, R. (2015). Geography, military geography, and critical military studies. *Critical military studies*, 1(1), 47-60. <https://doi.org/10.1080/23337486.2014.963416>
- Rindal, N. (2025, 11.11). Neseblod-mysteriet på Skjold er løst. *VG*. Lastet ned: 03.03.26. <https://www.vg.no/nyheter/i/jQVxGo/neseblod-mysteriet-paa-skjold-er-loest>
- Rnorge (2017) *Skal til Skjold leir, 2. Bataljon kompani B. Noken som har noken tidligere erfaringer derifra?* [Forumdiskusjoner om Skjold og mordor] Reddit. Lastet ned 03.02.26. https://www.reddit.com/r/norge/comments/6cnts5/skal_til_skjold_leir_2_bataljon_kompani_b_noken/
- Schmidt, L. (2011). *Livskraftige kystsamfunn: Steds- og næringsutvikling i Lurøy kommune, med hovedvekt på Lovund*. Norsk institutt for by- og regionforskning. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2021071948113
- Sidaway, J. D. (2009). Shadows on the Path: Negotiating Geopolitics on an Urban Section of Britain's South West Coast Path. *Environment and planning. D, Society & space*, 27(6), 1091-1116. <https://doi.org/10.1068/d5508>
- Spanu, G. (2023). Urban military geographies: New directions in the (re)production of space, militarism, and the urban. *Geography compass*, 17(12), n/a. <https://doi.org/10.1111/gec3.12727>

- SSB (2025). *10310: Legevaktkonsultasjoner, etter alder, år og kjønn*. Foreløpige tall 11.0.26
<https://www.ssb.no/helse/helsetjenester/statistikk/allmennlegetjenesten>
- SSB. (2023). *Sentralitetsindeksen*. Lastet ned: 05.05.26
<https://www.ssb.no/befolkning/folketall/artikler/sentralitetsindeksen>
- Storey, K. (2010). Fly-in/Fly-out: Implications for Community Sustainability. *Sustainability*, 2(5), 1161-1181. <https://doi.org/10.3390/su2051161>
- Stratford, E. & Bradshaw, M. (2021) Rigour and trustworthy: qualitative research design. I Hay, I. & Cope, M. (Red.) *Qualitative Research Methods in Human Geography*. (5. utg.). Canada: Oxford University Press Academic Canada.
- Taylor, S. (2010). *Narratives of identity and place* (1. utg). Routledge.
- Turner, B. S. (2007). The Enclave Society: Towards a Sociology of Immobility. *European Journal of Social Theory*, 10(2), 287–304.
<https://doi.org/10.1177/1368431007077807>
- Valestrand, H. & Gerrard, S. (2015). Mobile steder - forflytninger og forankringer: Kirkenes og Skarsvåg. . I Aure, M. (red) *Med sans for sted: Nyere teorier*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Wikipedia contributors. (2026, 19.02). Mordor. *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. lastet ned 09.03.26. <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Mordor&oldid=1339124544>
- Woodward, R. (2005). From Military Geography to militarism's geographies: disciplinary engagements with the geographies of militarism and military activities. *Progress in human geography*, 29(6), 718-740. <https://doi.org/10.1191/0309132505ph579oa>
- Woodward, R. (2020). Militarisation and the creation of place. I T. Edensor, A. Kalandides, & U. Kothari (red.), *The Routledge Handbook of Place* (pp. 377–388). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429453267-33>
- Zacharya, H., Meir, A., & Alfasi, N. (2022). A Place Within a Place: Location Choice by Intentional Communities. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 113(5), 469–482. <https://doi.org/10.1111/tesg.12534>

Øvergård Montessoriskole. (2025, 04.12). *Innlegg om juleeventyr* [Facebook-innlegg].

Facebook. Lastet ned

10.12.25. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100058955174021>

Aanesen, M. (2012). Forsvarets rolle som samfunnsbygger i Indre Troms. I Jentoft, S., Nergård, J., Røvik, K., A. (red.) *Hvor går Nord-Norge? Et institusjonelt perspektiv på folk og landsdel*. Stamsund: Orkana akademisk.

Aarsæther, N., Nyseth, T. (2012). Liv laga? – stedsutvikling og stedsstrategier i nord. I Jentoft, S., Nergård, J., Røvik, K., A. (red.) *Hvor går Nord-Norge? Tidsbilder fra en landsdel i forandring*. Stamsund: Orkana akademisk.

Vil du delta i forskningsprosjektet

Samspillet mellom Forsvaret og lokalsamfunn i “forsvarsbygda”?

Formålet med prosjektet

Dette er en forespørsel til deg om du vil delta i et forskningsprosjekt. Formålet med prosjektet er å utforske samspillet mellom Forsvaret og lokalsamfunnet på rurale steder hvor Forsvaret er etablert, og hvordan dette samspillet bidrar til produksjon av *sted*.

Forsvarsløftet har flere målsettinger om attraktive lokalsamfunn og integrering av forsvarsansatte. Jeg ønsker med dette prosjektet å innhente kunnskap om: • Hvordan et sted påvirkes av forsvarrets (dominerende) tilstedeværelse • Samspillet mellom forsvarsansatte og lokalbefolkning, både i nåtid og over tid

Jeg har som målsetting å belyse hvilke fysiske, sosiale og kulturelle barrierer- og muligheter - som kan stå i veien for, og bidra til, disse målsettingene, og som er interessante i hvilken rolle disse faktorene spiller for et *attraktivt lokalsamfunn*.

Hovedparten av datainnsamlingen er knyttet til ett spesifikt case i Indre

Troms. Dette er en masteroppgave i samfunnsgeografi ved Universitetet i

Oslo.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Du får denne forespørselen fordi du faller innenfor et av disse utvalgene:

- Utvalg 1: Ansatt/medflytter i forvaret
- Utvalg 2: innbygger i en *forsvarsbygda* i Indre Troms
- Utvalg 3: En fagperson innen et relevant felt

Jeg er derfor interessert i dine synspunkter knyttet til samspillet mellom Forsvaret og lokalsamfunnet.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Universitetet i Oslo er ansvarlig for personopplysningene som blir behandlet i prosjektet.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta, eller hvis du senere velger å be om å få dine opplysninger slettet.

Hva innebærer det for deg å delta?

Denne studien er basert på kvalitative metoder, og i hovedsak dybdeintervjuer med informanter. For deg vil det innebære å bli intervjuet i rundt 45 minutter.

Personopplysninger:

Intervjuet er anonymt om informanten ønsker det, og jeg vil ikke spørre om sensitive opplysninger.

Om du er utvalg 1 eller 2 (lokalbefolkning og/eller forsvarsansatt i forsvarsbygd) vil jeg derimot sannsynligvis etterspørre opplysninger om hvor lenge du har bodd/jobbet på stedet, hvorvidt du pendler, hvor i landet du eventuelt pendler til, hvilke grupper du omgås og hva du bruker fritiden din til.

Om du hører til utvalg 3 (fagpersoner) kan det være hensiktsmessig for dataen å vise til din faglige posisjon om du tillater det, noe som potensielt kan gjøre deg gjenkjennbar.

Registrering av opplysninger: om du gir samtykke vil intervjuet bli tatt opp på lydopptak og lagret elektronisk. Om du ikke ønsker å bli tatt opp vil jeg notere skriftlig under intervjuet.

Kort om personvern

Jeg vil bare bruke opplysningene om deg til formålene jeg har beskrevet i dette skrivet. Jeg behandler personopplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Du kan lese mer utfyllende om personvern under.

Med vennlig hilsen

Tiril Simonsen Bakken
Mastergradsstudent, Samfunnsgeografi, UiO

Utdypende om personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine

opplysninger Det er kun jeg som har tilgang til rådataen hentet fra intervjuet.

Dataen vil bli anonymisert fortløpende. Navnet og kontaktopplysningene dine vil bli erstattet med en kode som lagres på egen navneliste adskilt fra øvrige data. Dataen vil så lagres på en låst forskningsserver.

Ingen personopplysninger vil bli publisert.

På bakgrunn av små forhold på stedet oppgaven handler om, kan jeg ikke garantere at deltakere ikke blir gjenkjent av noen de kjenner, men oppgaven skal ikke inneholde sensitiv informasjon.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysningene om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Universitetet i Oslo har personverntjenestene ved Sikt – Kunnskapssektorens tjenesteleverandør, vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hva skjer med personopplysningene dine når forskningsprosjektet avsluttes? Prosjektet vil etter planen avsluttes 15. mai 2026.

Personopplysningene vil da slettes.

Dine rettigheter

Så lenge det er mulig å identifisere deg i datamaterialet har du en rekke rettigheter, blant annet retten til å be om innsyn og sletting. Les mer her:

<https://www.datatilsynet.no/rettigheter-og-plikter/den-registrertes-rettigheter/>

Hvis du har spørsmål eller vil utøve dine rettigheter, ta kontakt med:

Tiril Simonsen Bakken tiril.bakken@gmail.com

David Jordhus-Lier (veileder) david.jordhus-lier@sosgeo.uio.no Vårt personvernombud: personvernombud@uio.no

Hvis du har spørsmål knyttet til Sikts vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt på epost: personverntjenester@sikt.no, eller på telefon: 73 98 40 40.

Du kan lese mer om personvern ved å klikke på lenken under.

<https://sikt.no/tjenester/personverntjenester-forskning/personvernhandbok/forskning/rettighetene-til-de-registrerte-i-forskningsprosjekter>

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet *Samspillet mellom Forsvaret og lokalsamfunn i forsvarsbygda*, og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i intervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Vedlegg 2: Eksempel på intervjuguide fagperson Målselv kommune

Intervjuguide utvalg fagpersoner

Introduksjon

Introdusere meg selv, oppgavens formål, agenda og tidsbruk

Innledende spørsmål:

- Hva jobber du med?
- Hvilken relevans kan det ha for denne problemstillingen?

Hovedtema:

- Hva tror du det gjør med et sted at forsvaret har en så dominerende tilstedeværelse?
- Fysisk?
- Mange informanter snakker om forsvaret som en getto – hva tenker du at ligger i det? Finnes det noen alternativer til den fysiske segregeringen?
- Hva skjer rundt denne tematikken i ditt felt?
- Jobber du med/vet du om noe samarbeid på tvers av kommune og forsvaret? (hvis ja) kan du fortelle mer om det?
- (Hvis nei/ikke nok) kan du fortelle mer om behovet?
- Har du sett endring over tid? (hvis ja) utdyp
 - Hvilke prosesser er forsvaret inkludert i i kommunen?
- Hvilke tiltak og samarbeidspunkter tror du er viktig å jobbe mot i tiden som kommer? Hva er ønskelig effekt?

Målselv kommune:

Hvordan påvirker forsvarets oppskalering Målselv?

I Forsvarsløftet står attraktive lokalsamfunn som målsettinger – hva tror du forsvaret legger i det?

Er det noe Forsvaret gir uttrykk for å samarbeide med kommunen om?

Hvilken rolle har kommunen i det?

Vedlegg 3: Eksempel på intervjuguide utvalg lokalbefolkning og forsvarsansatte

Intervjuguide utvalg lokalbefolkning og forsvarsansatte

Problemstilling: Hvordan påvirkes et sted av forswarets dominerende tilstedeværelse?

Hvilke barrierer og muligheter finnes for bedre samspill mellom forsaret og lokalsamfunn?

Introduksjon

Introdusere meg selv, oppgavens formål, agenda og tidsbruk

Innledende spørsmål:

- Hvor kommer du fra?
- Hvor lenge har du jobbet her?
- Har du bodd her før du begynte å pendle?

*Legge til deskriptive spørsmål her

Hovedtema:

Hva hadde du hørt om skjold før du flyttet/kom dit?

- Evt: hva opplever du at andre folk har hørt om Skjold før de kommer dit?

Hva tenker du om denne problemstillingen?

*Problemstilling 1*Hvordan påvirkes et sted (Øverbygd) av forswarets dominerende tilstedeværelse?**

- Hvilke tanker gjør du deg om denne problemstillingen?
- Angår det deg?
- Er det noe du har tenkt på selv?

Lokal/forsvar

- Når, i løpet av hverdagen, omgås du folk som ikke jobber i forsaret, hva er det første som slår deg?
 - Når og hvor? (privat, jobb, formelt, uformelt)

(avhengig av hvor lenge vedkommende har bodd der)

- Har det sosiale endret seg over tid?

Hva tenker du om denne problemstillingen?

*Problemstilling 2: *Hvilke barrierer og muligheter finnes for bedre samspill mellom forsaret og lokalsamfunn?**

- Hvilke tanker gjør du deg om denne problemstillingen?
- Angår det deg?

- Er det noe du har tenkt på selv?
- Hvordan er det å bo/jobbe her?
 - Noe positivt/du liker
 - Noe negativt/mangler
- Hva tenker du skal til for å gjøre det mer attraktivt?

Rykter:

Situasjon: jeg kjenner noen som har en kjæreste som jobber i forsvaret i Finnmark, og hun skal kanskje flytte sammen med han der han jobber. Det naturlige neste stoppet for han er visst skjold, men hun vil ikke det, for hun har hørt så mye dårlige rykter. Hva tenker du om det?

Avslutning:

- Rom for spørsmål om ting som ikke har kommet opp i å intervju
- Spørre om informant har noen spørsmål
- Forklare prosessen videre

(ga de en og en problemstilling)

Problemstilling 1: Hvordan påvirkes et sted (Øverbygd) av forsvarets dominerende tilstedeværelse?

Problemstilling 2: Hvilke barrierer og muligheter finnes for bedre samspill mellom forsvaret og lokalsamfunn?

Vedlegg 4: Godkjent meldeskjema (Sikt)

13.05.2026, 07:19

Vurdering av behandling av personopplysninger - Ref. 322866

Vurdering av behandling av personopplysninger

Referansenummer
322866

Type vurdering
Automatisk

Dato
03.10.2025

Tittel

Samspill mellom Forsvaret og lokalsamfunn i "forsvardominerte" distriktskommuner

Behandlingsansvarlig institusjon

Universitetet i Oslo / Det samfunnsvitenskapelige fakultet / Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Prosjektansvarlig

David Jordhus-Lier

Student

Tiril Bakken

Akademisk nivå

Master

Behandlingsperiode

01.06.2025 – 15.05.2026

Kategorier personopplysninger

Alminnelige

- Navn
- Kontaktinformasjon
- Nettidentifikator
- Personer på bilde eller videoopptak
- Stemme på lydopptak

Lovlig grunnlag

Samtykke, jf. GDPR art. 6(1)(a)

[^ Samlet vurdering](#)

Vi har vurdert at behandlingen av personopplysninger oppfyller kravene i personverneverket. Vi gjør vurderinger på vegne av behandlingsansvarlig institusjon. Du må følge institusjonens retningslinjer for informasjonssikkerhet, og eventuelle vilkår i vurderingen.

Grunnlag for automatisk vurdering

Prosjektet har fått en automatisk vurdering. Det vil si at vurderingen er foretatt maskinelt, basert på informasjonen som er fylt inn i meldeskjemaet. Kun behandling av personopplysninger med lav personvernulempe og risiko får automatisk vurdering. Sentrale kriterier er:

- De registrerte er over 15 år
- Behandlingen omfatter ikke særlige kategorier personopplysninger;
 - Rasemessig eller etnisk opprinnelse
 - Politisk, religiøs eller filosofisk overbevisning
 - Fagforeningsmedlemskap
 - Genetiske data
 - Biometriske data for å entydig identifisere et individ
 - Helseopplysninger
 - Seksuelle forhold eller seksuell orientering
- Behandlingen omfatter ikke opplysninger om straffbare forhold
- Personopplysningene skal ikke behandles utenfor EU/EØS-området, og ingen som befinner seg utenfor EU/EØS skal ha tilgang til personopplysningene
- De registrerte mottar informasjon på forhånd om behandlingen av personopplysningene.

Informasjon til de registrerte (utvalgene) om behandlingen må inneholde

<https://meldeskjema.sikt.no/680d1697-ceb7-405a-800f-7f23c69c2809/vurdering>

1/2